تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ ۘ مِنْهُمْ مَّنْ
هي ٥١٣ رسول آهن اسان انهن مان هڪڙن کي ٻين تي فضيلت ڏني ٥١٤ انهن مان
كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجٰتٍ ؕ وَاٰتَيْنَا عِيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ
ڪنهن سان الله ڪلام فرمايو ٥١٥ ۽ ڪو اهو آهي جنهن کي سڀني تي درجا بلند ڪيائين ٥١٦ ۽ اسان مريم جي پٽ عيسيٰ کي
الْبَيِّنٰتِ وَاَيَّدْنٰهُ بِرُوْحِ الْقُدُسِ ؕ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِيْنَ
چٽيون نشانيون ڏنيون ٥١٧ ۽ پاڪ روح سان ان جي مدد ڪئي ٥١٨ ۽ الله گهري ها ته انهن کان پوءِ وارا پاڻ ۾ نه
مِنْۢ بَعْدِهِمْ مِّنْۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوْا
وڙهن ها هن کان پوءِ جو وٽن ڪليل نشانيون اچي ويون پر ٥١٩ اهي اختلاف ۾ پئجي ويا
فَمِنْهُمْ مَّنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَ ؕ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوْا ۫ قف
انهن مان ڪو ايمان تي رهيو ۽ ڪو ڪافر ٿي ويو ٥٢٠ ۽ الله گهري ها ته اهي نه وڙهن ها
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيْدُ ﴿٢٥٣﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اَنْفِقُوْا
مگر الله جيڪي وڻيس ڪري ٿو ٥٢١ اي ايمان وارؤ الله جي واٽ ۾ اسان جي
مِمَّا رَزَقْنٰكُمْ مِّنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيْهِ وَلَا خُلَّةٌ وَّ
ڏني مان خرچ ڪيو ان ڏينهن اچڻ کان اڳي جنهن ۾ نه خريد فروخت آهي نه ڪافرن جي واسطي دوستي ۽
لَا شَفَاعَةٌ ؕ وَالْكٰفِرُوْنَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿٢٥٤﴾ اَللّٰهُ لَاۤ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ
نه شفاعت ۽ ڪافر پاڻ ئي ظالم آهن ٥٢٢ الله آهي جنهن کان سواءِ ڪو به معبود نه آهي ٥٢٣
اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ ۚ لَا تَاْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌ ؕ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ
اهو پاڻ زنده ۽ ٻين کي قائم رکندڙ آهي ٥٢٤ ان کي ڏگهيرت وٺي نه ننڊ ٥٢٥ انهيءَ جو آهي جو ڪجهه آسمانن ۾ آهي
وَمَا فِي الْاَرْضِ ؕ مَنْ ذَا الَّذِيْ يَشْفَعُ عِنْدَهٗۤ اِلَّا بِاِذْنِهٖ ؕ يَعْلَمُ
۽ جو ڪجهه زمين ۾ ٥٢٦ اهو ڪير آهي جو وٽس سفارش ڪري ان جي حڪم جي بغير ٥٢٧ ڄاڻي ٿو
مَا بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۚ وَلَا يُحِيْطُوْنَ بِشَيْءٍ مِّنْ
جو ڪجهه انهن جي اڳيان آهي ۽ جو ڪجهه انهن جي پٺيان ٥٢٨ ۽ اهي حاصل نٿا ڪن ان جي علم مان
عِلْمِهٖۤ اِلَّا بِمَا شَآءَ ۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ ۚ وَ
مگر جيترو اهو گهري ٥٢٩ ان جي ڪرسيءَ ۾ سمايل آهن آسمان ۽ زمين ٥٣٠ ۽

٥١٣ هي حضرات جن جو ذڪر گذريل آيتن ۾ خاص اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ
آيت ۾ فرمايو ويو. ٥١٤ هن مان معلوم ٿيو ته نبين سڳورن
جا مرتبا الڳ الڳ آهن. ڪن کان ڪي حضرات افضل آهن
جيتوڻيڪ نبوت ۾ ڪو به فرق نه آهي. نبوت جي وصف ۾ سڀ
هڪ ٻئي جا شريڪ آهن، مگر خصائص ۽ ڪمالات ۾ جدا جدا درجا آهن.
اهوئي آيت جو مضمون آهي ۽ انهيءَ تي پوري اُمت جو اجماع آهي (خازن
۽ مدارڪ).
٥١٥ يعني بي واسطه. جيئن حضرت موسيٰ عليه السلام کي طور جبل
تي ڪلام سان مشرف فرمايو ۽ نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن کي معراج
۾ (جمل).
٥١٦ اهي حضور پُرنور سيد عالم حضرت محمد مصطفيٰ صلى الله عليه وسلم
جن آهن، جن کي گهڻن درجن سان سڀني نبين سڳورن تي فضيلت ڏني، اُن
تي سموري امت جو اجماع آهي ۽ حديثن جي گهڻائيءَ سان ثابت آهي. آيت ۾
حضور جن جي هن بلند مرتبي جو بيان فرمايو ويو ۽ اسم مبارڪ جي ع ٣٣ ٥ ١
تصريح نه ڪئي وئي، هن مان به حضور اقدس صلى الله عليه وسلم
جن جي بلند شان جو اظهار مقصود آهي ته الله تعاليٰ جو هي شان آهي جو
جڏهن سمورن نبين سڳورن تي فضيلت جو بيان ڪيو وڃي ته پوءِ ذات اقدس
کان سواءِ هيءَ وصف ڪنهن تي صادق ئي نه اچي ۽ ڪو شبهي جي واٽ نه لهي
سگهي. حضور عليه الصلوٰة والسلام جن جا اهي خصائص ۽ ڪمالات جن
۾ پاڻ سڀني نبين سڳورن تي برگزيده ۽ افضل آهن ۽ سندن ڪو شريڪ
نه آهي، گهڻا آهن، جو قرآن ڪريم ۾ هي ارشاد ٿيو. درجا بلند ڪيا، انهن
درجن جو ڪو شمار قرآن ڪريم ۾ ذڪر نه فرمايائين ته پوءِ هاڻي ڪير حد
لڳائي سگهي ٿو. انهن بي شمار خصائص مان ڪن جو جامع ۽ مختصر بيان
هي آهي ته سندن رسالت عام آهي، سموري ڪائنات سندن اُمت آهي،
الله تعاليٰ فرمايو وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا كَآفَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيْرًا وَّنَذِيْرًا
ٻي آيت ۾ فرمايو لِيَكُوْنَ لِلْعٰلَمِيْنَ نَذِيْرًا مسلم شريف جي حديث
۾ ارشاد ٿيو اُرْسِلْتُ اِلَى الْخَلَائِقِ كَآفَّةً ۽ مٿانئن نبوت ختم ڪئي وئي
قرآن پاڪ ۾ کين خاتم النبيين فرمايائين، حديث شريف ۾ ارشاد ٿيو خُتِمَ بِيَ
النَّبِيُّوْنَ. چٽين نشانين ۽ روشن معجزن ۾ کين سڀني نبين سڳورن
تي فضيلت ڏني وئي. سندن اُمت کي سڀني اُمتن کان افضل ڪيو ويو. شفاعت
ڪبريٰ کين عطا ٿي، قرب خاص معراج ۾ مليو. علمي عملي ڪمالات ۾ کين
سيني کان اعليٰ ڪيائين ۽ ان کان سواءِ بي انتها خصائص عطا ڪيا. (مدارڪ، جمل، خازن ۽ بيضاوي وغيره). ٥١٧ جيئن مئلن کي زنده ڪرڻ، بيمارن کي تندرست ڪرڻ، مٽيءَ مان پکي ٺاهڻ
۽ غيب جون خبرون ڏيڻ وغيره. ٥١٨ يعني جبرئيل عليه السلام جيڪو هميشه ساڻس گڏ رهندو هو. ٥١٩ يعني نبين سڳورن جا معجزا. ٥٢٠ يعني اڳين نبين سڳورن جون امتون به ايمان
۽ ڪفر ۾ مختلف رهيون. هيءَ نه ٿيو جو ساري اُمت فرمانبردار ٿي هجي. ٥٢١ اُن جي بادشاهيءَ ۾ اُن جي مرضيءَ جي خلاف ڪجهه به ٿي نٿو سگهي ۽ اهوئي خدا جو شان آهي. ٥٢٢ جو انهن دنيا جي زندگيءَ
۾ حاجت جي ڏينهن يعني قيامت جي لاءِ ڪجهه نه ڪيو. ٥٢٣ هن ۾ الله تعاليٰ جي الوهيت ۽ اُن جي توحيد جو بيان آهي، هن آيت کي آيت الڪرسي چوندا آهن. حديثن ۾ اُن جون گهڻيون فضيلتون آيل آهن.
٥٢٤ يعني واجب الوجود ۽ جهان جو ايجاد ڪرڻ وارو ۽ تدبير فرمائڻ وارو. ٥٢٥ ڇو ته اهو نقص آهي ۽ الله نقص کان پاڪ آهي. ٥٢٦ هن ۾ اُن جي مالڪيت ۽ امر جي نافذ ڪرڻ ۽ تصرف
جو بيان آهي ۽ نهايت لطيف طرز ۾ شرڪ جو رد آهي ته جڏهن سارو جهان اُن جي ملڪيت آهي ته پوءِ شريڪ ڪير ٿي سگهي ٿو. مشرڪ يا ته ستارن کي پوڄيندا آهن، جيڪي آسمانن ۾ آهن. يا دريائن
پهاڙن، پٿرن، وڻن، جانورن ۽ باه وغيره کي، جيڪي زمين ۾ آهن. جڏهن آسمانن ۽ زمين ۾ هر شيءِ الله تعاليٰ جي ملڪيت آهي ته پوءِ اهي پوڄڻ جي قابل ڪيئن ٿي سگهن ٿا. ٥٢٧ هن ۾
مشرڪن جو رد آهي، جن جو گمان هو ته بُت شفاعت ڪندا. انهن کي ٻڌايو ويو ته ڪافرن جي لاءِ شفاعت نه آهي، الله تعاليٰ جي حضور کان جن کي اجازت ملي، تن کان سواءِ ٻيو ڪو به شفاعت
نه ٿو ڪري سگهي ۽ اجازت وارا انبياء، ملائڪ ۽ مؤمن آهن. ٥٢٨ يعني ماقبل ۽ مابعد يا دنيا ۽ آخرت جا اُمور. ٥٢٩ ۽ جن کي اهو مطلع فرمائي. اهي نبي ۽ رسول آهن، جن کي
غيب تي مطلع فرمائڻ انهن جي نبوت جو دليل آهي. ٻي آيت ۾ ارشاد فرمايائين لَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖۤ اَحَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَّسُوْلٍ. (خازن). ٥٣٠ هن ۾ اُن جي شان جي عظمت
جو اظهار آهي ۽ ڪرسيءَ مان علم ۽ قدرت مراد آهي يا عرش يا اها جيڪا عرش جي هيٺان ۽ ستن آسمانن جي مٿان آهي ۽ ممڪن آهي ته هي اهوئي هجي جيڪو فلڪ البروج جي نالي سان
مشهور آهي.

لَا يَـُٔوْدُهٗ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيْمُ ﴿٢٥٥﴾ لَآ اِكْرَاهَ فِي
انهن جي نگهباني ان کي ٿڪائي نه ٿي ۽ اهو ئي آهي بلند وڏائي وارو ۵۳۱ ڪا زبردستي نه آهي ۵۳۲
الدِّيْنِ ۟ۙ قَدْ تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ۚ فَمَنْ يَّكْفُرْ بِالطَّاغُوْتِ
دين ۾ بيشڪ خوب جدا ٿي ويئي آهي سڌي واٽ گمراهيءَ کان پوءِ جيڪو شيطان کي نه مڃي
وَيُؤْمِنْۢ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى ۗ لَا انْفِصَامَ
۽ الله تي ايمان آڻي ۵۳۳ انهيءَ مضبوط ڪڙيءَ کي پڪڙيو جنهن کي ڪڏهن ڇڄڻ نه آهي
لَهَا ۭ وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿٢٥٦﴾ اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۙ يُخْرِجُهُمْ
۽ الله ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي الله والي آهي مسلمانن جو انهن کي ڪڍي ٿو
مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَى النُّوْرِ ڛ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اَوْلِيٰۗـــُٔــهُمُ الطَّاغُوْتُ ۙ
اونداهين مان ۵۳۴ نور جي طرف ۽ ڪافرن جا حمايتي شيطان آهن
يُخْرِجُوْنَهُمْ مِّنَ النُّوْرِ اِلَى الظُّلُمٰتِ ۭ اُولٰۗىِٕكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ
اهي انهن کي نور کان اونداهين جي طرف ڪڍندا آهن اهي ئي ماڻهو دوزخي آهن اهي
فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٢٥٧﴾ ۧ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْ حَاۗجَّ اِبْرٰهٖمَ فِيْ رَبِّهٖٓ اَنْ
هميشه ان ۾ رهڻا آهي اي محبوب ڇا تو نه ڏٺو هوان کي جنهن ابراهيم سان جهڳڙو ڪيو سندس رب جي باري ۾ هن تي
اٰتٰىهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ ۘ اِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّيَ الَّذِيْ يُحْيٖ وَيُمِيْتُ ۙ
۵۳۵ ته الله ان کي بادشاهي ڏني جڏهن ته ابراهيم چيو ته منهنجو رب اهو آهي جيڪو جيارڻي ۽ ماري ٿو
قَالَ اَنَا اُحْيٖ وَاُمِيْتُ ۭ قَالَ اِبْرٰهٖمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَاْتِيْ بِالشَّمْسِ
چوڻ لڳو مان جياريندو ۽ ماريندو آهيان ۵۳۸ ابراهيم فرمايو ته الله سج کي آڻيندو آهي
مِنَ الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِيْ كَفَرَ ۭ
اوڀر کان تون ان کي اولهه کان آڻ ۵۳۹ ته ڪافر جا هوش اڏامي ويا
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿٢٥٨﴾ ۚ اَوْ كَالَّذِيْ مَرَّ عَلٰي قَرْيَةٍ
۽ الله ظالمن کي واٽ نه ٿو ڏيکاري يا ان وانگر جيڪو لنگهيو هڪ ڳوٺ کان ۵۴۰
وَّهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰي عُرُوْشِهَا ۚ قَالَ اَنّٰى يُحْيٖ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ
۽ اهو ڊٺل هو پنهنجي ڇتين پر چوڻ لڳو هن کي ڪيئن جياريندو الله ان جي مرڻ

۵۳۱ هن آيت ۾ الٰهيات جي اعلىٰ مسئلن جو بيان آهي ۽ هن مان ثابت آهي ته الله تعالىٰ موجود آهي. خدائيءَ ۾ اڪيلو آهي، حيات سان موصوف آهي، واجب الوجود ۽ پاڻ کان سواءِ ٻين جو ايجاد ڪندڙ آهي حيز ۽ حلول، تبديلي ۽ خلل کان پاڪ آهي، نه ڪنهن جي ان سان مشابهت نه مخلوق جي عوارض کي ان تائين پهچ، ملڪ ۽ ملڪوت جو مالڪ، اصول ۽ فروع جو ايجاد ڪندڙ، مضبوط پڪڙڻ وارو، جنهن جي حضور ۾ اجازت ڏنل کان سواءِ ڪو شفاعت لاءِ چپ چوري نه سگهي، سڀني شين جي ڄاڻڻ وارو، ظاهر ۽ لڪل جو ۽ ڪليءَ ۽ جزئيءَ جو به، ملڪيت ۽ قدرت جي ڪشادگيءَ وارو، سمجهه، وهم ۽ سوچ کان بلند ۽ بالا. ۵۳۲ صفات الٰهيه کان پوءِ لَآ اِكْرَاهَ فِي الدِّيْنِ فرمائڻ ۾ هي آگاهه ڪرڻ آهي ته هاڻي عقل واري جي لاءِ حق جي قبول ڪرڻ ۾ تامل (غور ۽ فڪر) جو ڪو به سبب باقي نه رهيو. ۵۳۳ هن ۾ اشارو آهي ته ڪافر جي لاءِ پهرين پنهنجي ڪفر کان توبه ۽ بيزاري ڪرڻ ضروري آهي. اُن کان پوءِ ايمان آڻڻ صحيح ٿئي ٿو. ۵۳۴ ڪفر ۽ گمراهيءَ جي ايمان ۽ هدايت جي روشني ۽. ۵۳۵ غرور ۽ تڪبر تي. ۵۳۶ ۽ ساري زمين جي بادشاهي عطا فرمائي، اُن تي ان شڪر ۽ اطاعت جي بجاءِ تڪبر ۽ ڏاڍ ڪيو

ع ٣٤ ٢

۽ ربوبيت جي دعوىٰ ڪرڻ لڳو، ان جو نالو نمرود بن ڪنعان هو، سڀني کان پهرين مٿي تي تاج رکڻ وارو هي ئي هو. جڏهن حضرت ابراهيم عليه السلام ان کي خدا جي پوڄڻ جي دعوت ڏني، توڙي باهه ۾ اڇلائڻ کان

وقف لازم

اڳ يا ان کان پوءِ، ته پوءِ اهو چوڻ لڳو ته تنهنجو رب ڪهڙو آهي، جنهن جي طرف تون اسان کي سڏين ٿو؟ ۵۳۷ يعني جسمن ۾ موت ۽ زندگي پيدا ڪري ٿو. هڪ خدا ناشناس جي لاءِ هيءَ بهترين هدايت هئي ۽ ان ۾ ٻڌايو ويو هو ته خود تنهنجي زندگي اُن جي وجود جي شاهد آهي ته تون هڪ بي جان نطفو هئين جنهن ان کي انساني صورت ڏني ۽ حياتي عطا فرمائي، اهو رب آهي ۽ زندگيءَ کان پوءِ وري زنده جسمن کي جيڪو موت ڏئي ٿو اهو پروردگار آهي، ان جي قدرت جي شاهدي خود تنهنجي پنهنجي موت ۽ حياتيءَ ۾ موجود آهي. ان جي وجود کان بي خبر رهڻ مڪمل جهالت، بيوقوفي ۽ انتهائي بدنصيبي آهي. هي دليل اهڙو ته زبردست هو جو اُن جو جواب نمرود کان ڏئي نه سگهيو ۽ هن خيال سان ته مجمعي ۾ هن کي لاجواب ۽ شرمندو ٿيڻو پوي ٿو، اُن اُبتو سُبتو بحث اختيار ڪيو. ۵۳۸ نمرود ٻن شخصن کي گهرايو انهن مان هڪڙي کي قتل ڪيو، ٻئي کي ڇڏي ڏنو ۽ چوڻ لڳو ته مان به جياريان ۽ ماريان ٿو، يعني ڪنهن کي گرفتار ڪري ڇڏي ڏيڻ اُن کي جيارڻ آهي. هيءُ اُن جي نهايت بي وقوفيءَ جي ڳالهه هئي، ڪٿي قتل ڪرڻ ۽ ڇڏي ڏيڻ ۽ ڪٿي موت ۽ زندگي پيدا ڪرڻ. قتل ڪيل شخص کي زنده ڪرڻ کان عاجز رهڻ ۽ اُن جي بجاءِ زنده ڇڏي ڏيڻ کي جيارڻ چوڻ ئي ان جي ذلت لاءِ ڪافي هو. عقل وارن تي انهيءَ مان ظاهر ٿي ويو ته جيڪا حجت حضرت ابراهيم عليه السلام قائم فرمائي اها قاطع ۽ ان جو جواب ممڪن نه آهي، پر جڏهن ته نمرود جي جواب ۾ دعوىٰ جو شان پيدا ٿي ويو ته پوءِ حضرت ابراهيم عليه السلام ان تي مناظرانه پڪڙ ڪئي ته موت ۽ حياتيءَ جو پيدا ڪرڻ ته تنهنجي مقدرت ۾ نه آهي: اي ربوبيت جا ڪوڙا مدعي! تون ان کان آسان ڪم ئي ڪري ڏيکار، جيڪو هڪ حرڪت واري جسم جي حرڪت جو تبديل ڪرڻ آهي. ۵۳۹ هي به نه ڪري سگهين ته پوءِ ربوبيت جي دعوىٰ ڪهڙي منهن سان ڪرين ٿو. مسئلو: هن آيت ۾ علم ڪلام ۾ مناظري ڪرڻ جو ثبوت ملي ٿو. ۵۴۰ گهڻن جي قول مطابق هيءُ واقعو حضرت عزير عليه السلام جو آهي ۽ ڳوٺ مان بيت المقدس مراد آهي. جڏهن بخت نصر بادشاهه بيت المقدس کي ويران ڪيو ۽ بني اسرائيلن کي گرفتار ڪري قتل ۽ تباهه ڪيو. پوءِ حضرت عزير عليه السلام اتان لنگهيو پاڻ وٽ هڪ ٿانءُ کجور جو ۽ هڪ پيالو انگورن جي رس جو ئي هو ۽ پاڻ هڪ گڏهه تي سوار هو. سموري ڳوٺ ۾ ڦريو، ڪنهن شخص کي اُتي نه ڏٺائين، ڳوٺ جي عمارتن کي ڊٺل ڏٺائين ته پاڻ تعجب واسطي چيائين اَنّٰى يُحْيٖ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۽ پاڻ پنهنجي سواريءَ جي گڏهه کي اتي ٻڌي آرام فرمائيو ان حالت ۾ سندس روح قبض ڪيو ويو ۽ گڏهه به مري ويو. هي صبح جي وقت جو واقعو آهي: ان کان پوءِ ستر سالن بعد الله تعالىٰ فارس جي بادشاهن مان هڪ بادشاهه کي مسلط ڪيو ۽ اهو پنهنجون فوجون وٺي بيت المقدس پهتو ۽ ان کي اڳي کان به سهڻي طريقي سان آباد ڪيائين ۽ بني اسرائيلن مان جيڪي ماڻهو باقي رهيا هئا الله تعالىٰ انهن کي وري اتي آندو ۽ اُهي بيت المقدس ۽ ان جي پاسن ۾ آباد ٿيا ۽ انهن جو تعداد وڌندو رهيو. ان زماني ۾ الله تعالىٰ حضرت عزير عليه السلام کي دنيا جي اکين کان لڪل رکيو ۽ ڪو به کيس ڏسي نه سگهيو. جڏهن سندس وفات کي هڪ سؤ سال گذري ويا ته الله تعالىٰ کيس زنده ڪيو، پهريائين اکين ۾ ساهه آيو، اڃا تائين باقي سمورو جسم مئل هو ۽ اهو پاڻ کي ڏسندي ڏسندي زنده ڪيو ويو. هيءُ واقعو شام جي وقت سج لهڻ جي ويجهو هو، الله تعالىٰ انکي فرمايو ته: هتي ڪيترا ڏينهن رهئين؟ ان اندازي سان عرض ڪيو ته هڪ ڏينهن يا ان کان ڪجهه گهٽ، سندس

مَوْتِهَا ۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهٗ ؕ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ ؕ
کان پوءِ ته الله ان کي مئل رکيو سؤ سال پوءِ جيارِيائين ۽ فرمايائين تون ڪيترو رهين
قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ؕ قَالَ بَلْ لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ
عرض ڪيائين هڪڙو ڏينهن يا ڪجهه گهٽ رهيو هوندس، فرمايائين نه توکي سؤ سال گذري ويا
فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۚ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ
۽ پنهنجي کاڌي ۽ پاڻيءَ کي ڏس جو اڃا تائين بدبوءِ دار نه ٿيو آهي ۽ پنهنجي گڏهه کي ڏس جو ان جا هڏا به سلامت نه رهيا آهن
وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِّلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا
۽ اهو هن لاءِ جو توکي اسان ماڻهن جي واسطي نشاني ڪريون ۽ هنن هڏن کي ڏس ڪيئن اسان انهن کي اوتي ڏيون ٿا
ثُمَّ نَكْسُوْهَا لَحْمًا ؕ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهٗ ۙ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ
پوءِ انهن کي گوشت ڍڪايون ٿا، جڏهن هيءَ ڳالهه ان تي ظاهر ٿي ويئي، چوڻ لڳو ته مان خوب ڄاڻان ٿو ته الله سڀ ڪجهه
شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٢٥٩﴾ وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّ اَرِنِيْ كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى ؕ
ڪري سگهي ٿو. ۽ جڏهن ابراهيم عرض ڪيو ف٥٤٢ اي منهنجا رب مون کي ڏيکار تون مئل ڪيئن جيارِيندين
قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ ؕ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ ؕ قَالَ فَخُذْ
فرمايائين ڇا توکي يقين نه آهي ف٥٤٣ عرض ڪيائين يقين ڇو نه آهي پر گهران ٿو ته منهنجي دل کي قرار اچي وڃي ف٥٤٤ فرمايائين
اَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ
ته چڱو چار پکي وٺي پاڻ سان مانوس ڪر ف٥٤٥ پوءِ انهن جو هڪ هڪ ٽڪرو هڪ پهاڙ تي
جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَاْتِيْنَكَ سَعْيًا ؕ وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ
رک پوءِ انهن کي سڏ ته اهي تو وٽ هليا ايندا ڊُڪندي ف٥٤٦ ۽ يقين رک ته الله غالب
حَكِيْمٌ ﴿٢٦٠﴾ مَثَلُ الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ
حڪمت وارو آهي. انهن جو مثال جيڪي پنهنجو مال الله جي واٽ ۾ خرچ ڪندا آهن ف٥٤٧ اُن
حَبَّةٍ اَنْۢبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِيْ كُلِّ سُنْۢبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ ؕ
داڻي وانگر جنهن ڄمايا ست سنگ ف٥٤٨ هر سنگ ۾ سؤ داڻا ف٥٤٩
وَاللّٰهُ يُضٰعِفُ لِمَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿٢٦١﴾ اَلَّذِيْنَ
الله ان کان به زياده وڌائي جنهن لاءِ گهري ۽ الله وسعت وارو علم وارو آهي. جيڪي ماڻهو

خيال ۾ هو ته هي انهيءَ ڏينهن جي شام آهي، جنهن جي صبح جو سمهيو هو. فرمايائين، پر تون سؤ سال رهيو آهين، پنهنجي کاڌي پاڻي يعني کجور ۽ انگورن جي رس کي ڏس ته اهڙا ئي آهن، جن ۾ بوءِ به نه پئي ۽ پنهنجي گڏهه کي ڏس، ڏٺائين ته اهو مري سُڪي مٽي ٿي ويو آهي، عضوا پکڙيل آهن هڏا سفيد ٿي چمڪي رهيا آهن. سندس اکين آڏو ان جا عضوا گڏ ٿيا، پنهنجن پنهنجن جاين تي آيا، هڏن تي گوشت چڙهيو، گوشت تي کل چڙهي، وار نڪتا، اِن جو اُن ۾ روح ڦوڪيو ويو، اهو اٿي بيهي رهيو ۽ آواز ڪرڻ لڳو. پاڻ الله تعالى جي قدرت جو مشاهدو ڪيائين ۽ پڻ فرمايائين ته مان ڄاڻان ٿو ته الله تعالى هر شيءِ تي قادر آهي. پوءِ پاڻ پنهنجي اُن سواريءَ تي سوار ٿي ڪري پنهنجي محلي ۾ تشريف آندائين، مٿي ۽ ڏاڙهي مبارڪ جا وار سفيد هئا. عمر اُها ئي چاليهن سالن جي هئي، ڪو به ڪين نه سڃاڻي سگهي پيو. اندازي سان پنهنجي جاءِ تي پهتو، هڪ ضعيف پوڙهي ملي، جنهن جا پير سُڪي ويا هئا، نابين ٿي چُڪي، اها سندس گهر جي ٻانهي هئي ۽ ان کيس ڏٺو هو. پاڻ اُن کان معلوم ڪيائين ته هي عزير جو گهر آهي؟ اُن چيو ها اُو ۽ هن چيو ته عزير ڪٿي آهي؟ ان چيو ته ان کي گم ٿئي سؤ سال گذري چڪا آهن ۽ هي چئي گهڻو وقت رُني، پاڻ فرمايائين ته مان اهو ئي عزير آهيان. ان چيو سبحان الله! پر اهو ڪيئن ٿي سگهي ٿو؟! پاڻ فرمايائين الله تعالى مون کي سؤ سال مئل رکيو، هاڻي مون کي زنده فرمايائين. اُن چيو حضرت عزير مستجاب الدعوات هو، جيڪا به دعا گهرندو هو سا قبول پوندي هئي. توهان دعا گهرو ته مان ڏسندڙ ٿي وڃان ته جيئن مان توهان کي پنهنجي اکين سان ڏسان. پاڻ دعا گهريائون ته اها ڏسڻ جي قابل ٿي. پاڻ ان جو هٿ پڪڙي فرمائين اُٿ خدا جي حڪم سان. هي فرمائڻ سان ئي ان جا مُڪل پير درست ٿي ويا ۽ اُن کيس ڏسي سڃاتو ۽ چيو ته مان شاهدي ڏيان ٿي ته توهان بيشڪ حضرت عزير عليه السلام آهيو. اها

٣٥ ع ٣ ٣

کيس بني اسرائيلن جي محلي ۾ وٺي ويئي، اتي هڪ مجلس ۾ سندس فرزند به هو، جنهن جي عمر هڪ سؤ اَرڙهن سال ٿي چڪي هئي ۽ سندس پوٽا به هئا، جيڪي پوڙها ٿي چڪا هئا. پوڙهيءَ مجلس ۾ پڪاريو ته هي حضرت عزير تشريف وٺي آيا آهن، مجلس وارن ان کي ڪوڙو ڪيو. پوڙهيءَ چيو مون کي ڏسو، سندس دعا سان منهنجي هيءَ حالت ٿي ويئي آهي. ماڻهو اٿيا ۽ وٽس هليا آيا. سندس فرزند چيو ته منهنجي والده جي ڪلهن جي وچ تي ڪارن وارن جو هڪ هلال (ٽين تاريخ جو چنڊ) هو. اهو جسم مبارڪ کولي ڏيکاريو ويو ته موجود هو. ان زماني ۾ توريت جو نسخو ڪو نه رهيو هو، ڪو ان جي جاڻ وارو موجود نه هو. پاڻ پورو توريت ياد پڙهيائون. هڪ شخص چيو ته مون کي پنهنجي پيءُ کان معلوم ٿيو ته بخت نصر جي ظلمن کان منزل ١ پوءِ گرفتاريءَ جي زماني ۾ منهنجي ڏاڏي توريت هڪ جاءِ تي دفن ڪري ڇڏيو هو. اُن جي مون کي خبر آهي، ڪوشش ڪري اتان توريت جو دفن ٿيل نسخو ڪڍيو ويو. حضرت عزير عليه السلام پنهنجي يادگيريءَ مطابق جيڪو نسخو لکرايو هو، اهو ڪڍيل نسخو اُن سان ڀيٽيو ويو ته هڪ حرف به فرق نه هو. (جمل). ف٥٤١ ته پهريائين چتيون ڪريون وري انهن تي پيتيون اچي ڪريون. ف٥٤٢ مفسرن لکيو آهي ته سمنڊ جي ڪناري تي هڪ ماڻهو مئل پيو هو. ۾ سمنڊ جو پاڻي چڙهندو ۽ لهندو رهندو آهي، جڏهن پاڻي چڙهندو هو ته ان کي مڇيون کائينديون هيون ۽ لهندو هو ته جهنگ جا جانوران جي لاش کي کائيندا هئا، جانور هليا ويندا هئا ته وري ان کي پکي کائيندا هئا. حضرت ابراهيم عليه السلام جڏهن هي ملاحظه فرمايو ته کيس شوق ٿيو ته ڏسان ته مئل ڪهڙيءَ طرح زنده ڪيا ويندا. پاڻ الله جي درگاهه ۾ عرض ڪيائين ته اي منهنجا رب! مون کي يقين آهي ته تون مئلن کي زنده فرمائيندين ۽ انهن جا جُزا دريائي جانورن ۽ ڦاڙيندڙن جي پيٽ ۽ پکين جي معدن مان جمع فرمائيندين. پر مان هن عجيب نظاري ڏسڻ جي اميدوار آهيان. مفسرن جو هڪ قول هيءُ به آهي ته جڏهن الله تعالى حضرت ابراهيم عليه السلام کي پنهنجو خليل ڪيو ۽ ملڪ الموت رب العزت کان اجازت وٺي وٽس هيءَ خوشخبري ٻڌائڻ آيو. پاڻ خوشخبري ٻڌي الله جو حمد ڪيائين ۽ ملڪ الموت کي فرمايائين ته اُن خليل بڻجڻ جي ڪهڙي نشاني آهي، ان عرض ڪيو، هيءَ ته الله تعالى توهانجي دُعا قبول فرمائيندو ۽ توهانجي سوال تي مئل زنده ڪندو. تڏهن پاڻ اها دعا فرمايائين. (خازن). ف٥٤٣ الله تعالى غيب ۽ شهادت جو عالم آهي. ان کي حضرت ابراهيم عليه السلام جي مڪمل ايمان ۽ يقين جو علم آهي باوجود ان جي هي سوال فرمائڻ ته ڇا توکي يقين نه آهي، اُن لاءِ آهي ته ٻڌندڙن کي سوال جو مقصد معلوم ٿي وڃي ۽ ڄاڻن ته هي سوال ڪنهن شڪ ۽ شبهي جي بنا تي نه هو. (بيضاوي، جمل وغيره). ف٥٤٤ ۽ انتظار جي بي چيني ختم ٿئي. حضرت ابن عباس رضي الله تعالى عنهما فرمايو، معنى هيءَ آهي ته ان نشانيءَ سان منهنجي دل کي تسڪين ٿي وڃي ته تون مون کي پنهنجو خليل بنايو. ف٥٤٥ ته جيئن چڱي طرح سڃاڻپ ٿي وڃي. ف٥٤٦ حضرت ابراهيم عليه السلام چار پکي ورتا، مور، ڪُڪڙ، ڪبوتر ۽ ڪانءُ. انهن کي الله جي حڪم سان ذبح ڪيائين، انهن جا کنڀ پٽي، انهن کي قيمو ڪري انهن جا جزا هڪ ٻئي

يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُوْنَ مَآ اَنْفَقُوْا
پنهنجو مال الله جي واٽ ۾ خرچ ڪندا آهن ٥٥٠ پوءِ ڏنيءَ پٺيان نه ٿورو جتائن
مَنًّا وَّلَآ اَذًى لَّهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
۽ نه تڪليف ڏين وارا ٥٥١ انهن جو اجورو سندن رب وٽ آهي ۽ انهن کي نه ڪو ڊپ هجي
وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٢٦٢﴾ قَوْلٌ مَّعْرُوْفٌ وَّمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ
نه ڪو غم. چڱي ڳالهه چوڻ ۽ درگذر ڪرڻ ٥٥٢ ان خيرات
صَدَقَةٍ يَّتْبَعُهَآ اَذًى ؕ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيْمٌ ﴿٢٦٣﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ
کان ڀلو آهي جنهن جي پٺيان ستائڻ هجي ٥٥٣ ۽ الله بي پرواهه بردبار آهي. اي ايمان
اٰمَنُوْا لَا تُبْطِلُوْا صَدَقٰتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِيْ يُنْفِقُ
وارؤ پنهنجا صدقا (خيرات) ضايع نه ڪريو ٿورو جتائي ۽ تڪليف ڏئي ٥٥٤ انهيءَ وانگر جو پنهنجو مال
مَالَهٗ رِئَآءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ؕ فَمَثَلُهٗ
ماڻهن جي ڏيکارڻ لاءِ خرچ ڪري ۽ الله ۽ قيامت تي ايمان نه آڻي، ته ان جو مثال
كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهٗ وَابِلٌ فَتَرَكَهٗ صَلْدًا ؕ
ائين آهي جيئن هڪ ٽڪري جو اُن تي مٽي آهي اُن تي زور سان پاڻي پيو جنهن اُن کي صاف پٿر ڪري ڇڏيو ٥٥٥
لَا يَقْدِرُوْنَ عَلٰى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوْا ؕ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
پنهنجي ڪمائيءَ مان ڪنهن به شيءِ تي قدرت نه لهندا ۽ الله ڪافرن کي رستو نه
الْكٰفِرِيْنَ ﴿٢٦٤﴾ وَمَثَلُ الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ
ٿو ڏئي. ۽ انهن جو مثال جيڪي پنهنجو مال الله جي رضا طلبيءَ ۾ خرچ ڪندا
اللّٰهِ وَتَثْبِيْتًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ
آهن ۽ پنهنجي دل ثابت رکڻ واسطي ٥٥٦ اُن باغ وانگر آهي جيڪو ٿاهين تي هجي اُن تي زور جو پاڻي پيو
فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ ۚ فَاِنْ لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ ؕ وَاللّٰهُ بِمَا
ته ٻيڻو ميوو آندائين، پوءِ جي زور جي بارش اُن کي نه پهچي ته پوءِ ماڪ ڪافي آهي ٥٥٧ ۽ الله توهان جا
تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿٢٦٥﴾ اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُوْنَ لَهٗ جَنَّةٌ مِّنْ
ڪم ڏسي رهيو آهي ٥٥٨ ڇا توهان مان ڪو هن کي پسند ڪندو ٥٥٩ ته وٽس هڪ باغ هجي

سان ملائي ڇڏيائين ۽ ان جا ڪيترائي حصا ڪيائين. هڪ هڪ حصو هڪ هڪ جبل تي رکيائين ۽ سڀ مُنڍيون پاڻ وٽ محفوظ رکيائين. پوءِ فرمايائين هلي اچو الله جي حڪم سان، هي فرمائيندي ئي اهي جزا اُڏريا ۽ هر هڪ جانور جا جزا الڳ الڳ ٿي ڪري پنهنجيءَ ترتيب سان گڏ ٿيا ۽ پکين جون شڪليون ٿي پنهنجن پيرن سان ڊوڙندي حاضر ٿيا ۽ پنهنجن مُنڍين سان ملي اڳي وانگر مڪمل ٿي ڪري اُڏري ويا. سبحان الله! ٥٤٧ خواه خرچ ڪرڻ واجب هجي يا نفل. سڀني خير جي بابن کي عام آهي، خواه ڪنهن طالب علم کي ڪتاب خريد ڪري ڏئي يا ڪو شفاخانو ٺاهيو وڃي يا مُئلن جي ايصال ثواب لاءِ تيجهي، ڏهين ويهين، چاليهن جي طريقي تي مسڪينن کي کاڌو کارايو وڃي. ٥٤٨ پيدا ڪندڙ حقيقت ۾ الله ئي آهي، داڻي جي طرف ان جي نسبت مجازي آهي. مسئلو: هن مان معلوم ٿيو ته اسناد مجازي جائز آهي جڏهن ته اسناد (نسبت) ڪرڻ وارو غير الله کي مستقل في التصرف اعتقاد نه ڪندو هجي، انهيءَ لاءِ هي چوڻ جائز آهي ته هيءَ دوا نافع آهي، هيءَ نقصان واري آهي، هيءَ درد جي دافع آهي. ماءُ پيءُ پاليو عالم گمراهيءَ کان بچايو، بزرگن حاجت روائي ڪئي وغيره، سڀني ۾ اسناد مجازي آهي ۽ مسلمانن جي اعتقاد ۾ فاعل حقيقي صرف الله تعالىٰ آهي، باقي سڀ وسيلا آهن.
٥٤٩ پوءِ هڪ داڻي مان ست سَو داڻا ٿي ويا، اهڙيءَ طرح الله جي واٽ ۾ خرچ ڪرڻ سان ست سؤ ڀيڻو اجر ٿي وڃي ٿو.
٥٥٠ شان نزول: هيءَ آيت حضرت عثمان غني ۽ حضرت عبدالرحمان بن عوف رضي الله تعالىٰ عنهما جي حق ۾ نازل ٿي. حضرت عثمان غني رضي الله عنه جنگ تبوڪ جي موقعي تي اسلام جي لشڪر جي لاءِ هڪ هزار اُٺ سامان سان گڏ پيش ڪيا ۽ حضرت عبدالرحمان بن عوف رضي الله عنه چار هزار درهم صدقي جا بارگاهِ رسالت ۾ حاضر ڪيا ۽ عرض ڪيائين مون وٽ ڪل اٺ هزار درهم هئا اڌ پنهنجي ۽ پنهنجي اهل ۽ عيال جي لاءِ رکيا اٿم ۽ اڌ خدا جي واٽ ۾ حاضر آهن. سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو جيڪي تو ڏنا ۽ جيڪي تو رکيا، الله تعالىٰ ٻنهي ۾ برڪت فرمائي.
٥٥١ احسان رکڻ هيءَ آهي ته ڏيڻ کان پوءِ ٻين جي اڳيان اظهار ڪن ته اسان تو سان هي هي سلوڪ ڪيا ۽ ان کي خراب ڪن ۽ تڪليف ڏين هي ته ان کي عار ڏيارن ته تون مفلس هئين، سڃو هئين، مجبور هئين، بيڪار هئين اسان تنهنجي سنڀال لڌي يا ٻيءَ نموني دٻاءُ ڏين انهيءَ کان منع فرمائي وئي.
٥٥٢ يعني جيڪڏهن سائل کي ڪجهه نه ڏنو وڃي ته ان سان سهڻي نموني سان ڳالهائڻ ۽ خوش خلقيءَ سان جواب ڏيڻ گهرجي جيڪو ان کي ناپسند نه لڳي ۽ جيڪڏهن سوالي سوال ۾ اصرار ڪري يا زبان درازي ڪري ته اُن کي ڇڏي ڏيڻ. ٥٥٣ عار ڏياري يا احسان جتائي يا ڪا بي تڪليف پهچائي. ٥٥٤ يعني جهڙيءَ طرح منافق کي الله جي رضا مقصود نه ٿي ٿئي، اهو پنهنجو مال رياڪاريءَ جي لاءِ خرچ ڪري ضايع ڪري ڇڏي ٿو، اهڙيءَ طرح توهان احسان جتائي ۽ ايذاء ڏيئي پنهنجي صدقن جو اجر ضايع نه ڪريو.
٥٥٥ هي منافق رياڪار جي عمل جو مثال آهي ته جهڙيءَ طرح پٿر تي مٽي نظر ايندي آهي، پر برسات پوڻ سان سموري ختم ٿي ويندي آهي ۽ فقط پٿر ئي رهجي ويندو آهي، اهوئي حال منافق جي عمل جو آهي، جو ڏسندڙن کي معلوم ٿيندو آهي ته عمل آهي ۽ قيامت جي ڏينهن اهي سمورا عمل باطل ٿيندا، ڇو ته الله جي رضا جي لاءِ نه هئا.
٥٥٦ خدا جي واٽ ۾ خرچ ڪرڻ تي.
٥٥٧ هي مخلص مؤمن جي اعمال جو هڪ مثال آهي ته جهڙيءَ طرح بلند خطي جي پلي زمين جو باغ هر حال ۾ سٺو ڦر ڏيندو آهي، توڙي برسات گهٽ هجي يا گهڻي، ساڳي نموني مخلص مؤمن جو صدقو ۽ خرچ گهٽ هجي يا وڌ، الله تعالىٰ ان کي وڌائيندو آهي.
٥٥٨ توهان جي نيت ۽ اخلاص کي ڄاڻي ٿو.
٥٥٩ يعني ڪو به پسند نه ڪندو، ڇو ته هيءَ ڳالهه ڪنهن عقل واري جي پسند وٽان نه آهي.

نَخِيلٍ وَّأَعْنَابٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِن
کجين ۽ انگورن جو ف٥٦٠ جنهن جي هيٺان نديون وهن، ان جي واسطي ان ۾ هر قسم جا
كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا
ميوا هجن ف٥٦١ ۽ کيس پوڙهاپ رسيو هجي ف٥٦٢ ۽ سندس اولاد ضعيف آهي ف٥٦٣ سو اُن تي اُيوهڪ
إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ
واچوڙو جنهن ۾ باهه آهي تنهن ڪري سڙي ويو ف٥٦٤ ايئن ئي بيان ڪندو آهي الله توهان سان پنهنجون نشانيون
لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِن طَيِّبَاتِ ع ٣٦ ٤
ته من توهان ڌيان ڏيو ف٥٦٥. اي ايمان وارو پنهنجي پاڪ ڪمائيءَ مان ڪجهه
مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ
ڏيو ف٥٦٦ ۽ ان مان جيڪو اسان توهان جي واسطي زمين مان پيدا ڪيو ف٥٦٧ ۽ خاص ناقص جو
مِنْهُ تُنفِقُونَ وَلَسْتُم بِآخِذِيهِ إِلَّا أَن تُغْمِضُوا
ارادو نه ڪيو جو ڏيو ته ان مان ف٥٦٨ ۽ توهان کي ملي ته نه وٺندؤ جيستائين جو ان ۾ چشم پوشي
فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾ الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ
نه ڪيو ۽ ڄاڻ رکو ته الله بي پرواهه ساراهيل آهي : شيطان توهان کي ڏيچاري ٿو
الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ
سڃائيءَ کان ف٥٦٩ ۽ حڪم ڪري ٿو بي حيائيءَ جو ف٥٧٠ ۽ الله توهان سان واعدو فرمائيندو آهي
وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾ يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَن يَشَاءُ
بخشش ۽ فضل جو ف٥٧١ ۽ الله وسعت وارو علم وارو آهي ف٥٧٢ الله جنهن کي وڻيس حڪمت ڏيندو آهي
وَمَن يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ
۽ جنهن کي حڪمت ملي تنهن کي گهڻي ڀلائي ملي . ۽ نصيحت نه مڃيندا آهن
إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾ وَمَا أَنفَقْتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُم مِّن
مگر عقل وارا . ۽ توهان جيڪي خرچ ڪيو ف٥٧٣ يا نذر (باس) مڃيو ف٥٧٤
نَّذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ إِن
الله کي اُن جي خبر آهي ف٥٧٥ ۽ ظالمن جو ڪو به مددگار ڪونهي . جيڪڏهن توهان

منزل ١

٥٦٠ جيتوڻيڪ اُن باغ ۾ ٻه قسمين قسمين وڻ هجن مگر کجور ۽ انگورن جو ذڪر ان لاءِ ڪيائين ته اهي نفيس ميوا آهن .

٥٦١ يعني اهو باغ خوشي ڏيندڙ ۽ وسيع ٻه آهي نفعي وارو ۽ عمده جائداد ٻه .

٥٦٢ جيڪو ضرورت جو وقت ٿيندو آهي ۽ ماڻهو گذرسفر جي لائق نه رهندو آهي .

٥٦٣ جيڪي ڪمائڻ جهڙا نه آهن ۽ انهن جي پرورش جي ضرورت آهي . مطلب ته نهايت سخت ضرورت جو وقت آهي ۽ دارومدار صرف باغ تي آهي ۽ باغ ٻه نهايت عمدو آهي .

٥٦٤ اهو باغ ، ڏيو ۽ ان وقت اُن جي رنج وغم ۽ حسرت وناميدي جي ڪهڙي انتها آهي . اهو ئي حال ان جو آهي ، جنهن سٺا عمل ته ڪيا هجن مگر الله جي رضا جي لاءِ نه بلڪ ريا جي غرض سان ۽ ان گمان ۾ هجي ته مون وٽ نيڪين جو ذخيرو آهي مگر جڏهن ضرورت جو وقت يعني قيامت جو ڏينهن اچي ته الله تعالیٰ انهن عملن کي نامقبول ڪري ته ان وقت اُن کي ڪيترو رنج ۽ ڪيتري حسرت ٿيندي .

هڪ ڏينهن حضرت عمر رضی الله عنه صحابه ڪرام کي فرمايو ته توهان جي علم ۾ هيءَ آيت ڪهڙي باب ۾ نازل ٿي . حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمايو ته هي مثال آهي هڪ دولت مند شخص جي لاءِ ، جيڪو نيڪ عمل ڪندو هجي ، پوءِ شيطان جي ڀرڪائڻ سان گمراه ٿي پنهنجي سڀني نيڪين کي ضايع ڪري (مدارڪ ۽ خازن) .

٥٦٥ ۽ سمجهو ته دنيا فاني ۽ آخرت اچڻ واري آهي .

٥٦٦ مسئلو :- هن مان ڪمائڻ جو مباح هجڻ ۽ واپار جي مالن ۾ زڪواة ثابت ٿئي ٿي . (خازن ۽ مدارڪ) . هي ٻه ٿي سگهي ٿو ته آيت نفلي ۽ فرضي صدقن کي عام ٿئي . (تفسير احمدي) .

٥٦٧ خواه اهي اناج هجن يا ميوا يا کاڻيون وغيره .

٥٦٨ شان نزول :- ڪي ماڻهو صدقي ۾ خراب مال ڏيندا هئا ، انهن جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي . مسئلو :- صدقي وصول ڪرڻ واري کي گهرجي ته اهو وچون مال وٺي ، نه بلڪل خراب نه سڀ کان اعليٰ .

٥٦٩ جيڪڏهن خرچ ڪندؤ ، صدقو ڏيندؤ ته مفلس ٿي ويندؤ .

٥٧٠ يعني بخل جو ۽ زڪواة صدقو نه ڏيڻ جو . هن آيت ۾ هي لطيفو آهي ته شيطان ڪنهن طرح ٻه بخيليءَ جي خوبي ذهن ۾ ويهاري نٿو سگهي ، ان لاءِ اهو هي ئي ڪري ٿو ته خرچ ڪرڻ سان مفلسيءَ جو خوف ڏياري روڪي ٿو . اڄ ڪلهه جيڪي ماڻهو خيرات کي روڪڻ تي ضد ڪن ٿا ، اهي ٻه انهيءَ حيلي کان ڪم وٺندا آهن . ٥٧١ صدقي ڏيڻ ۽ خرچ ڪرڻ تي . ٥٧٢ حڪمت مان يا قرآن ، حديث ۽ فقه جو علم مراد آهي يا تقويٰ يا نبوت (مدارڪ ۽ خازن) . ٥٧٣ نيڪيءَ ۾ توڙي بديءَ ۾ . ٥٧٤ عبادت يا گناه جو نذر ، عرف ۾ هديي ۽ پيشڪش کي چوندا آهن ۽ شريعت ۾ نذر ، عبادت ۽ قرب مقصود آهي ، تنهن ڪري جيڪڏهن ڪنهن گناه ڪرڻ جو نذر ڪيو ته اهو صحيح نه آهي . نذر خاص الله تعالیٰ جي لاءِ ٿيندو آهي ۽ هي جائز آهي ته الله جي لاءِ نذر ڪري ۽ ڪنهن ولي جي آستاني جي فقيرن کي نذر جي خرچ ڪرڻ جي جاءِ مقرر ڪري . مثلاً ڪنهن هيئن چيو اي رب ! مان نذر ڪيو ته جيڪڏهن تون منهنجو فلاڻو مقصد پورو ڪرين يا فلاڻي بيمار کي تندرست ڪرين ته مان فلاڻي وليءَ جي آستاني جي فقيرن کي کاڌو کارائيندس يا اتان جي خادمن کي پئسا ڏيندس يا انهن جي مسجد جي لاءِ تيل يا توني حاضر ڪندس ، ته اهو نذر جائز آهي . (رد المحتار) ٥٧٥ اهو توهان کي ان جو بدلو ڏيندو .

تُبۡدُوا الصَّدَقٰتِ فَنِعِمَّا هِيَ ۚ وَاِنۡ تُخۡفُوۡهَا وَتُؤۡتُوۡهَا الۡفُقَرَآءَ

خيرات ظاهر ڪري ڏيو ته ڪهڙي نه چڱي ڳالھ آهي ۽ جيڪڏهن لڪائي فقيرن کي ڏيو ته اهو توهان جي واسطي

فَهُوَ خَيۡرٌ لَّكُمۡ ؕ وَيُكَفِّرُ عَنۡكُمۡ مِّنۡ سَيِّاٰتِكُمۡ ؕ وَاللّٰهُ بِمَا تَعۡمَلُوۡنَ

سڀ کان ڀلو آهي ٥٧٦ ۽ ان ۾ توهان جا ڪي گناه گهٽبا ۽ الله کي توهان جي ڪمن جي

خَبِيۡرٌ ﴿٢٧١﴾ لَيۡسَ عَلَيۡكَ هُدٰٮهُمۡ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهۡدِىۡ مَنۡ

خبر آهي . انهن کي واٽ ڏيڻ تنهنجي ذمي لازم نه آهي ٥٧٧ ها الله واٽ ڏيندو آهي جنهن کي گهري

يَّشَآءُ ؕ وَمَا تُنۡفِقُوۡا مِنۡ خَيۡرٍ فَلِاَنۡفُسِكُمۡ ؕ وَمَا تُنۡفِقُوۡنَ اِلَّا

۽ توهان جيڪا چڱي شيءِ ڏيو ته توهان جو ئي ڀلو آهي ٥٧٨ ۽ توهان جو خرچ ڪرڻ مناسب نه آهي مگر الله جي مرضي

ابۡتِغَآءَ وَجۡهِ اللّٰهِ ؕ وَمَا تُنۡفِقُوۡا مِنۡ خَيۡرٍ يُّوَفَّ اِلَيۡكُمۡ وَاَنۡتُمۡ لَا

حاصل ڪرڻ لاءِ ۽ جيڪو مال ڏيندؤ توهان کي پورو پورو ملندو ۽ نقصان نه ڏنو ويندو

تُظۡلَمُوۡنَ ﴿٢٧٢﴾ لِلۡفُقَرَآءِ الَّذِيۡنَ اُحۡصِرُوۡا فِىۡ سَبِيۡلِ اللّٰهِ لَا

انهن فقيرن جي واسطي جن کي خدا جي راه ۾ روڪيو ويو ٥٧٩ زمين ۾ هلي نه ٿا سگهن

يَسۡتَطِيۡعُوۡنَ ضَرۡبًا فِى الۡاَرۡضِ يَحۡسَبُهُمُ الۡجَاهِلُ اَغۡنِيَآءَ

٥٨٠ نادانن ته انهن کي تونگر سمجهيو (سوال کان) بچڻ سبب ٥٨١

مِنَ التَّعَفُّفِ ۚ تَعۡرِفُهُمۡ بِسِيۡمٰهُمۡ ۚ لَا يَسۡــَٔلُوۡنَ النَّاسَ اِلۡحَافًا ؕ

تون انهن کي انهن جي صورتن مان سڃاڻي وٺندين ٥٨٢ ماڻهن کان سوال نه ڪندا آهن جو منٿ ڪري پوين ۽ توهان جيڪي خيرات ڪيو

وَمَا تُنۡفِقُوۡا مِنۡ خَيۡرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيۡمٌ ﴿٢٧٣﴾ اَلَّذِيۡنَ يُنۡفِقُوۡنَ

الله ان کي ڄاڻي ٿو . ۽ جيڪي پنهنجو مال خرچ ڪندا آهن

اَمۡوَالَهُمۡ بِالَّيۡلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَّعَلَانِيَةً فَلَهُمۡ اَجۡرُهُمۡ عِنۡدَ

رات ۽ ڏينهن ۾ لڪل ۽ ظاهر ٥٨٣ انهن جي لاءِ انهن جو اجر آهي سندن رب وٽ

رَبِّهِمۡ ۚ وَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُوۡنَ ﴿٢٧٤﴾ اَلَّذِيۡنَ يَاۡكُلُوۡنَ

۽ انهن کي نه ڊپ ۽ نه ڪو غم آهي . جيڪي ماڻهو وياج کائيندا آهن ٥٨٤

الرِّبٰوا لَا يَقُوۡمُوۡنَ اِلَّا كَمَا يَقُوۡمُ الَّذِىۡ يَتَخَبَّطُهُ الشَّيۡطٰنُ مِنَ

قيامت جي ڏينهن انهيءَ ماڻهوءَ وانگر اٿندا جنهن کي جن (آسيب) چوهي مخبوط بنايو هجي

٥٧٦ صدقو فرضي هجي يا نفلي، جڏهن خلوص سان الله جي واٽ ۾ ڏنو وڃي، ۽ ريا کان پاڪ هجي ته پوءِ توڙي ظاهر ڪري ڏجي يا لڪائي، ٻئي ڀلا آهن. مسئلو:- پر فرضي صدقي جو ظاهر ڪري ڏيڻ افضل آهي ۽ نفلي صدقي جو لڪائڻ. مسئلو:- ۽ جيڪڏهن نفلي صدقي وارو ٻين کي خيرات جي رغبت ڏيڻ جي لاءِ ظاهر ڪري ڏئي ته هي اظهار به افضل آهي. (مدارڪ).

٥٧٧ توهان خوشخبري ڏيندڙ، ڊيڄاريندڙ ۽ سڏيندڙ ڪري موڪليا ويا آهيو، توهان جو فرض سڏڻ تي پورو ٿي وڃي ٿو، ان کان وڌيڪ ڪوشش توهان تي لازم نه آهي. شان نزول:- اسلام کان اڳ مسلمانن جون يهودين سان رشتيداريون هيون، ان سببان اهي انهن سان سٺو سلوڪ ڪندا هئا. مسلمان ٿيڻ کان پوءِ انهن کي يهودين سان ساڳيو سلوڪ ڪرڻ ناپسند لڳو تنهن ڪري انهن هٿ روڪڻ چاهيو ته جيئن هن طرزِ عمل سان يهودي اسلام جي طرف مائل ٿين. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي.

٥٧٨ پوءِ ٻين تي ان جو احسان نه جتايو.

٥٧٩ يعني مذڪوره صدقن، جيڪي وَمَا تُنۡفِقُوۡا مِنۡ خَيۡرٍ آيت ۾ ذڪر ٿيا، انهن جا بهترين حقدار اهي فقير آهن، جن پنهنجن نفسن کي جهاد ۽ الله جي عبادت تي قائم رکيو. شان نزول:- هيءَ آيت صفه وارن جي حق ۾ نازل ٿي، انهن سڀني جو تعداد چار سؤ کن هو. اهي هجرت ڪري مديني طيبه ۾ حاضر ٿيا ها ته انهن جي جاءِ هئي نه ڪٽنب ۽ قبيلو، نه انهن سڀني شادي ڪئي هئي. انهن جو سمورو وقت عبادت ۾ گذرندو هو. رات جو قرآن ڪريم سکڻ ۽ ڏينهن جو جهاد جي ڪم ۾ رهڻ. آيت ۾ انهن جي ڪن وصفن جو بيان آهي.

٥٨٠ جو ته انهن کي ديني ڪمن کان ايتري فرصت نه آهي جو اهي ڪجهه ڦري زندگيءَ جي لاءِ ڪجهه ڪمائي سگهن.

ع ٣٧ ٥

٥٨١ يعني، جڏهن ته اهي ڪنهن کان سوال نه ٿا ڪن، تنهنڪري اڻ واقف ماڻهو انهن کي مالدار سمجهن ٿا.

٥٨٢ جو طبيعت ۾ بزرگي ۽ نيازي آهي، منهن تي ضعيفيءَ جا آثار آهن ۽ بک جي ڪري رنگ پيلو ٿي ويو آهي.

نصف

٥٨٣ يعني الله جي واٽ ۾ خرچ ڪرڻ جو نهايت شوق رکن ٿا ۽ هر حال ۾ خرچ ڪندا رهن ٿا.

شان نزول:- هيءَ آيت حضرت ابوبڪر صديق رضی الله تعالیٰ عنه جي حق ۾ نازل ٿي. جڏهن پاڻ الله جي واٽ ۾ چاليهه هزار دينار خرچ ڪيا هئا ڏهه هزار رات جو ۽ ڏهه هزار ڏينهن جو، ڏهه هزار لِڪ ۽ ڏهه هزار ظاهر ۾. هڪ قول هي آهي ته هي آيت حضرت علي المرتضیٰ ڪرم الله تعالیٰ وجهه الڪريم جي حق ۾ نازل ٿي. جڏهن ڪين چار درهم هئا، ٻيو ڪجهه نه هو. پاڻ انهن چئن کي ئي خيرات ڪيائون. هڪ رات جو هڪ ڏينهن جو، هڪ لِڪ ۽ هڪ ظاهر ۾. فائدو:- هن آيت ۾ رات جي خرچ کي ڏينهن جي خرچ تي ۽ لِڪ جي خرچ کي ظاهر جي خرچ تي مقدم فرمايو ويو آهي هن ۾ اشارو آهي ته لڪائي ڏيڻ ظاهر ڪري ڏيڻ کان افضل آهي.

٥٨٤ هن آيت ۾ وياج جي حرمت ۽ وياج خورن جي شامت جو بيان آهي. وياج جي حرام فرمائڻ ۾ گهڻيون حڪمتون آهن. ڪي انهن مان هي آهن. وياج ۾ جيڪا زيادتي ورتي وڃي ٿي اها ماليتا سان ان مال جو عوض ان اندازِ بغير بدلي ۽ عيوضا جي ورتي آهي. هي پڌري نا انصافي آهي؛ ٻيو وياج جو رواج واپار کي خراب ڪري ٿو. جو ته وياج خور کي بغير محنت جي مال جو حاصل ٿيڻ واپار جي تڪليفن ۽ خطرن کان تمام گهڻو آسان معلوم ٿئي ٿو ۽ واپار جي گهٽتائي انساني معاشرت کي نقصان پهچائي ٿي. ٽيون وياج جي رواج سان ڀائپي واري سلوڪ کي نقصان پهچي ٿو. جو ته جڏهن ماڻهو وياج جو عادي ٿي وڃي ٿو ته پوءِ اهو ڪنهن کي قرض حسنه سان امداد پهچائڻ پسند نه ٿو ڪري. چوٿون وياج خور انسان جي طبيعت ۾ ڦاڙيندڙ جانورن کان به زياده بي رحمي پيدا ٿئي ٿي ۽ وياج خور پنهنجي قرضيءَ جي تباهي ۽ بربادي جو خواهشمند رهي ٿو. ان کان سواءِ ٻيا به ڪيترا وياج ۾ وڏا وڏا نقصان آهن ۽ شريعت جي منع عين حڪمت آهي. مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم وياج خور ۽ ان جي بندوبست ڪندڙ ۽ سودي دستاويز لکندڙ ۽ ان جي شاهدن تي لعنت ڪئي ۽ فرمايائون ته اهي سڀ گناه ۾ برابر آهن.

الْمَسِّ ۚ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْٓا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا ۘ وَ اَحَلَّ
اهو ان لاءِ جو انهن چيو ته بيع به ته وياج وانگر ئي آهي ۽ الله حلال ڪيو ٥٨٥
اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا ۚ فَمَنْ جَآءَهٗ مَوْعِظَةٌ مِّنْ رَّبِّهٖ
بيع کي ۽ حرام ڪيائين وياج کي، سو جنهن وٽ سندس رب جي طرفان نصيحت آئي ۽
فَانْتَهٰى فَلَهٗ مَا سَلَفَ ۚ وَاَمْرُهٗٓ اِلَى اللّٰهِ ۚ وَمَنْ عَادَ فَاُولٰٓئِكَ
اهو مُڙي ويو ته اُن کي حلال آهي جيڪي اڳي وٺي چڪو ٥٨٦ ۽ ان جو ڪم خدا جي حوالي آهي ٥٨٧ ۽ جيڪو هاڻي اهڙي حرڪت
اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي
ڪندو ته اهو دوزخي آهي، اهي ان ۾ گھڻو عرصو رهندا ٥٨٨ الله وياج کي برباد ڪري ٿو ٥٨٩ ۽ وڌائي ٿو
الصَّدَقٰتِ ۗ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَثِيْمٍ ﴿٢٧٦﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ
خيرات کي ٥٩٠ ۽ الله کي پسند نه آهي ڪو به بي شڪر ۽ سخت گنهگار. بيشڪ جن ايمان آندو
اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ
۽ چڱا ڪم ڪيائون ۽ نماز قائم ڪيائون ۽ زڪواة ڏنائون انهن جو
اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٢٧٧﴾
اجر سندن رب وٽ آهي ۽ نه انهن کي ڪو خوف آهي ۽ نه ڪو غم.
يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوْا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوٓا اِنْ
اي ايمان وارؤ الله کان ڊڄو ۽ ڇڏي ڏيو جيڪو وياج باقي رهجي ويو آهي جيڪڏهن
كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿٢٧٨﴾ فَاِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا فَاْذَنُوْا بِحَرْبٍ مِّنَ اللّٰهِ
مسلمان آهيو ٥٩١ . پوءِ جيڪڏهن ائين نه ڪيو ته يقين ڪريو الله ۽
وَرَسُوْلِهٖ ۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوْسُ اَمْوَالِكُمْ ۚ لَا تَظْلِمُوْنَ
الله جي رسول سان لڙائي جو ٥٩٢ ۽ جيڪڏهن توهان توبه ڪيو ته توهان پنهنجو اصل مال وٺو نه توهان ڪنهن کي نقصان پهچايو ٥٩٣
وَلَا تُظْلَمُوْنَ ﴿٢٧٩﴾ وَاِنْ كَانَ ذُوْ عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ ۚ
۽ نه توهان کي نقصان هجي ٥٩٤ ۽ جيڪڏهن قرضي سڃو آهي ته ان کي مهلت ڏيو سگهه تائين
وَاَنْ تَصَدَّقُوْا خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوْا يَوْمًا
۽ ان کي صفا قرض معاف ڪرڻ توهان جي لاءِ وڌيڪ ڀلو آهي جيڪڏهن ڄاڻ هجيو. ۽ ان ڏينهن کان ڊڄو

٥٨٥ معنيٰ هيءَ آهي ته جهڙيءَ طرح جادو ٿيل سڌو بيهي نه ٿو سگهي ۽ ڪرندو ٿابڙندو وڃي ٿو، اهڙيءَ طرح قيامت جي ڏينهن وياج خور جو به اهوئي حال هوندو ۽ وياج سان اُن جو پيٽ تمام گھرو هوندو ۽ اهو ان سبب هر هر ڪري پوندو.

سعيد بن جبير رضى الله عنه فرمايو ته هيءَ نشاني اُن وياج خور جي آهي، جيڪو وياج کي حلال ڄاڻي.

٥٨٦ يعني حُرمت نازل ٿيڻ کان اڳ جيڪو ورتو، اُن تي پڪڙ نه آهي.

٥٨٧ جيڪو وڻيس حڪم فرمائي، جنهن کي وڻيس منع ۽ حرام ڪري ڇانهي تي ان جي اطاعت لازم آهي.

٥٨٨ مسئلو:- جيڪو وياج کي حلال ڄاڻي اهو ڪافر آهي ۽ هميشه جهنم ۾ رهندو ڇو ته هر قطعي حرام شيءِ کي حلال ڄاڻڻ وارو ڪافر آهي.

٥٨٩ ۽ ان کي برڪت کان محروم ڪري ٿو. حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما فرمايو ته الله تعاليٰ ان کان نه صدقو قبول فرمائي ٿو نه حج، نه جهاد نه صلو.

٥٩٠ اُن کي زياده ڪري ٿو ۽ اُن ۾ برڪت فرمائي ٿو. دنيا ۽ آخرت ۾ اُن جو اجر ۽ ثواب وڌائي ٿو.

٥٩١ شان نزول: هيءَ آيت انهن اصحابن جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي وياج جي حُرمت نازل ٿيڻ کان اڳ وياج جي ڏي وٺ ڪندا هئا ۽ اُنهن جون وڏيون وياجي رقمون ٻين ڏانهن رهيل هيون. اُن ۾ حڪم ڏنو ويو ته وياج جي حُرمت نازل ٿيڻ کان پوءِ اڳيون رقم جا مطالبا به ڇڏڻ واجب آهن ۽ پهريون مقرر ڪيل وياج به هاڻي وٺڻ جائز نه آهي.

٥٩٢ هي عذاب ۽ خوف ۾ مبالغو ۽ سختي آهي، ڪنهن کي طاقت جو الله ۽ ان جي رسول سان لڙائي ڪري. انهن صحابن پنهنجا وياجي مطالبا ڇڏيا ۽ هي عرض ڪيائون ته الله ۽ ان جي رسول سان لڙائي جي ڪهڙي طاقت ۽ توبہ تائب ٿيا. ٥٩٣ زياده وٺي ڪري. ٥٩٤ اصلي مال گھٽائي. ٥٩٥ قرضدار اگر سڃو يا مفلس هجي ته ان کي مهلت ڏيڻ يا قرض جو ڪجھ حصو يا سمورو معاف ڪري ڇڏڻ وڏي اجر جو سبب آهي.

مسلم شريف جي حديث آهي، سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو، جنهن مفلس کي مهلت ڏني يا ان جو قرض معاف ڪيو، الله تعاليٰ اُن تي پنهنجي رحمت جو ڇانوَ فرمائيندو، جنهن ڏينهن ان جي ڇانوَ کان سواءِ ٻيو ڪو به ڇانوَ نه هوندو.

تُرْجَعُوْنَ فِيْهِ اِلَى اللّٰهِ ۗ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَ

جنهن ۾ الله ڏانهن موٽندؤ ۽ هرجان کي سندس ڪمائيءَ جو بدلو پورو پورو ڏنو ويندو ۽

هُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ﴿٢٨١﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ

انهن سان ظلم نہ ٿيندو ٥٩٦ اي ايمان وارؤ جڏهن توهان هڪ مقرر مدت تائين ڪنهن ڏيڻ

اِلٰٓى اَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوْهُ ۭ وَلْيَكْتُبْ بَّيْنَكُمْ كَاتِبٌۢ بِالْعَدْلِ ۠

(شيءِ) جي ڏيتي ليتي ڪيو ٥٩٧ تہ ان کي لکي ڇڏيو ٥٩٨ ۽ گهرجي تہ توهان جي وچ ۾ لکڻ وارو نيڪ نيڪي

وَلَا يَاْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَّكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ

۽ لکندڙ لکڻ کان انڪار نہ ڪري ٥٩٩ جيئن جو الله کيس سيکاريو آهي ٦٠٠ ان کي لکي ڏيڻ گهرجي ۽ جيڪا

الَّذِيْ عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهٗ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـــًٔا ۭ

ڳالهہ حق هجي اها لکرائيندو وڃي ۽ الله کان ڊڄي جيڪو سندس رب آهي ۽ حق مان ڪا بہ ڳالهہ نہ گهٽائي

فَاِنْ كَانَ الَّذِيْ عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيْهًا اَوْ ضَعِيْفًا اَوْ لَا يَسْتَطِيْعُ

پوءِ جنهن تي حق لڳي ٿو سو جيڪڏهن بي عقل يا ڪمزور يا لکرائي نہ سگهندو هجي ٦٠١ تہ

اَنْ يُّمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهٗ بِالْعَدْلِ ۭ وَاسْتَشْهِدُوْا شَهِيْدَيْنِ

سندس ولي (وارث) انصاف سان لکرائي ۽ ٻہ شاهد

مِنْ رِّجَالِكُمْ ۚ فَاِنْ لَّمْ يَكُوْنَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَّامْرَاَتٰنِ مِمَّنْ

مقرر ڪري ڇڏيو پنهنجي مردن مان ٦٠٢ پوءِ جي ٻہ مرد نہ هجن ٦٠٣ تہ هڪ مرد

تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاۗءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰىهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰىهُمَا

۽ ٻہ عورتون، اهڙا شاهد جن کي پسند ڪيو ٦٠٤ جو متان انهن مان هڪ عورت وساري

الْاُخْرٰى ۭ وَلَا يَاْبَ الشُّهَدَاۗءُ اِذَا مَا دُعُوْا ۭ وَلَا تَسْــَٔـــمُوْٓا

تہ ان کي ٻي ياد ڏياري ۽ شاهدن کي جڏهن سڏيو وڃي تہ اچڻ کان انڪار نہ ڪن ٦٠٥

اَنْ تَكْتُبُوْهُ صَغِيْرًا اَوْ كَبِيْرًا اِلٰٓى اَجَلِهٖ ۭ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ

۽ ان کي ڏکيو نہ سمجهو قرض ننڍو هجي يا وڏو ان جي مدت تائين لکي ڇڏيو هيءُ الله وٽ

عِنْدَ اللّٰهِ وَ اَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُوْٓا اِلَّآ

وڌيڪ انصاف واري ڳالهہ آهي، هن ۾ شاهدي خوب نيڪ رهندي ۽ هيءُ هن ڳالهہ جي ويجهو آهي جو توهان کي شڪ

٥٩٦ يعني ان جون نيڪيون گهٽايون وڃن، نہ بڇڙايون وڌايون وڃن. حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهما کان روايت آهي تہ هيءُ سڀني کان آخري آيت آهي، جيڪا حضور جن تي نازل ٿي، ان کان پوءِ حضور جن ايڪويهہ ڏينهن دنيا ۾ تشريف فرما رهيا ۽ هڪ قول مطابق نو راتيون ۽ هڪ مطابق ست،

ع ٣٨ ٨ ٦

پر شعبي حضرت ابن عباس کان هيءَ روايت ڪئي آهي تہ سڀني کان پوءِ ربوا (وياج) جي آيت نازل ٿي.

٥٩٧ تو ڙي اهو قرض وڪاڻل شيءِ هجي يا قيمت. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمايو تہ هن مان بيع سلم مراد آهي. بيع سلم اها آهي جو ڪنهن شيءِ کي، اڳ ۾ ان جي قيمت وٺي وڪيو وڃي ۽ وڪاميل شيءِ خريدار کي حوالي جي لاءِ هڪ مدت مقرر ڪئي وڃي. هن بيع جي جائز هجڻ جي لاءِ جنس، قِسم صفت، مقدار، مدت ۽ ادا ڪرڻ جي مڪان ۽ راس المال (سرمايي يا قيمت) جو مقدار معلوم هجڻ شرط آهي!

٥٩٨ هي لکڻ مستحب آهي. هن جو فائدو هيءُ آهي تہ ڀُل چُڪ ۽ قرضيءَ جي انڪار جو انديشو نہ ٿو رهي.

٥٩٩ پنهنجي طرف کان ڪا گهٽ وڌائي نہ ڪري، نہ ڌرين مان ڪنهن جي طرفداري.

٦٠٠ مطلب هيءُ آهي تہ ڪو بہ ڪاتب لکڻ کان انڪار نہ ڪري، جيئن الله تعالىٰ ان کي دستاويز لکڻ جو علم ڏنو. ٻيڻ گهير کان سواءِ ديانت ۽ امانت سان لکي، هيءُ ڪتابت هڪ قول مطابق فرض ڪفايہ آهي ۽ هڪ قول موجب فرض عين، ان شرط سان تہ ڪاتب فارغ هجي. جنهن صورت ۾ ان کان سواءِ ٻيو نہ ملي ۽ هڪ قول مطابق مستحب آهي ڇو تہ ان ۾ مسلمان جي حاجت پوري ٿيڻ ۽ علم جي نعمت جو شڪر آهي ۽ هڪ قول هيءُ آهي تہ پهريائين هيءُ ڪتابت فرض هئي، پوءِ لَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ سان منسوخ ٿي.

٦٠١ يعني جيڪڏهن قرضي ڇريو بي سمجهہ يا ٻار يا جهور پوڙهو هجي يا گونگو هجڻ يا ٻولي نہ ڄاڻڻ جي ڪري پنهنجي مٿان دعوىٰ ڪندڙ جو بيان نہ ڪري سگهندو هجي.

٦٠٢ شاهد جو آزاد، بالغ ۽ مسلمان هجڻ شرط آهي. ڪافر جي شاهدي صرف ڪافر تي مقبول آهي.

٦٠٣ مسئلو- رڳو عورتن جي شاهدي جائز نہ آهي، تو ڙي اهي چار ڇو نہ هجن، مگر جن ڪمن کان مرد واقف نہ ٿا ٿي سگهن، جيئن ٻار ڄڻڻ، باڪره هجڻ ۽ زنانہ عيب وغيره. ان ۾ عورت جي شاهدي قبول آهي. مسئلو- حدن ۽ قصاص ۾ عورتن جي شاهدي بلڪل معتبر نہ آهي. صرف مردن جي شاهدي ضروري آهي، ان کان سواءِ ٻين معاملن ۾ هڪ مرد ۽ ٻن عورتن جي شاهدي بہ قبول آهي. (مدارڪ ۽ احمدي)

٦٠٤ جن جو عادل هجڻ اوهان کي معلوم هجي ۽ جن جي صالح هجڻ تي توهان اعتبار رکندا هجو.

٦٠٥ هن آيت مان معلوم ٿيو تہ شاهديءَ جو ادا ڪرڻ فرض آهي. جڏهن دعوىٰ ڪندڙ شاهدن کي طلب ڪري تہ پوءِ انهن کي شاهدي لڪائڻ جائز نہ آهي. هي حڪم حدود کان سواءِ ٻين ڪمن ۾ آهي، پر حدود ۾ شاهد کي ظاهر ڪرڻ ۽ لڪائڻ جو اختيار آهي، پر لڪائڻ افضل آهي. حديث شريف ۾ آهي تہ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو تہ جيڪو مسلمان جي پردي پوشي ڪري، الله تبارڪ وتعالىٰ دنيا ۽ آخرت ۾ ان جي ستاري ڪندو، پر چوري جي مال وٺڻ ۾ شاهدي ڏيڻ واجب آهي، تہ جيئن جنهن جو مال چوري ٿي ويو آهي تہ ان جو حق ضايع نہ ٿئي، شاهد ايترو احتياط ڪري سگهي ٿو تہ چوريءَ جو لفظ نہ چوي. شاهديءَ ۾ هن چوڻ تي اڪتفا ڪري تہ هي مال فلاڻي شخص ورتو.

اَنۡ تَكُوۡنَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيۡرُوۡنَهَا بَيۡنَكُمۡ فَلَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ
شبه نہ پوي مگر هي تہ بر وقت دست بدست جو سودو هجي تہ انجي نہ لکڻ جو توهانکي کو گناهہ نہ آهي
جُنَاحٌ اَلَّا تَكۡتُبُوۡهَا ؕ وَاَشۡهِدُوۡۤا اِذَا تَبَايَعۡتُمۡ ۪ وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَّ
ف٦٠٦ ۽ جڏهن خريد فروخت ڪيو تہ شاهد ڪري ڇڏيو ف٦٠٧ ۽ نہ ڪنهن لکندڙ کي نقصان ڏنو وڃي نہ شاهد
لَا شَهِيۡدٌ ۬ ؕ وَاِنۡ تَفۡعَلُوۡا فَاِنَّهٗ فُسُوۡقٌۢ بِكُمۡ ؕ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ وَ
کي (يا لکندڙ نقصان ڏي ۽ نہ شاهد) ف٦٠٨ ۽ جي توهان ايئن ڪيو تہ اها توهان جي نافرماني ٿيندي ۽ الله
يُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ ؕ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىۡءٍ عَلِيۡمٌ ﴿٢٨٢﴾ وَاِنۡ كُنۡتُمۡ عَلٰى سَفَرٍ
کان ڊڄو ۽ الله سڀ ڪجهہ ڄاڻي ٿو ۽ جيڪڏهن توهان سفر ۾ آهيو ف٦٠٩
وَّلَمۡ تَجِدُوۡا كَاتِبًا فَرِهٰنٌ مَّقۡبُوۡضَةٌ ؕ فَاِنۡ اَمِنَ بَعۡضُكُمۡ
۽ لکندڙ نہ لهي ف٦١٠ تہ گروي هجي قبضي ۾ ڏنل ف٦١١ ۽ جيڪڏهن توهان مان هڪڙي کي
بَعۡضًا فَلۡيُؤَدِّ الَّذِى اؤۡتُمِنَ اَمَانَتَهٗ وَلۡيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهٗ ؕ
ٻئي تي ڀروسو هجي تہ اهو جنهن کي ان امين سمجهيو ف٦١٢ هو پنهنجي امانت ادا ڪري ڇڏي ف٦١٣ ۽ الله کان ڊڄي جيڪو
وَلَا تَكۡتُمُوا الشَّهَادَةَ ؕ وَمَنۡ يَّكۡتُمۡهَا فَاِنَّهٗۤ اٰثِمٌ قَلۡبُهٗ ؕ
سندس رب آهي ۽ شاهدي نہ لڪايو ف٦١٤ ۽ جيڪو شاهدي لڪائيندو تہ سندس دل اندران گنهگار آهي ف٦١٥
وَاللّٰهُ بِمَا تَعۡمَلُوۡنَ عَلِيۡمٌ ﴿٢٨٣﴾ ع لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى
۽ الله توهان جي ڪمن کي ڄاڻي ٿو. الله جو ئي آهي جو ڪجهہ آسمانن ۾ آهي ۽ جو ڪجهہ زمين ۾
الۡاَرۡضِ ؕ وَاِنۡ تُبۡدُوۡا مَا فِىۡۤ اَنۡفُسِكُمۡ اَوۡ تُخۡفُوۡهُ يُحَاسِبۡكُمۡ بِهِ
۽ جيڪڏهن توهان ظاهر ڪيو جو ڪجهہ ف٦١٦ توهان جي دل ۾ آهي يا لڪايو الله توهان کان ان جو حساب وٺندو ف٦١٧
اللّٰهُ ؕ فَيَغۡفِرُ لِمَنۡ يَّشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَنۡ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ عَلٰى
جنهن کي وڻيس معاف فرمائيندو ف٦١٨ ۽ جنهن کي گهري عذاب ڏيندو ف٦١٩ ۽ الله هر
كُلِّ شَىۡءٍ قَدِيۡرٌ ﴿٢٨٤﴾ اٰمَنَ الرَّسُوۡلُ بِمَاۤ اُنۡزِلَ اِلَيۡهِ مِنۡ رَّبِّهٖ
شيءِ تي قادر آهي. رسول ايمان آندو ان تي جيڪو سندس رب جي طرفان مٿس نازل ٿيو
وَالۡمُؤۡمِنُوۡنَ ؕ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ۟ قف
۽ ايمان وارن ، سمورن مڃيو ف٦٢٠ الله ۽ سندس ملائڪن ۽ سندس ڪتابن ۽ سندس رسولن کي

ف٦٠٦ چوتہ هن صورت ۾ ڏي وٺ تي ڪري معاملو ختم ٿي ويو ۽ ڪو خوف باقي نہ رهيو. اهڙو واپار ۽ خريد ، فروخت ڪثرت سان پڻ جاري رهي ٿو. هن ۾ ڪتابت ۽ شاهدي جي پابندي دشوار ۽ ڳري ٿيندي.

ف٦٠٧ هي مستحب آهي چوتہ ان ۾ احتياط آهي.

ف٦٠٨ يُضَآرَّ ۾ ٻہ احتمال آهن . مجهول ۽ معروف هجڻ ، قرأة ابن عباس رضی الله عنهما پهرئين جي ۽ قرأة عمر رضی الله عنه ٻئي جي مؤيد آهي. پهرين تقدير تي معنيٰ هيءَ آهي تہ معاملي وارا ڪاتبن ۽ شاهدن کي نقصان نہ پهچائين، هن طرح تہ اهي جيڪڏهن پنهنجن ضرورتن ۾ مشغول هجن تہ انهن کي مجبور ڪن ۽ انهن جو پنهنجو ڪم ڇڏائين يا ڪتابت جو حق نہ ڏين يا شاهد کي سفر جو خرچ نہ ڏين جيڪڏهن اهو ٻئي شهر کان آيو هجي. ٻيءَ تقدير تي معنيٰ هيءَ آهي تہ ڪاتب ۽ شاهد معاملي وارن کي نقصان نہ پهچائين، هن طرح تہ فرصت ۽ فراغت جي باوجود نہ اچن يا ڪتابت ۾ ڦير گهير يا گهٽ وڌائي ڪن.

ف٦٠٩ ۽ قرض جي ضرورت پيش اچي.

ف٦١٠ ۽ دستاويز لکڻ جو موقعو نہ ملي تہ پوءِ اطمينان جي لاءِ.

ف٦١١ يعني ڪا شيءِ قرض ڏيندڙ وٽ گروي رکو. مسئلو:- هي مستحب آهي ۽ سفر جي حالت ۾ رهن (گروي) آيت مان ثابت ٿيو ۽ غير سفر جي حالت ۾ حديث مان ثابت آهي. جيئن رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن مديني طيبہ ۾ پنهنجي زره مبارڪ يهوديءَ وٽ گروي رکي ويهہ ٽويا جَوَ ورتا. مسئلو:- هن آيت مان رهن جو جائز هجڻ ۽ قبضي جو شرط هجڻ ثابت ٿئي ٿو. ع ٣٩ ٢ ٧

ف٦١٢ يعني قرضي ، جنهن کي قرض ڏيندڙ امين سمجهندو هو.

ف٦١٣ هن امانت مان قرض مراد آهي.

ف٦١٤ چوتہ هن ۾ حقدار جي حق جو باطل هجڻ آهي، هي خطاب شاهدن کي آهي تہ اهي جڏهن شاهدي جي اقامت ۽ ادا جي لاءِ طلب ڪيا وڃن تہ حق کي نہ لڪائين ۽ هڪ قول هي آهي تہ هي خطاب قرضين کي آهي تہ پنهنجي نفس تي شاهدي ڏيڻ ۾ تامل (فڪر ۽ سوچ) نہ ڪن.

ف٦١٥ حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما کان هڪ حديث روايت آهي تہ ڪبيرن گناهن ۾ سڀني کان وڏو گناهہ الله سان ڪنهن کي شريڪ ڪرڻ ۽ ڪوڙي شاهدي ڏيڻ ۽ شاهديءَ کي لڪائڻ.

ف٦١٦ برائي.

منزل ١

ف٦١٧ انسان جي دل ۾ ٻن قسمن جا خيال ايندا آهن: هڪ وِسوسا، تن کان دل کي خالي ڪرڻ انسان جي وس ۾ نہ آهي، پر اهو انهن کي بڇڙو ڄاڻي ۽ عمل ۾ آڻڻ جو ارادو نہ ٿو ڪري. انهن کي حديثِ نفس ۽ وِسوسو چَون ٿا، اُن تي پڪڙ نہ آهي. بخاري ۽ مسلم جي حديث آهي تہ سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن فرمايو تہ منهنجيءَ امت جي دلين ۾ جيڪي وِسوسا گذرن ٿا الله تعالیٰ انهن کان تجاوز فرمائي ٿو ، جيستائين ڪ اهي انهن کي عمل ۾ نہ آڻين يا انهن سان ڳالهہ ٻولہ نہ ڪن. هي وِسوسا هن آيت ۾ داخل نہ آهن. ٻيا اهي خيال، جن کي انسان پنهنجي دل ۾ جاءِ ڏئي ۽ انهن کي عمل ۾ آڻڻ جو ارادو ڪندو آهي، تن تي پڪڙ ٿيندي ۽ انهن جو بيان هن آيت ۾ آهي. مسئلو:- ڪفر جو ارادو ڪرڻ ڪفر آهي ۽ گناهہ جو ارادو ڪري جيڪڏهن ماڻهو اُن تي ثابت رهي ۽ ان جو ارادو رکي، پر اُن گناهہ کي عمل ۾ آڻڻ جا سبب موجود نہ هجن ۽ مجبورًا اُن کي ڪري نہ سگهي تہ پوءِ جمهور وٽ ان کي پڪڙ ڪئي ويندي. شيخ ابو منصور ماتريدي ۽ شمس الائمہ حلوائي انهيءَ طرف ويا آهن ۽ اُنهن جو دليل اِنَّ الَّذِيۡنَ يُحِبُّوۡنَ اَنۡ تَشِيۡعَ الۡفَاحِشَةُ آيت ۽ حضرت عائشہ صديقہ رضی الله تعالیٰ عنها جي حديث آهي، جنهن جو مضمون هي آهي تہ ٻانهو جنهن گناهہ جو ارادو ڪري ٿو ، جيڪڏهن اهو عمل ۾ نہ اچي تہ بہ ان تي عذاب ڪيو وڃي ٿو. مسئلو:- جيڪڏهن ٻانهي ڪنهن گناهہ جو ارادو ڪيو ، پوءِ ان تي پشيمان ٿيو ۽ استغفار ڪيائين تہ الله تعالیٰ اُن کي معاف فرمائيندو. ف٦١٨ پنهنجي فضل سان ايمان وارن کي. ف٦١٩ پنهنجي عدل سان. ف٦٢٠ زجاج چيو تہ جڏهن الله تبارڪ وتعالیٰ هن سورة ۾ نماز، زڪواة، روزي ۽ حج جي فرضيت ۽ طلاق، ايلاء ، حيض ۽ جهاد جا احڪام ۽ نبين جا واقعا بيان فرمايا تہ پوءِ سورة جي پڇاڙيءَ ۾ هي ذڪر فرمايائين تہ نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن ۽ سمورن مؤمنن ان جي تصديق فرمائي ۽ قرآن ۽ ان جي مڙني احڪامن جي الله تعالیٰ جي طرفان نازل هجڻ جي منزل الله تعالیٰ جي طرفان هجڻ جي تصديق ڪئي.

لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهٖ قف وَقَالُوْا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا ز

و ٦٢١ هي چوندي تہ اسان کنهن رسول تي ايمان آڻڻ ۾ فرق نہ ٿا ڪريون و ٦٢٢ ۽ عرض ڪيائون تہ اسان مڃيو ۽ ٻڌو و ٦٢٣

غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيْرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا

تنهنجي معافي گهرجي اي اسان جا رب ۽ تو ڏانهن ئي موٽڻ آهي الله ڪنهن جاني تي بار نہ رکندو آهي مگر

وُسْعَهَا ط لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ط رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ

سندس طاقت آهر، سندس ڀلو آهي جي چڱو ڪيائين ۽ سندس نقصان آهي جي برائي ڪيائين و ٦٢٤ اي اسان جا رب اسان کي پڪڙ نہ فرماءِ

اِنْ نَّسِيْنَآ اَوْ اَخْطَاْنَا ج رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ اِصْرًا كَمَا

جيڪڏهن اسان وساريون يا غلطي ڪري ويهون و ٦٢٥ اي اسان جا رب اسان تي ڳرو بار نہ رک جهڙو (ڀا جيئن) تو اسان کان اڳين تي

حَمَلْتَهٗ عَلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِنَا ج رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ

رکيو هو اي اسان جا رب اسان تي اهو بار نہ وجھ جنهن جي اسان کي طاقت نہ هجي

لَنَا بِهٖ ج وَاعْفُ عَنَّا وقفة وَاغْفِرْ لَنَا وقفة وَارْحَمْنَا وقفة اَنْتَ مَوْلٰىنَا فَانْصُرْنَا

۽ اسان کي معاف فرماءِ ۽ بخش ۽ اسان تي مهر فرماءِ تون اسان جو مولى آهين تون اسان کي

عَلَى الْقَوْمِ الْكٰفِرِيْنَ ﴿٢٨٦﴾ ع

ڪافرن تي فتح ڏي.

سُوْرَةُ اٰلِ عِمْرٰنَ ٣ مَدَنِيَّةٌ ٨٩ | بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ | اٰيَاتُهَا ٢٠٠ رُكُوْعَاتُهَا ٢٠

سورهٔ آل عمران مدني آهي ان ۾ ١ (الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان شروع) ۾ ٻہ سؤ آيتون ۽ ويهہ رڪوع آهن

الٓمّٓ ﴿١﴾ لا اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لا الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ ﴿٢﴾ ط نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتٰبَ

الله آهي جنهن کان سواءِ ڪو ٻيو ڇا جي لائق نہ آهي و ٢ پاڻ زندهہ ۽ ٻين کي قائم رکندڙ. ان تو تي هي سچو ڪتاب

بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰىةَ وَالْاِنْجِيْلَ ﴿٣﴾

لاٿو اڳين ڪتابن جي تصديق ڪندڙ ۽ اُن هن کان اڳي توريت ۽ انجيل کي لاٿو

مِنْ قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ ط اِنَّ الَّذِيْنَ

ماڻهن کي واٽ ڏيکاريندڙ ۽ فيصلو نازل فرمايائين بيشڪ جيڪي الله

كَفَرُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيْدٌ ط وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ ذُو

جي آيتن کان منڪر ٿيا و ٣ انهن جي لاءِ سخت عذاب آهي ۽ الله غالب

٦٢١ هي ايمان جي اصول ۽ ضروريات جا چار مرتبا آهن:

١:- الله تعالى تي ايمان آڻڻ، اهو هن طرح تہ اعتقاد ۽ تصديق ڪري تہ الله هڪ آهي، اُن جو ڪو بہ شريڪ ۽ نظير نہ آهي، ان جي سمورن اسماءِ حسنى ۽ صفاتِ عُليا تي ايمان آڻي ۽ يقين رکي ۽ مڃي تہ اهو علم وارو ۽ هر شيءِ تي قادر آهي، ۽ ان جي علم ۽ قدرت کان ڪابہ شيءِ ٻاهر نہ آهي.

٢:- ملائڪن تي ايمان آڻڻ: اهو هن طرح سان آهي تہ يقين ڪري ۽ مڃي تہ اهي موجود آهن، معصوم آهن، پاڪ آهن. الله ۽ ان جي رسولن جي وچ ۾ حڪمن ۽ پيغامن جا واسطا آهن.

٣:- الله جي ڪتابن تي ايمان آڻڻ: هن طرح تہ جيڪي ڪتاب الله تعالى نازل فرمايا ۽ پنهنجن رسولن وٽ وحي جي طريقي موڪليا، سي شڪ ۽ شبهي کان پاڪ آهن ۽ سڀ حق ۽ سچا آهن ۽ الله تعالى جي طرف کان آهن؛ ۽ قرآن ڪريم ڦير گهير ۽ تبديلي کان محفوظ آهي ۽ محڪم ۽ متشابہ تي مشتمل آهي.

٤:- رسولن تي ايمان آڻڻ: هن طرح تہ اهي الله جا رسول آهن، جن کي ان پنهنجي ٻانهن ڏانهن موڪليو، ان جي وحي جا امين آهن، گناهن کان پاڪ

٤٠ ۽ معصوم آهن. ساري مخلوق کان افضل آهن. انهن ۾ ڪي حضرات

ع ٣ ڪن کان افضل آهن.

٨

٦٢٢ جيئن يهودين ۽ نصارن ڪيو، جو ڪن تي ايمان آندائون ۽ ڪن جو انڪار ڪيائون. ٦٢٣ تنهنجي حڪم ۽ ارشاد کي. ٦٢٤ يعني هر جان کي چڱي عمل جو اجر ۽ ثواب ۽ بڇڙي عمل جو عذاب ۽ عقاب ٿيندو ان کان پوءِ الله تعالى پنهنجن مؤمن ٻانهن کي دعا جي طريقي جي تلقين فرمائي تہ اهي هن طرح پنهنجي پروردگار کي عرض ڪن. ٦٢٥ ۽ سهو کان تنهنجي ڪنهن حڪم جي پوري ڪرڻ يا بجا آڻڻ ۾ مجبور يا قاصر يا ڪوتاهي ڪندڙ رهون.

١ سورة آل عمران مديني طيبہ ۾ نازل ٿي. هن ۾ ٻہ سؤ آيتون، ٽي هزار چار سؤ اسي ڪلما، چوڏهن هزار پنج سؤ ويهہ حرف آهن. ٢ شان نزول:- مفسرن فرمايو تہ هيءَ آيت نجران جي وفد جي حق ۾ نازل ٿي جيڪو سٺ سوارن تي مشتمل هو، ان ۾ چوڏهن سردار هئا. ٽي اُن قوم جا وڏا اڪابر ۽ اڳواڻ ۽ هڪ نائب پڻ هو، جنهن جو نالو عبدالمسيح هو. ان جي راءِ کان سواءِ نصارا ڪو ڪم نہ ڪندا هئا. ٻيو اڳواڻ، جنهن جو نالو ايهم هو. هيءُ شخص پنهنجي قوم جو وڏو پروهي وارو ۽ ماليات جو وڏو آفيسر هو. کائڻ پيئڻ ۽ پهچ جا سمورا انتظام هن جي ئي حڪم منزل ١ سان ٿيندا هئا. ٽيون ابو حارثہ ابن علقمہ هو. هي شخص نصارن جي سمورن عالمن ۽ پادرين جو وڏو اڳواڻ هو. روم جا بادشاهہ سندس علم ۽ ديني عظمت جي ڪري هن جو اڪرام ۽ ادب ڪندا هئا. اهي ماڻهو عمديون ۽ قيمتي پوشاڪون پائي وڏي شان ۽ دبدٻي سان حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن سان مناظري ڪرڻ جي ارادي سان آيا ۽ مسجد اقدس ۾ داخل ٿيا. حضور اقدس عليه الصلوٰة والتسليمات جن ان وقت عصر جي نماز ادا فرمائي رهيا هئا. اُنهن ماڻهن جي نماز جو وقت بہ اچي ويو ۽ انهن بہ مسجد شريف ۾ اوڀر طرف منهن ڪري نماز شروع ڪري ڏني. فارغ ٿيڻ کان پوءِ حضور اقدس صلى الله تعالى عليہ وسلم جن سان گفتگو شروع ڪيائون. حضور اقدس صلى الله تعالى عليہ وسلم جن فرمايو توهان اسلام آڻيو، چوڻ لڳا اسان توهان کان اڳ اسلام آڻي چڪا آهيون. حضور عليه الصلوٰة والسلام جن فرمايو اهو غلط آهي ۽ اها دعوى ڪوڙي آهي، توهان کي اسلام کان توهان جي اها دعوى روڪي ٿي تہ الله جي اولاد آهي ۽ توهان جو صليب پوڄڻ ۽ توهان جو خنزير کائڻ روڪي ٿو. انهن سيني چيو تہ جيڪڏهن عيسى، الله جو پٽ نہ هو تہ ٻڌايو تہ اُن جو پيءُ ڪير آهي؟ حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ڇا توهان نہ ٿا ڄاڻو تہ پٽ پيءُ جي ضرور مشابہ ٿيندو آهي؟ انهن اقرار ڪيو. وري فرمايائون، ڇا توهان نہ ٿا ڄاڻو تہ اسان جو رب حيّ لايموت آهي، ان جي لاءِ موت محال آهي ۽ عيسى عليه السلام تي موت اچڻ وارو آهي؟ انهن ان جو بہ اقرار ڪيو. وري فرمايائون ڇا توهان نہ ٿا ڄاڻو تہ اسان جو رب ٻانهن جو ڪارساز ۽ انهن جو حقيقي نگهبان ۽ روزي ڏيڻ وارو آهي؟ انهن چيو تہ هائو. حضور جن فرمايو، ڇا حضرت عيسى بہ اهڙو ئي آهي؟ چوڻ لڳا نہ. فرمايائون ڇا توهان نہ ٿا ڄاڻو تہ الله تعالى تي آسمان ۽ زمين جي ڪا شيءِ لڪل نہ آهي؟ انهن اقرار ڪيو. حضور جن فرمايو تہ پوءِ حضرت عيسى، الله جي تعليم کان سواءِ ان مان ڪجھ ڄاڻي ٿو؟ انهن چيو نہ. حضور جن فرمايو، ڇا توهان نہ ٿا ڄاڻو تہ حضرت عيسى حمل ۾ رهيو ۽ پيدا ٿيڻ وارن وانگر پيدا ٿيو، ٻارن واري ڪيس غذا ڏني ويئي، کائيندو ۽ پيئندو هو، بشري عوارض رکندو هو؟ انهن ان جو اقرار ڪيو. حضور جن فرمايو، پوءِ اهو ڪيئن معبود ٿي سگهي ٿو جيئن توهان جو گمان آهي. اُن تي اهي سڀ ماٺ رهيا ۽ انهن کان ڪو بہ جواب نهي ڏسگهيو. ان تي سورة آل عمران جي منڍ ۾ اسي کان مٿي آيتون نازل ٿيون. فائدو:- صفات

انْتِقَامٍ ﴿٤﴾ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا
بدلو وٺندڙ آهي . الله تي ڪا به شي مخفي نه آهي زمين ۾ نه
فِي السَّمَاءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ
آسمان ۾ . اهو آهي جيڪو توهان جي تصوير ٺاهيندو آهي ماءُ جي پيٽ ۾ جهڙي گهري ف٤
لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتٰبَ
ان کان سواءِ ڪنهن جي عبادت نه آهي عزت وارو حڪمت وارو ف٥ اهو ئي آهي جنهن تو تي هي ڪتاب لاٿو
مِنْهُ آيٰتٌ مُحْكَمٰتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتٰبِ وَأُخَرُ مُتَشٰبِهٰتٌ
ان جون ڪجهه آيتون واضح معنیٰ رکن ٿيون ف٦ اهي ڪتاب جو اصل آهن ۽ ٻيون اهي آهن جن جي معنیٰ ۾ اشتباهه آهي
فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشٰبَهَ مِنْهُ
ف٨ اهي جن جي دل ۾ ڏنگائي آهي ف٩ سي اشتباهه واري آيتن جي پٺيان لڳندا آهن ف١٠
ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهٖ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهٗ إِلَّا اللّٰهُ وَ
گمراهي طلب ڪندي ف١١ ۽ ان جي تاويل ڪندي ف١٢ ان جو ٺيڪ پاسو الله کي ئي معلوم آهي
الرّٰسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهٖ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا
۽ پختي (باعمل) علم وارا چوندا آهن ته اسان ان تي ايمان آندو ف١٥ سمورو اسان جي رب جي طرفان
يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا
آهي ف١٦ ۽ نصيحت نه ٿا پرائن مگر عقل وارا ف١٧ اي اسان جا رب اسان جون دليون ڪوٽيون نه ڪر هن کان پوءِ
وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَا
جو تو اسان کي هدايت ڏني ۽ اسان کي پاڻ وٽان رحمت عطا ڪر بيشڪ تون ئي وڏو عطا ڪندڙ آهين
إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ
اي اسان جا رب بيشڪ تون سمورن ماڻهن کي گڏ ڪرڻ وارو آهين ف١٨ ان ڏينهن جي واسطي جنهن ۾ ڪو شڪ نه آهي ف١٩ بيشڪ الله جو
الْمِيعَادَ ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا
واعدو نه ڦرندو آهي ف٢٠ بيشڪ جيڪي ڪافر ٿيا ف٢١ انهن جو مال ۽
أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَأُولٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾
اولاد ڪين الله کان ڪجهه به بچائي نه سگهندا ، ۽ اهي ئي دوزخ جو ٻارڻ آهن .

وقف النبي صلى الله عليه وسلم — وقف منزل — وقف لازم

ع ١ ٩ ٩

الهيه ۾ حيّ، دائم ۽ باقي جي معنیٰ ۾ آهي يعني اهڙي هميشگي رکڻ وارو جنهن جو موت ممڪن نه هجي. قيوم اهو آهي جيڪو قائم بالذات هجي ۽ مخلوق پنهنجي دنيوي ۽ اخروي زندگيءَ ۾ جيڪي حاجتون رکي ٿي، ان جي تدبير فرمائي.

٣ـه هن ۾ نجران جي وفد جا نصاريٰ به داخل آهن.

٤ـه مرد، عورت، گورو، ڪارو، خوبصورت ۽ بدشڪل وغيره بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي: سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو توهان جي پيدائش جو مادو ماءُ جي پيٽ ۾ چاليهه ڏينهن گڏ ٿئي ٿو، وري ايترائي ڏينهن علقه يعني جميل رت جي شڪل ۾ ٿئي ٿو، پوءِ ايترائي ڏينهن گوشت جي ٽڪري جي صورت ۾ رهي ٿو. پوءِ الله تعالیٰ هڪ ملائڪ موڪلي ٿو جيڪو ان جو رزق، ان جي عمر، ان جو عمل ۽ ان جو انجام ڪار يعني ان جي نيڪ بختي ۽ بدبختي لکي ٿو. پوءِ ان ۾ روح وجهي ٿو، پوءِ قسم آهي ان جي جنهن کان سواءِ ڪو معبود نه آهي. ماڻهو جنتين جهڙا عمل ڪري ٿو، ايستائين جو ان ۾ ۽ جنت ۾ پوري هٿ جو يعني تمام گهٽ فرق رهجي وڃي ٿو، پوءِ ڪتاب اڳرائي ڪري ٿو ۽ دوزخين جهڙا عمل ڪري ٿو، انهيءَ تي ان جو خاتمو ٿئي ٿو ۽ جهنم ۾ داخل ٿئي ٿو، ۽ ڪو اهڙو ٿئي ٿو جو دوزخين جهڙا عمل ڪري ٿو، ايستائين جو ان ۾ ۽ دوزخ ۾ هڪ هٿ جو فرق رهجي وڃي ٿو، پوءِ ڪتاب اڳرائي ڪري ٿو ۽ ان جي زندگيءَ جو نقشو تبديل ٿي وڃي ٿو ۽ اهو جنتين جهڙا عمل ڪرڻ لڳي ٿو، انهيءَ تي ان جو خاتمو ٿئي ٿو ۽ جنت ۾ داخل ٿي وڃي ٿو.

٥ـه هن ۾ به نصارن جو رد آهي جيڪي حضرت عيسیٰ عليه السلام کي خدا جو پٽ چوندا هئا ۽ اُن جي عبادت ڪندا هئا.

٦ـه جنهن ۾ ڪو احتمال ۽ شبهو نه آهي.

٧ـه جو احڪام ۾ انهن جي طرف رجوع ڪيو وڃي ٿو ۽ حلال ۽ حرام ۾ انهن تي عمل ڪجي ٿو.

٨ـه اهي مختلف معنائن جو احتمال رکن ٿيون، انهن مان ڪهڙي معنیٰ مراد آهي، اهو الله ئي ڄاڻي ٿو يا جنهن کي الله تعالیٰ ان جو علم ڏئي.

٩ـه يعني گمراهه ۽ بدمذهب ماڻهو جيڪي نفساني خواهشن جا پابند آهن.

١٠ـه ۽ ان جي ظاهر تي حڪم ڪن ٿا يا تاويل باطل ڪن ٿا ۽ اهو نيڪ نيتيءَ سان نه بلڪ (جمل)

١١ـه ۽ شڪ ۽ شبهي ۾ وجهڻ. (جمل). ١٢ـه پنهنجي خواهش جي مطابق باوجود يڪه اهي تاويل جو حقدار نه آهن. (جمل ۽ خازن). ١٣ـه حقيقت ۾ (جمل) ۽ پنهنجي ڪرم ۽ احسان سان جنهن کي اهو نوازي.

١٤ـه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي، پاڻ فرمائيندا هئا: مان راسخين في العلم مان آهيان ۽ مجاهد کان روايت آهي ته مان انهن مان آهيان جيڪي متشابهه جي تاويل ڄاڻن ٿا. حضرت انس بن مالڪ رضي الله عنه کان روايت آهي ته راسخ في العلم مان اهو عالم باعمل مراد آهي جيڪو پنهنجي علم جو تابعدار هجي ۽ مفسرن جو هڪ قول هي آهي ته راسخ في العلم اهو آهي، جنهن ۾ چار صفتون هجن الله جو خوف، ماڻهن سان نوڙت، دنيا کان زهد، نفس سان جهاد. (خازن). ١٥ـه جو اهو الله جي طرف کان آهي ۽ جيڪا معنیٰ ان جي مراد آهي، حق آهي ۽ ان جو نازل فرمائڻ حڪمت آهي. ١٦ـه محڪم هجي يا متشابه. ١٧ـه ۽ پختي علم وارا چون ٿا. ١٨ـه حساب يا جزا جي واسطي. ١٩ـه اهو قيامت جو ڏينهن آهي. ٢٠ـه پوءِ جنهن جي دل ۾ ڦيرڦار هجي، اهو هلاڪ ٿيندو ۽ جيڪو تنهنجي منت ۽ احسان سان هدايت لهي، اهو نيڪ بخت ٿيندو ۽ اهو ڇوٽڪارو لهندو. مسئلو:- هن آيت مان معلوم ٿيو ته الله ڪوڙ کان پاڪ آهي. انهيءَ ڪري حضرت قدوس قدير جي ڪوڙ کي ممڪن ڄاڻڻ محال آهي ۽ ان جي طرف ان جي نسبت سخت بي ادبي آهي (مدارڪ ۽ ابو مسعود وغيره). ٢١ـه رسول اڪرم صلى الله تعالیٰ عليه وسلم جن کان منحرف ٿي.

كَدَاْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ ۙ وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ؕ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا ۚ
جيئن فرعون وارا ۽ انهن کان اڳين جو طريقو انهن اسان جي آيتن کي ڪوڙو سمجهيو
فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوْبِهِمْ ؕ وَاللّٰهُ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ⑪ قُلْ
تہ الله انهن کي سندن گناهن تي پڪڙيو ۽ الله جو عذاب سخت آهي ڪافرن کي فرمايو
لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَتُغْلَبُوْنَ وَتُحْشَرُوْنَ اِلٰى جَهَنَّمَ ؕ وَبِئْسَ
اجهو توهان مغلوب ٿيندؤ ۽ دوزخ جي طرف ڪاهيا ويندؤ ٢٢ ۽ اهو نهايت ئي برو
الْمِهَادُ ⑫ قَدْ كَانَ لَكُمْ اٰيَةٌ فِيْ فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا ؕ فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِيْ
وڇائڻو آهي . بيشڪ توهان جي واسطي نشاني هئي ٢٣ ٻن ٽولن ۾ جيڪي هڪ ٻئي ۾ ٽڪريا ٢٤ هڪ ٽولو الله
سَبِيْلِ اللّٰهِ وَاُخْرٰى كَافِرَةٌ يَّرَوْنَهُمْ مِّثْلَيْهِمْ رَاْيَ الْعَيْنِ ؕ
جي راه ۾ وڙهيو ٿي ٢٥ ۽ ٻيو ڪافر ٢٦ جن کي سندن اکين ڏٺو ٻيڻو نظر آيو
وَاللّٰهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهٖ مَنْ يَّشَآءُ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّاُولِى
۽ الله پنهنجي مدد سان جنهن کي وڻيس طاقتور ڪري ٿو ٢٧ بيشڪ ان ۾ عقلمندن جي لاءِ ضرور ڏسي ڪري
الْاَبْصَارِ ⑬ زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوٰتِ مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِيْنَ
سکڻ آهي. ماڻهن جي واسطي سينگاري وئي انهن خواهشن جي محبت ٢٨ عورتون پٽ
وَالْقَنَاطِيْرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ
۽ ڍير سون ۽ چانديءَ جا ۽ نشان ڪيل گهوڙا ۽
وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ؕ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚ وَاللّٰهُ عِنْدَهٗ
چوپايا ۽ پوکون ، هي دنيا جي زندگيءَ جي موڙي آهي ٢٩ ۽ الله آهي جنهن وٽ
حُسْنُ الْمَاٰبِ ⑭ قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذٰلِكُمْ ؕ لِلَّذِيْنَ اتَّقَوْا
چڱي موٽڻ جي جاءِ آهي ٣٠ توهان فرمايو ڇا مان توهان کي ٣١ ان کان بهتر ڳالهه ٻڌايان ، پرهيزگارن
عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنّٰتٌ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا وَ
جي واسطي سندن رب وٽ جنتون آهن جن جي هيٺان نديون جاري آهن هميشہ انهن ۾ رهندا ۽
اَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَّرِضْوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌ بِالْعِبَادِ ⑮
پاڪ زالون ٣٢ ۽ الله جي رضا ٣٣ ۽ الله ٻانهن کي ڏسي ٿو ٣٤

٢٢ شانِ نزول حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما کان روايت آهي تہ جڏهن بدر ۾ ڪافرن کي رسول اڪرم صلي الله عليه وسلم جن شڪست ڏيئي مدينہ طيبہ واپس ٿيا تہ حضرت جن يهودين کي گڏ ڪري فرمايو تہ توهان خدا کان ڊڄو ۽ ان کان اڳ اسلام آڻيو ، جو توهان تي اهڙي مصيبت نازل ٿئي ، جهڙي بدر ۾ قريشن تي نازل ٿي ، توهان ڄاڻي چڪا آهيو ، آءٌ نبي مرسل آهيان توهان پنهنجي ڪتاب ۾ هي لکيل لڌو آهي ، ان تي انهن چيو تہ قريش تہ جنگ جي فن کان ناواقف آهن ، جيڪڏهن اسان سان مقابلو ٿيو تہ توهان کي معلوم ٿي ويندو تہ ويڙهہ ڪندڙ ڪيئن ٿيندا آهن . ان تي هيءَ آيت ڪريمہ نازل ٿي ۽ انهن کي خبر ڏني وئي تہ اهي مغلوب ٿيندا ۽ قتل ڪيا ويندا ، گرفتار ڪيا ويندا ۽ انهن تي جزيو مقرر ڪيو ويندو . پوءِ ايئن ئي ٿيو جو نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن هڪ ڏينهن ۾ ڇهہ سؤ جي تعداد کي قتل ڪيو ۽ گهڻن کي گرفتار ڪيو ۽ خيبر وارن تي جزيو مقرر فرمايو.

٢٣ ان جا مخاطب يهودي آهن ۽ ڪن وٽ سمورا ڪافر ۽ ڪن وٽ مؤمن . (جمل) .

٢٤ جنگِ بدر ۾ .

٢٥ يعني نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن ۽ سندن اصحاب ، انهن جو ڪل تعداد ٣١٣ هو : ٧٧ مهاجر ۽ ٢٣٦ انصار . مهاجرن جو جهنڊو کڻي وارو حضرت علي المرتضيٰ هو ۽ انصار جو حضرت سعد بن عباده رضي الله عنهما ان لشڪر ۾ ٻہ گهوڙا ، ستر اُٺ ، ڇهہ زرهون ، اَٺ تلوارون هيون ۽ اُن واقعي ۾ ١٤ صحابي شهيد ٿيا ، ڇهہ مهاجر ۽ اَٺ انصار .

٢٦ ڪافرن جو تعداد ٩٥٠ هو ، انهن جو سردار عتبہ بن ربيعہ هو ۽ انهن وٽ ١٠٠ گهوڙا ، ٧٠٠ اُٺ ۽ گهڻي تعداد ۾ زرهون ۽ هٿيار هئا . (جمل) .

٢٧ توڙي ان جو تعداد ٿورو ئي هجي ۽ سلز وسامان جي ڪيتري ئي گهٽتائي هجي .

٢٨ تہ جيئن شهوت پرستن ۽ خدا پرستن جي وچ ۾ فرق ظاهر ٿئي . جيئن تہ ٻيءَ آيت ۾ ارشاد فرمايائين اِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْاَرْضِ زِيْنَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا .

٢٩ اُن مان ڪجهہ عرصو نفعو پهچي ٿو ، پوءِ فنا ٿي وڃي ٿي . انسان کي گهرجي تہ دنيا جي سامان کي اهڙي ڪم ۾ خرچ ڪري ، جنهن ۾ ان جي پڇاڙيءَ جي درستي ۽ آخرت جي سعادت هجي .

٣٠ جنت ، پوءِ گهرجي تہ ان جي رغبت ڪئي وڃي ۽ بي بقا دنيا جي فاني مرغوبات سان دل نہ لڳائي وڃي . ٣١ دنيا جي سامان کان . ٣٢ جيڪي زنانہ عارضن ۽ هر نا پسند ۽ قابلِ نفرت شين کان پاڪ آهن ٣٣ ۽ هي سڀ کان اعليٰ نعمت آهي . ٣٤ ۽ انهن جا اعمال ۽ احوال ڄاڻي ٿو ۽ انهن جي جزا ڏئي ٿو .

ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ إِنَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ
جيڪي چوندا آهن اي اسان جا رب اسان ايمان آندو تو ن اسان جا گناهه معاف فرماءِ ۽ اسان کي دوزخ
ٱلنَّارِ ﴿١٦﴾ ٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلْقَٰنِتِينَ وَٱلْمُنفِقِينَ
جي عذاب کان بچاءِ. صبر وارا ف٣٤ ۽ سچار ف٣٥ ۽ ادب وارا ۽ خدا جي راهه ۾ خرچ ڪرڻ وارا ۽
وَٱلْمُسْتَغْفِرِينَ بِٱلْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾ شَهِدَ ٱللَّهُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ
رات جي پوئين پهر ۾ معافي گهرڻ وارا ف٣٧. الله شاهدي ڏني ته ان کان سواءِ ڪو به معبود ڪونهي
وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَأُو۟لُوا۟ ٱلْعِلْمِ قَآئِمًۢا بِٱلْقِسْطِ ۚ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلْعَزِيزُ
۽ ملائڪن ۽ عالمن ف٣٩ انصاف سان بيهي ڪري ان کان سواءِ ڪنهن جي عبادت نه آهي عزت وارو
ٱلْحَكِيمُ ﴿١٨﴾ إِنَّ ٱلدِّينَ عِندَ ٱللَّهِ ٱلْإِسْلَٰمُ ۗ وَمَا ٱخْتَلَفَ ٱلَّذِينَ
حڪمت وارو آهي. بيشڪ الله وٽ اسلام ئي دين آهي ف٤٠ ۽ ڪتابي ف٤١ ڦوٽ ۾ نه پيا
أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۗ وَمَن
مگر هن کان پوءِ جو وٽن علم (يقين) اچي چڪو ف٤٢ پنهنجي دلين جي ساڙ کان ف٤٣
يَكْفُرْ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿١٩﴾ فَإِنْ حَآجُّوكَ
۽ جيڪو الله جي آيتن جو منڪر هجي ته الله بيشڪ جلد حساب وٺڻ وارو آهي. پوءِ اي محبوب
فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِىَ لِلَّهِ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِ ۗ وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُوا۟
جيڪڏهن اهي توسان حجت ڪن ته تون فرماءِ ته مون پنهنجو منهن الله جي حضور جهڪايو ۽ جن منهنجي
ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْأُمِّيِّۦنَ ءَأَسْلَمْتُمْ ۚ فَإِنْ أَسْلَمُوا۟ فَقَدِ ٱهْتَدَوا۟ ۖ
پيروي ڪئي ف٤٤ ۽ ڪتابين ۽ اڻ پڙهيلن کي فرماءِ ف٤٥ ڇا توهان ڪنڌ جهڪايو ف٤٦ پوءِ جي ڪنڌ جهڪايائون ته
وَّإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ ٱلْبَلَٰغُ ۗ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴿٢٠﴾
هدايت وارا ٿي ويا ۽ جيڪڏهن منهن ڦيرين ته تو تي اهو حڪم پهچائڻو آهي ف٤٧ ۽ الله ٻانهن کي ڏسي رهيو آهي.
إِنَّ ٱلَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَيَقْتُلُونَ ٱلنَّبِيِّۦنَ بِغَيْرِ حَقٍّ
اهي جيڪي الله جي آيتن کان منڪر ٿيا ۽ پيغمبرن کي ناحق شهيد ٿي ڪيائون ف٤٨ ۽
وَيَقْتُلُونَ ٱلَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِٱلْقِسْطِ مِنَ ٱلنَّاسِ فَبَشِّرْهُم
انصاف سان حڪم ڪندڙن کي قتل ٿي ڪيائون انهن کي خوشخبري ڏي

ع ٢ ١١ ١٠

٣٥ه جيڪي عبادتن ۽ مصيبتن تي صبر ڪن ۽ گناهن کان پري رهن.

٣٦ه جن جا قول ۽ ارادا ۽ نيتون سڀ سچيون آهن.

٣٧ه هن ۾ رات جي پوئين حصي ۾ نماز پڙهڻ وارا به داخل آهن ۽ اسر جي وقت دعاءِ استغفار ڪرڻ وارا به. هي وقت اڪيلائي ۽ دعا جي قبول ٿيڻ جو آهي. حضرت لقمان عليه السلام پنهنجي فرزند کي فرمايو ته ڪُڪڙ کان گهٽ نه رهجان، جو اهو ته اسر سان پڪاري ۽ تون سمهيو رهين.

٣٨ه شان نزول:- شام جي احبارن مان ٻه شخص سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيا، جڏهن انهن مدينه طيبه کي ڏٺو ته هڪٻئي کي چوڻ لڳا ته نبي آخرالزمان جي شهر جي اها ئي صفت آهي، جيڪا هن شهر ۾ ڏٺي وڃي ٿي. جڏهن آستانهءِ اقدس تي حاضر ٿيا ته انهن حضور جن جي شڪل ۽ شمائل مبارڪ توريت جي مطابق ڏسي، حضور جن کي سڃاڻي ورتو ۽ عرض گذاريائون توهان محمد (صلى الله عليه وسلم) آهيو؟ حضور جن فرمايو هائو. وري عرض ڪيائون ته توهان احمد آهيو؟ (صلى الله عليه وسلم). فرمايائون هائو. عرض پيش ڪيائون ته اسان هڪ سوال ڪريون ٿا، جيڪڏهن توهان ان جو جواب صحيح ڏنو ته اسان اوهان تي ايمان آڻينداسين. فرمايائون سوال ڪريو. انهن عرض ڪيو ته ڪتاب الله ۾ سڀني کان وڏي شهادت ڪهڙي آهي؟ اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ اُن کي ٻڌي اهي ٻئي حبر (عالم) مسلمان ٿي ويا. حضرت سعيد بن جبير رضي الله عنه کان روايت آهي ته ڪعبه معظمه ۾ ٣٦٠ بُت پيل هئا جڏهن مديني پاڪ ۾ هيءَ آيت نازل ٿي ته ڪعبي شريف جي اندر اهي سڀ سجدي ۾ ڪري پيا.

٣٩ه يعني نبين ۽ ولين.

٤٠ه اُن کان سواءِ ڪو به دين مقبول نه آهي. يهودي ۽ نصاريٰ وغيره ڪافر جيڪي پنهنجي دين کي افضل ۽ مقبول چون ٿا، هن آيت ۾ انهن جي دعويٰ کي باطل ڪيو ويو آهي.

٤١ه هي آيت يهودين ۽ نصارن جي حق ۾ وارد ٿي، جن اسلام کي ڇڏيو ۽ انهن سيد عالم حضرت محمد صلى الله عليه وسلم جن جي نبوت ۾ اختلاف ڪيو.

٤٢ه اُهي پنهنجن ڪتابن ۾ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نعت ۽ صفت کي ڏسي چڪا هئا ۽ انهن ڄاتو ته هي ئي اهو نبي آهي جنهن جون ڪتبِ الاهيه ۾ خبرون ڏنيون ويون آهن. ٤٣ه يعني سندن اختلاف جو سبب انهن جو حسد ۽ دنيوي نفعن جي لالچ آهي. ٤٤ه يعني مان ۽ منهنجا پيروڪار بلڪل الله تعالىٰ جا فرمانبردار ۽ مطيع آهن. اسان جو دين توحيد جو دين آهي، جنهن جو توهان وٽ صحيح هجڻ توهان وٽ خود پنهنجن ڪتابن مان به ثابت ٿي چڪو آهي، پوءِ ان ۾ توهان جو اسان سان جهيڙو ڪرڻ بلڪل باطل آهي. ٤٥ه جيترا ڪافر غير ڪتابي آهن، اهي اُمّيين (اڻ پڙهيلن) ۾ داخل آهن، انهن مان عرب جا مُشرڪ به آهن. ٤٦ه ۽ دين اسلام جي حضور متوجهه ٿي جهڪايو يا باوجود چٽن دليلن قائم هجڻ جي توهان اڃا تائين پنهنجي ڪفر تي آهيو. هي اسلام جي دعوت جو هڪ پيرايو آهي ۽ اهڙيءَ طرح انهن کي سچي دين جي طرف سڏيو ويو.

٤٧ه ۽ توهان پورو ڪري ڇڏيو، ان مان انهن فائدو حاصل نه ڪيو، پوءِ نقصان ۾ اهي رهيا، ان ۾ حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي تسڪين خاطر آهي ته توهان انهن جي ايمان نه آڻڻ سان ڏکويل نه ٿيو.

٤٨ه جيئن بني اسرائيلن صبح جي هڪ گهڙيءَ ۾ ٽيتاليهن نبين کي قتل ڪيو، پوءِ جڏهن انهن مان هڪ سؤ ٻارهن عابدن اُٿي ڪري کين نيڪين جو حڪم ڏنو ۽ برائين کان منع ڪئي ته انهيءَ ڏينهن شام جو انهن کي به قتل ڪري ڇڏيائون. هن آيت ۾ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي زماني جي يهودين کي ملامت ڪيل آهي، ڇو ته اهي پنهنجن ابن ڏاڏن جي اهڙي بدترين فعل کان راضي آهن.

بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿۲۱﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا 5
دردناڪ عذاب جي. اهي ئي آهن جن جا عمل چٽ ٿي ويا دنيا ۾
وَ الْاٰخِرَةِ ۫ وَ مَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿۲۲﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ اُوْتُوْا
آخرت ۾ ۴۹ ۽ انهن جو ڪوئي مددگار نہ آهي ۵۰ ڇا توهان انهن کي نہ ڏٺو جن کي
نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتٰبِ يُدْعَوْنَ اِلٰى كِتٰبِ اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ
ڪتاب جو هڪ حصو مليو ۵۱ الله جي ڪتاب جي طرف سڏيا وڃن ٿا جيئن اهو سندن فيصلو ڪري پوءِ
يَتَوَلّٰى فَرِيْقٌ مِّنْهُمْ وَ هُمْ مُّعْرِضُوْنَ ﴿۲۳﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْا لَنْ
انهن مان هڪ ٽولو ان کان منهن موڙي ڦري وڃي ٿو ۵۲. هي جرأت ۵۳ انهن کي هن ڪري ٿي جو اهي
تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّآ اَيَّامًا مَّعْدُوْدٰتٍ ۪ وَ غَرَّهُمْ فِيْ دِيْنِهِمْ مَّا
چوندا آهن تہ اسان کي باه هرگز نہ ڇوهيندي مگر ڳڻپ جا ڪي ڏينهن ۵۴ ۽ سندن دين ۾ انهن کي ٺڳيو ان ڪوڙ جو
كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ﴿۲۴﴾ فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنٰهُمْ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيْهِ ۟ وَ وُفِّيَتْ
اهي هڻندا هئا ۵۵ پوءِ ڪيئن هوندو جڏهن اسان انهن کي گڏ ڪنداسين انهيءَ ڏينهن لاءِ جنهن ۾ ڪو شڪ نہ آهي ۵۶ ۽ هر جا
كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ﴿۲۵﴾ قُلِ اللّٰهُمَّ مٰلِكَ
کي سندس ڪمائيءَ جو پورو پورو بدلو ڏنو ويندو ۽ انهن تي ظلم نہ ٿيندو. هن طرح عرض ڪر اي الله ملڪ جا مالڪ
الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَ تَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَآءُ ۫ وَ
تون جنهن کي گهرين بادشاهي ڏين ۽ جنهن کان گهرين بادشاهي ڇني وٺين ۽
تُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ ؕ بِيَدِكَ الْخَيْرُ ؕ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ
جنهن کي گهرين عزت ڏين ۽ جنهن کي گهرين ذلت ڏين، سموري ڀلائي تنهنجي ئي هٿ ۾ آهي. بيشڪ تون
شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۲۶﴾ تُوْلِجُ الَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ تُوْلِجُ النَّهَارَ فِي الَّيْلِ ۫
سڀ ڪجهہ ڪري سگهين ٿو. ۵۷ تون ڏينهن جو حصو رات ۾ وجهين ۽ رات جو حصو ڏينهن ۾ داخل ڪرين ۵۸
وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ ۫ وَ تَرْزُقُ
۽ مئل مان جيئرو پيدا ڪرين ۽ جيئري مان مئل ڪڍين ۵۹ ۽ جنهن کي وڻيئي
مَنْ تَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿۲۷﴾ لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُوْنَ الْكٰفِرِيْنَ اَوْلِيَآءَ
بي شمار ڏيئي ڇڏين. مسلمان ڪافرن کي پنهنجو دوست نہ بنائين

منزل ١

۴۹ مسئلو:- هن آيت مان معلوم ٿيو تہ نبين سڳورن جي دربار ۾ بي ادبي ڪفر آهي ۽ اهو بہ تہ ڪفر سان سمورا اعمال ضايع ٿي وڃن ٿا.

۵۰ جو انهن کي الله جي عذاب کان بچائي.

۵۱ يعني يهودين کي، جو انهن کي توريت شريف جا علوم ۽ احڪام سيکاريا ويا هئا، جن ۾ سيد عالم صلی الله تعالیٰ عليه وسلم جن جي اوصاف ۽ احوال ۽ دين اسلام جي حقانيت جو بيان آهي. تنهن ڪري انهن تي لازم هيو جو جڏهن حضور جن تشريف فرما ٿين ۽ انهن کي قرآن ڪريم جي طرف دعوت ڏين تہ اهي حضور جن تي ۽ قرآن شريف تي ايمان آڻين ۽ ان جي احڪام جي تعميل ڪن پر انهن مان گهڻن ايئن نہ ڪيو. ان تقدير تي آيت ۾ مِنَ الْكِتَابِ مان توريت ۽ كِتَابَ اللّٰهِ مان قرآن شريف مراد آهي.

۵۲ شان نزول:- هن آيت جي شان نزول ۾ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان هڪ روايت هيءَ آئي آهي تہ هڪ ڀيري سردارِ جهان صلی الله عليه وسلم جن بيت المقدس ۾ تشريف وٺي ويا ۽ اتي يهودين کي اسلام جي دعوت ڏنائون. نعيم ابن عمرو ۽ حارث ابن زيد چيو تہ اي محمد! (صلی الله عليه وسلم) توهان ڪهڙي دين تي آهيو؟ فرمايائون ابراهيمي دين تي. اهي چوڻ لڳا حضرت ابراهيم عليه السلام تہ يهودي هو. جهان جي سردار صلی الله تعالیٰ عليه وسلم جن فرمايو تہ توريت آڻيو، هاڻي اسان ۽ توهان جي وچ ۾ فيصلو ٿي ويندو. اهي انهيءَ ڳالهہ تي نہ بيٺا ۽ منڪر ٿي ويا ان تي هيءَ آيت سڳوري نازل ٿي. ان تقدير تي آيت ۾ ڪتاب الله مان توريت مراد آهي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان هڪ اها بہ روايت آهي تہ خيبر جي يهودين مان هڪ مرد هڪ عورت سان زنا ڪئي هئي. توريت ۾ اهڙي گناه جي سزا پٿرهڻي هڻي هلاڪ ڪري ڇڏڻ آهي، پر جڏهن تہ اهي ماڻهو يهودين ۾ وڏي خاندان مان هئا. تنهن ڪري انهن کين سنگسار ڪرڻ پسند نہ ڪيو ۽ ان معاملي کي هن اميد سان سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن وٽ آندائون تہ شايد پاڻ سڳورا سنگسار ڪرڻ جو حڪم نہ ڏين. مگر حضور جن انهن ٻنهي جي سنگسار ڪرڻ جو حڪم ڏنو. ان تي يهودي ڪاوڙيا ۽ چوڻ لڳا تہ ان گناه جي اها سزا نہ آهي، توهان ظلم ٿا ڪريو. حضور انور جن فرمايو تہ فيصلو توريت تي رکو، چوڻ لڳا اها انصاف جي ڳالهہ آهي. توريت گهرايو ويو ۽ عبد الله بن صوريا (يهودين جي وڏي عالم) ان کي پڙهيو، جڏهن ان ۾ آيتِ رجم آئي جنهن ۾ سنگسار ڪرڻ جو حڪم هو تہ عبد الله ان تي هٿ رکي ڇڏيو ۽ ان کي ڇڏي ويو. حضرت عبد الله ابن سلام سندس هٿ هٽائي اها آيت پڙهي ورتي. يهودي ذليل ۽ خوار ٿيا ۽ اهي يهودي مرد ۽ عورت (جن زنا ڪئي) حضور جن جي حڪم سان سنگسار ڪيا ويا. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ۵۳ الله جي ڪتاب کان منهن ڦيرائڻ جي. ۵۴ يعني چاليهہ ڏينهن يا هڪ هفتو، پوءِ ڪجهہ غم نہ آهي. ۵۵ ۽ انهن جو هي قول هو تہ اسان الله جا پٽ ۽ ان جا پيارا آهيون، اهو اسان کي گناهن تي عذاب نہ ڪندو مگر تمام ٿوري مدت. ۵۶ اهو قيامت جو ڏينهن آهي. ۵۷ شان نزول:- مڪي جي فتح وقت سيد الانبياء صلی الله عليه وسلم جن پنهنجي امت سان ملڪ فارس ۽ روم جي بادشاهيءَ جو واعدو فرمايو تہ يهودي منافقن ان کي تمام ڏور انهون سمجهيو ۽ چوڻ لڳا تہ ڪٿي محمد (صلی الله عليه وسلم) ۽ ڪٿي فارس ۽ روم جا ملڪ! اهي وڏا زبردست ۽ نهايت محفوظ آهن. ان تي هيءَ آيت ڪريمہ نازل ٿي ۽ آخر ڪار حضور جن جو واعدو پورو ٿيو.

۵۸ يعني ڪڏهن رات کي وڌائي، ڏينهن کي گهٽائي ۽ ڪڏهن ڏينهن کي وڌائي ۽ رات کي گهٽائي. اها سندس قدرت آهي تہ فارس ۽ روم کان ملڪ وٺي غلامانِ مصطفیٰ (صلی الله عليه وسلم) کي عطا فرمائي. ان جي قدرت کان ڪهڙو پري آهي.

۵۹ زندہ کي مئل مان ڪڍڻ اهڙيءَ طرح آهي، جيئن زندہ انسان کي بي جان نطفي مان ۽ پکيءَ جي زندہ ٻچي کي بي روح آني مان ۽ زندہ دل مؤمن کي مئل دل ڪافر مان. ۽ زندہ مان مئل ڪڍڻ هن طرح آهي جيئن زندہ انسان مان بي جان نطفو ۽ زندہ پکيءَ مان بي جان آنو ۽ زندہ دل مؤمن مان مئل دل ڪافر.

مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِيْنَ ۚ وَمَنْ يَّفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِيْ
مسلمانن کان سواءِ ف٦٠ جيڪو ايئن ڪندو انهيءَ جو الله سان ڪوبه واسطو نه رهيو
شَيْءٍ اِلَّآ اَنْ تَتَّقُوْا مِنْهُمْ تُقٰىةً ۭ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ ۭ وَ
مگر هي ته توهان انهن کان ڪجهه ڊڄو ف٦١ ۽ الله توهان کي پنهنجي قهر کان ڊيجاري ٿو ۽
اِلَى اللّٰهِ الْمَصِيْرُ (٢٨) قُلْ اِنْ تُخْفُوْا مَا فِيْ صُدُوْرِكُمْ اَوْ تُبْدُوْهُ
الله جي ئي طرف ورڻو آهي. تون فرماءِ جيڪڏهن توهان پنهنجي دل جي ڳالهه لڪايو يا ظاهر ڪريو الله کي سڀ
يَعْلَمْهُ اللّٰهُ ۭ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۭ وَاللّٰهُ عَلٰي
معلوم آهي ۽ ڄاڻي ٿو جو ڪجهه آسمانن ۾ آهي ۽ جو ڪجهه زمين ۾ آهي ۽ الله هر شيءِ
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ (٢٩) يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا ۚ
تي قادر آهي. جنهن ڏينهن هر ساهه جيڪي چڱو ڪم ڪيو موجود (حاضر) ڏسندو
وَّمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوْۗءٍ ۚ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهٗٓ اَمَدًۢا بَعِيْدًا ۭ وَ
۽ جيڪي برا ڪم ڪيائين اميد ڪندو ته جيڪر مون ۾ ۽ ان ۾ ڏور ڏور فاصلو هجي ها ف٦٢ ۽ الله توهان کي پنهنجي عذاب کان ڊيجاري ٿو ۽ الله ٻانهن تي مهربان آهي. اي محبوب تون فرماءِ
يُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ ۭ وَاللّٰهُ رَءُوْفٌۢ بِالْعِبَادِ (٣٠) قُلْ اِنْ كُنْتُمْ
تُحِبُّوْنَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُوْنِيْ يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوْبَكُمْ ۭ وَاللّٰهُ
ته اي انسانو! جيڪڏهن توهان الله کي دوست رکو ٿا ته منهنجا فرمانبردار ٿي وڃو الله توهان کي دوست رکندو ف٦٤ ۽ توهان جا گناهه بخشي ڇڏيندو
غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ (٣١) قُلْ اَطِيْعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُوْلَ ۚ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ
۽ الله بخشڻهار مهربان آهي. تون فرماءِ ته الله ۽ رسول جو حڪم مڃيو ف٦٥ پوءِ جيڪڏهن اهي منهن
اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكٰفِرِيْنَ (٣٢) اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓي اٰدَمَ وَنُوْحًا وَّاٰلَ
ڦيرن ته الله کي ڪافر پسند نه آهن. بيشڪ الله چونڊيو آدم ۽ نوح ۽ ابراهيم
اِبْرٰهِيْمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَي الْعٰلَمِيْنَ (٣٣) ذُرِّيَّةًۢ بَعْضُهَا مِنْۢ بَعْضٍ ۭ
جي آل ۽ عمران جي آل کي سموري جهان مان. ف٦٦ هيءَ هڪ نسل آهي هڪٻئي مان ف٦٧
وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ (٣٤) اِذْ قَالَتِ امْرَاَتُ عِمْرٰنَ رَبِّ اِنِّىْ نَذَرْتُ
۽ الله ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. جڏهن عمران جي بيبي عرض ڪيو ف٦٨ اي منهنجا رب مان تنهنجي واسطي نذر (باس) ڪيم

ف٦٠ شان نزول:- حضرت عباده ابن صامت جنگ احزاب جي ڏينهن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي عرض ڪيو ته مون سان گڏ پنج سؤ يهودي آهن، جيڪي منهنجا حليف آهن. منهنجي راءِ آهي ته مان دشمن جي مقابلي ۾ انهن کان مدد حاصل ڪريان. ان تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ ڪافرن کي دوست ۽ مددگار بڻائڻ جي منع فرمائي ويئي.

ف٦١ ڪافرن سان دوستي منع ۽ حرام آهي. انهن کي رازدان بڻائڻ ۽ انهن سان دوستي رکڻ ناجائز آهي. جيڪڏهن جان يا مال جو خوف هجي ته اهڙي وقت صرف ظاهري برتاءُ جائز آهي.

ف٦٢ يعني قيامت جي ڏينهن هر نفس کي عملن جي سزا ملندي ۽ ان ۾ گهٽ وڌائي نه ٿيندي.

ف٦٣ يعني مان هي برو ڪم نه ڪيو هجي ها.

ف٦٤ هن آيت مان معلوم ٿيو ته الله تعالیٰ جي محبت جي دعویٰ تڏهن سچي ٿي سگهي ٿي، جڏهن ماڻهو سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جو تابعدار ٿئي ۽ حضور جن جي اطاعت اختيار ڪري.

شان نزول:- حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن قريش وٽ رهيا، جن خانه ڪعبه ۾ بُت نصب ڪيا هئا، ۽ انهن کي سينگاري ڪين سجدا ڪري رهيا هئا، حضور جن فرمايو اي قريش جا ٽولو! خدا جو قسم توهان پنهنجي ابن (حضرت ابراهيم ۽ حضرت اسماعيل عليهما السلام) جي دين جي خلاف ٿي ويئو. قريشن چيو اسان انهن بُتن کي الله جي محبت ۾ پوڄيندا آهيون ته جيئن اهي اسان کي الله جي ويجهو ڪن. ان تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ ٻڌايو ويو ته الله جي محبت جي دعویٰ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي تابعداري ۽ فرمانبرداري کان سواءِ قابل قبول نه آهي. جيڪو ان جي دعویٰ جو ثبوت ڏيڻ گهري، حضور جن جي غلامي ڪري ۽ حضور جن بُت پرستيءَ کان منع فرمائي ته پوءِ بُت پوڄڻ وارو حضور جن جو نافرمان ۽ الله جي محبت جي دعویٰ ۾ ڪوڙو آهي.

ف٦٥ اهائي الله جي محبت جي نشاني آهي ۽ الله تعالیٰ جي اطاعت، رسول الله جي اطاعت کان سواءِ نه ٿي ٿي سگهي.

بخاري ۽ مسلم جي حديث ۾ آهي: جنهن منهنجي نافرماني ڪئي، ان الله جي نافرماني ڪئي.

ف٦٦ يهودين چيو هو ته اسان حضرت ابراهيم، اسحاق ۽ يعقوب عليهم السلام جي اولاد مان آهيون ۽ انهن جي دين تي آهيون. ان تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ ٻڌايو ويو ته الله تعالیٰ انهن کي اسلام سان برگزيده ڪيو هو ۽ توهان يهوديو! اسلام تي نه آهيو پوءِ توهان جي هيءَ دعویٰ غلط آهي.

منزل ١

ف٦٧ انهن جا پاڻ ۾ هڪٻئي سان نسلي تعلقات به آهن ۽ پڻ هڪ ٻئي جا معاون ۽ مددگار به.

ف٦٨ عمران ٻه آهن: هڪ عمران بن يصهر بن قاهث بن لاوی بن يعقوب، هي حضرت موسیٰ ۽ هارون جو والد آهي. ٻيو عمران بن ماثان، هي حضرت عيسیٰ عليه السلام جي والده مريم جو والد آهي. ٻنهي عمرانن جي وچ ۾ هڪ هزار اٺ سؤ ورهن جو فرق آهي. هتي ٻيو عمران مراد آهي. ان جي بي بي سڳوريءَ جو نالو حنه بنت فاقوذا آهي ۽ هي بي بي مريم جي والده آهي.

لَكَ مَا فِيْ بَطْنِيْ مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّيْ ۚ اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿٣٥﴾

ته جيڪي منهنجي پيٽ ۾ آهي خالص تنهنجي ئي خدمت ۾ رهي ف٦٩ ته تون مون کان قبول فرماءِ بيشڪ تون ئي ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهين.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنِّيْ وَضَعْتُهَآ اُنْثٰى ۭ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا

پوءِ جڏهن ان کي ڄڻيائين چيائين اي منهنجا رب هيءَ ته مون ڌيءَ ڄڻي ف٧٠ ۽ الله کي خوب معلوم آهي جيڪي

وَضَعَتْ ۭ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰى ۚ وَاِنِّيْ سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَاِنِّيْٓ

انهيءَ ڄڻيو ۽ اهو پٽ جو ان گهريو ان ڇوڪريءَ وانگر نه آهي ف٧١ ۽ مان ان جو نالو مريم رکيو ف٧٢ ۽

اُعِيْذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا

مان ان کي ۽ ان جي اولاد کي تنهنجي پناهه ۾ ڏيان ٿي تڙيل شيطان کان پوءِ ان کي سندس رب

بِقَبُوْلٍ حَسَنٍ وَّاَنْۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا ۙ وَّكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ۚ كُلَّمَا دَخَلَ

چڱيءَ طرح قبول ڪيو ف٧٣ ۽ ان کي چڱيءَ طرح پالي وڏو ڪيائين ف٧٤ ۽ ان کي زڪريا جي نگهباني ۾ ڏنائين

عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ ۙ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا ۚ قَالَ يٰمَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ

جڏهن زڪريا ان وٽ ان جي نماز پڙهڻ جي جاءِ تي ويندو هو ته ان وٽ نئون رزق ڏسندو هو ف٧٥ چيائين

هٰذَا ۭ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَّشَاۗءُ

اي مريم هيءَ تو وٽ ڪٿان آيو چوڻ لڳي هيءَ الله جي طرفان آهي. بيشڪ الله جنهن کي گهري

بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾ هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهٗ ۚ قَالَ رَبِّ هَبْ لِيْ

بي حساب ڏي ف٧٦. اتي ئي زڪريا پنهنجي رب کي سڏيو عرض ڪيائين اي منهنجا رب مون کي

مِنْ لَّدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً ۚ اِنَّكَ سَمِيْعُ الدُّعَاۗءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ

پاڻ وٽان سٺي اولاد ڏي. بيشڪ تون ئي آهين دعا ٻڌندڙ ته ملائڪن ان کي

الْمَلٰۗئِكَةُ وَھُوَ قَاۗئِمٌ يُّصَلِّيْ فِي الْمِحْرَابِ ۙ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ

آواز ڏنو هن حال ۾ جو اهو پنهنجي نماز جي جاءِ تي بيٺو نماز پڙهي رهيو هو ف٧٨ بيشڪ الله تو کي خوشخبري ڏي ٿو

بِيَحْيٰى مُصَدِّقًۢا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَّحَصُوْرًا وَّنَبِيًّا

يحيىٰ جي جو الله جي طرفان هڪ ڪلمي جي ف٧٩ تصديق ڪندو ۽ سردار ف٨٠ ۽ هميشه جي واسطي عورتن کان بچندڙ ۽ نبي

مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٣٩﴾ قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُوْنُ لِيْ غُلٰمٌ وَّقَدْ بَلَغَنِيَ

اسان جي خاصن مان آهي ف٨١ عرض ڪيائين اي منهنجا رب مون کي پٽ ڪٿان ٿيندو مون کي ته پوڙهاپ پهچي ويو ف٨٢

ف٦٩ ۽ تنهنجي عبادت کان سواءِ دنيا جو ڪو ڪم اُن جي متعلق نه هجي بيت المقدس جي خدمت اُن جي ذمي هجي. عالمن اهو واقعو هن طرح بيان ڪيو آهي ته حضرت ذڪريا ۽ عمران ٻئي هم زلف هئا. فاقوذا جي ڌيءُ ايشاع جيڪا حضرت يحيىٰ جي والده آهي ۽ ان جي ڀيڻ حنه جيڪا فاقوذا جي ٻي ڌيءُ ۽ حضرت مريم جي والده آهي، اها عمران جي گهرواري هئي، ڪنهن وقت تائين حنه کي اولاد نه ٿيو ايستائين جو ٻڍاپڻ اچي ويس ۽ مايوس ٿي ويئي. هي صالحن جو خاندان هو ۽ هي سڀ ماڻهو الله جا پيارا هئا. هڪڙي ڏينهن حنه هڪ وڻ جي ڇانوَ ۾ هڪ جهرڪي ڏٺي، جيڪا پنهنجي ٻچي کي چوڳو ڏيئي رهي هئي. اهو ڏسي ڪيس دل ۾ اولاد جو شوق پيدا ٿيو ۽ الله جي بارگاهه ۾ دعا گهريائين ته يارب! جيڪڏهن تون مون کي ٻار ڏيئين ته مان ان کي بيت المقدس جو خادم بڻايان ۽ ان جي خدمت جي لاءِ وقف ڪري ڇڏيان. جڏهن اها حامله ٿي ۽ اهو نذر ڀاسيائين ته سندس مڙس فرمايس ته تو هي ڇا ڪيو! جيڪڏهن ڇوڪري ٿي پيئي ته اها انهيءَ جي قابل ڪٿي رهندي. ان زماني ۾ ڇوڪرن کي بيت المقدس جي خدمت لاءِ ڏنو ويندو هو ۽ ڇوڪريون زنانه عوارض ۽ ڪمزورين ۽ مردن سان گڏ نه رهي سگهڻ سببان انهيءَ لائق نه سمجهيون وينديون هيون. انهيءَ ڪري انهن کي سخت فڪر ٿيو ۽ حنه جي ٻار ڄڻڻ کان اڳ عمران جو انتقال ٿي ويو. ف٧٠ حنه هي ڪلمو حيلي ڪرڻ جي طور تي چيو ۽ ان کي حسرت ۽ غم ٿيو ته ڇوڪري ٿي ته پوءِ نذر ڪهڙيءَ طرح پورو ٿي سگهندو. ف٧١ ڇو ته هيءَ ڇوڪري الله جي عطا آهي ۽ ان جي فضل سان فرزند کان وڌيڪ فضيلت رکڻ واري آهي. هيءَ صاحبزادي حضرت مريم هئي ۽ پنهنجي زماني جي سڀني عورتن کان اجمل ۽ افضل هئي. ف٧٢ مريم جي معنىٰ عابده آهي. ف٧٣ ۽ نذر ۾ ڇوڪري جي جڳهه تي حضرت مريم کي قبول فرمايائين حنه ولادت کان پوءِ حضرت مريم کي ڪپڙي ۾ ويڙهي بيت المقدس ۾ احبار جي سامهون رکي ڇڏيو. هي احبار حضرت هارون جي اولاد مان هئا ۽ بيت المقدس ۾ انهن جو منصب اهڙو هو جهڙو ڪعبي شريف ۾ حجبه شريف (ڪنجي بردار) جو. جيئن ته حضرت مريم انهن جي امام ۽ سندن قرباني جي مالڪ جي نياڻي هئي ۽ انهن جو خاندان بني اسرائيلن ۾ تمام اعلىٰ ۽ علم وارو هو ان ڪري انهن سڀني (جن جو تعداد ستاويهه هو) حضرت مريم کي وٺي ۽ ان جي پالڻ (تڪفل ڪرڻ) جي رغبت ڪئي. حضرت زڪريا فرمايو ته مان هن جو سڀني کان وڌيڪ حقدار آهيان ڇو ته منهنجي گهر ۾ سندس ماسي آهي.

معاملو ان تي ختم ٿيو ته ڪُنو وڌو وڃي، ڪُنو حضرت ذڪريا جي نالي تي ئي نڪتو. ف٧٤ حضرت مريم هڪ ڏينهن ۾ ايترو وڌي جيترو ٻيا ٻار هڪ سال ۾. ف٧٥ بي موسم ميوا جيڪي جنت کان ايندا هئا ۽ حضرت مريم ڪنهن عورت جو کير نه پيتو. ف٧٦ حضرت مريم ننڍڙپڻ ۾ ئي ڳالهايو. جڏهن ته اها پرورش وٺي رهي هئي، جيئن سندس فرزند حضرت عيسىٰ عليه السلام انهيءَ حال ۾ ڳالهايو. مسئلو: هيءَ آيت ڪراماتِ اولياءِ جي ثبوت جو دليل آهي ته الله تعالىٰ انهن جي هٿان ئي خوارق ظاهر فرمائي ٿو. حضرت زڪريا جڏهن هي ڏٺو ته فرمايائين، جيڪا ذات پاڪ مريم کي بي وقت بي موسم ۽ بغير سبب جي ميوو عطا فرمائڻ تي قادر آهي. اها بيشڪ ان تي به قادر آهي ته منهنجي سنڍ بيبيءَ کي نئين تندرستي ڏئي ۽ مون کي هن پوڙهاپ ۾ اُميد ختم ٿي وڃڻ کان پوءِ فرزند عطا ڪري ان خيال سان پاڻ دُعا گهريائين، جنهن جو اينده آيت ۾ بيان آهي. ف٧٧ يعني بيت المقدس جي محراب ۾ دروازو بند ڪري دُعا گهريائين. ف٧٨ حضرت زڪريا عليه السلام وڏو عالم هو، الله جي بارگاهه ۾ پاڻ ئي قربانيون پيش ڪندو هو ۽ مسجد شريف ۾ سندس اجازت کان سواءِ ڪو به داخل نه ٿي سگهندو هو. جنهن وقت پاڻ محراب منجهه نماز ۾ مشغول هو ۽ ٻاهر ماڻهو داخل ٿيڻ جي اجازت جو انتظار ڪري، هيا هئا، دروازو بند هو، اوچتو پاڻ هڪ سُفيد پوش نوجوان ڏٺائين (اهو حضرت جبرئيل هو) ان ڪيس فرزند جي خوشخبري ڏني، جيڪا اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ ۾ بيان فرمائي ويئي. ف٧٩ ڪلمي مان مراد حضرت عيسىٰ بن مريم آهي جو اُن کي الله تعالىٰ ڪُنْ فرمائي بغير پيءُ جي پيدا فرمايو ۽ ان تي سڀني کان پهريائين ايمان آڻڻ وارو ۽ اُن جي تصديق ڪرڻ وارو حضرت يحيىٰ آهي، جيڪو حضرت عيسىٰ عليه السلام کان عمر ۾ ڇهه مهينا وڏو هو. هي ٻئي حضرات پاڻ ۾ ماسات هئا. حضرت يحيىٰ جي والده پنهنجي ڀيڻ حضرت مريم سان ملي ته ڪيس پنهنجي حامله هجڻ کان آگاهه ڪيائين. حضرت مريم فرمايو مان به حامله آهيان. حضرت يحيىٰ جي والده چيو، اي مريم! مون کي معلوم ٿئي ٿو ته منهنجي پيٽ جو ٻار تنهنجي پيٽ جي ٻار کي سجدو ڪري ٿو. ف٨٠ سيّد اُن رئيس کي چوندا آهن جيڪو مخدوم ۽ مطاع هجي. حضرت يحيىٰ مؤمنن جو سردار ۽ علم ۽ حلم ۽ دين ۾ انهن جو رئيس هو. ف٨١ حضرت ذڪريا عليه السلام تعجب جي طور عرض ڪيو. ف٨٢ ۽ عمر هڪ سؤ ويهن سالن جي ٿي چُڪي.

الْكِبَرُ وَامْرَاَتِیْ عَاقِرٌ ؕ قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ یَفْعَلُ مَا یَشَآءُ ﴿۴۰﴾ قَالَ
۽ منهنجي زال سنڍ آهي ف٨٣ فرمايائين الله ائين ئي ڪندو آهي جيڪي گهري ف٨٤ . عرض ڪيائين
رَبِّ اجْعَلْ لِّیْۤ اٰیَةً ؕ قَالَ اٰیَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَیَّامٍ
اي منهنجا رب منهنجي واسطي ڪا نشاني مقرر ڪر ف٨٥ فرمايائين تنهنجي نشاني هيءَ آهي جو ٽي ڏينهن تون ماڻهن سان نه ڳالهائيندين مگر
اِلَّا رَمْزًا ؕ وَ اذْكُرْ رَّبَّكَ كَثِیْرًا وَّ سَبِّحْ بِالْعَشِیِّ وَ الْاِبْكَارِ ﴿۴۱﴾ ع ١١ ١٢
اشاري سان ۽ پنهنجي رب کي گهڻو ياد ڪر ف٨٦ ۽ ان جي پاڪائي بيان ڪر شام ۽ صبح.
وَ اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ یٰمَرْیَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰىكِ وَ طَهَّرَكِ
۽ جڏهن ملائڪن چيو اي مريم بيشڪ الله توکي چونڊي ورتو ف٨٧ ۽ خوب پاڪ ڪيا ئين ف٨٨
وَ اصْطَفٰىكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِیْنَ ﴿۴۲﴾ یٰمَرْیَمُ اقْنُتِیْ لِرَبِّكِ
۽ اڄ سڀني جهان جي عورتن کان توکي پسند ڪيائين. ف٨٩ اي مريم پنهنجي رب جي حضور ادب سان قيام ڪر ف٩٠
وَ اسْجُدِیْ وَ ارْكَعِیْ مَعَ الرّٰكِعِیْنَ ﴿۴۳﴾ ذٰلِكَ مِنْ اَنْۢبَآءِ الْغَیْبِ
۽ ان جي واسطي سجدو ڪر ۽ رڪوع وارن سان گڏ رڪوع ڪر. هي غيب جون خبرون آهن جو اسان مخفي طور توکي
نُوْحِیْهِ اِلَیْكَ ؕ وَ مَا كُنْتَ لَدَیْهِمْ اِذْ یُلْقُوْنَ اَقْلَامَهُمْ اَیُّهُمْ
پڌائيندا آهيون ف٩١ ۽ تون انهن وٽ نه هئين جڏهن اهي پنهنجي قلمن سان ڪُڻا وجهي رهيا هئا ته مريم
یَكْفُلُ مَرْیَمَ ۪ وَ مَا كُنْتَ لَدَیْهِمْ اِذْ یَخْتَصِمُوْنَ ﴿۴۴﴾ اِذْ قَالَتِ
ڪنهن جي پرورش ۾ رهي ۽ تون انهن وٽ نه هئين جڏهن اهي جهڳڙو ڪري رهيا هئا ف٩٢ ۽ ياد ڪريو جڏهن
الْمَلٰٓئِكَةُ یٰمَرْیَمُ اِنَّ اللّٰهَ یُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ۖۗ اسْمُهُ الْمَسِیْحُ
چيو ملائڪن ته اي مريم الله توکي خوشخبري ڏئي ٿو پنهنجي طرفان هڪ ڪلمي جي ف٩٣ جنهن جو نالو آهي مسيح
عِیْسَى ابْنُ مَرْیَمَ وَجِیْهًا فِی الدُّنْیَا وَ الْاٰخِرَةِ وَ مِنَ الْمُقَرَّبِیْنَ ﴿۴۵﴾
عيسىٰ مريم جو پٽ مهانديو وارو هوندو دنيا ۽ آخرت ۾ ف٩٤ ۽ قرب وارو ف٩٥
وَ یُكَلِّمُ النَّاسَ فِی الْمَهْدِ وَ كَهْلًا وَّ مِنَ الصّٰلِحِیْنَ ﴿۴۶﴾ قَالَتْ
۽ ماڻهن سان ڳالهائيندو پينگهي ۾ ف٩٦ ۽ پڪي عمر ۾ ف٩٧ ۽ خاصن ماڻهن مان هوندو. عرض ڪيائين اي منهنجا رب
رَبِّ اَنّٰى یَكُوْنُ لِیْ وَلَدٌ وَّ لَمْ یَمْسَسْنِیْ بَشَرٌ ؕ قَالَ كَذٰلِكِ
مون کي ٻار ڪٿان ٿيندو مون کي نه ڪنهن انسان هٿ ڏنو ف٩٨ فرمايائين الله ائين ئي پيدا ڪندو آهي

٨٣ـه ان جي عمر ٩٨ سال. سوال جو مقصد هي هو ته پٽ ڪهڙي طرح عطا ٿيندو، ڇا! منهنجي جواني موٽائي ويندي ۽ بيبيءَ جو سنڍ هجڻ دور ڪيو ويندو يا اسان ٻنهي پنهنجي حال تي ئي رهندا سون.

٨٤ـه پوڙهاپ ۾ فرزند عطا ڪرڻ ان جي قدرت کان ٻاهر نه آهي.

٨٥ـه جنهن سان مون کي پنهنجي بيبيءَ جي حمل جو وقت معلوم ٿئي ته جيئن مان اجهان وڌيڪ شڪر ۽ عبادت ۾ مصروف ٿيان.

٨٦ـه پوءِ ائين ئي ٿيو جو ماڻهن سان گفتگو ڪرڻ کان زبان مبارڪ ٽن ڏينهن تائين بند رهي ۽ تسبيح ۽ ذڪر تي قادر رهيو ۽ هي هڪ عظيم معجزو آهي جو جنهن جا عضوا صحيح ۽ سالم هجن ۽ زبان سان تسبيح ۽ تقديس جا ڪلمان ادا ٿيندا رهن مگر ماڻهن سان گفتگو نه ٿي سگهي ۽ اها نشاني ان ڪري مقرر ڪئي ويئي ته ان وڏي نعمت جي حق ادا ڪرڻ ۾ زبان ذڪر ۽ شڪر کان سواءِ ٻئي ڪنهن ڳالهه ۾ مشغول نه ٿئي

٨٧ـه جو ٻاوجود عورت هجڻ جي بيت المقدس جي خدمت جي لاءِ نذر قبول فرمايو ۽ هي ڳالهه ان کان سواءِ ٻي ڪنهن عورت کي حاصل نه ٿي. اهڙيءَ طرح ان جي لاءِ جنتي رزق موڪلڻ ۽ حضرت ذڪريا کي ان جو ڪفيل بڻائڻ اها حضرت مريم جي برگزيدگي آهي.

٨٨ـه ماڻهن جي پهچ ۽ گناهن کان ۽ ڪن جي قول مطابق زنانه عوارض کان.

٨٩ـه جو بغير پيءُ جي پٽ ڏنائين ۽ ملائڪن جو ڪلام ٻڌرايائين.

٩٠ـه جڏهن ملائڪن هي چيو، حضرت مريم ايترو ڊگهو قيام ڪيو جو سندس قدمن مبارڪن ۾ سوڄ اچي ويئي ۽ پير ڦاٽي پيا ۽ رت جاري ٿي ويو.

٩١ـه هن آيت مان معلوم ٿيو ته الله تعالىٰ پنهنجي حبيب صلى الله عليه وسلم جن کي غيب جا علم عطا فرمايا.

٩٢ـه باوجود ان جي توهان جو انهن واقعن جو اطلاع ڏيڻ مضبوط دليل آهي ان جو ته توهان کي غيبي علم عطا ڪيا ويا.

٩٣ـه يعني هڪ فرزند جي.

٩٤ـه مرتبي ۽ دٻدٻي جو مالڪ.

٩٥ـه الله جي بارگاه ۾.

٩٦ـه ڳالهائڻ جي عمر کان اڳ.

٩٧ـه آسمان کان نازل ٿيڻ کان پوءِ. هن آيت مان ثابت ٿئي ٿو ته حضرت عيسىٰ عليه السلام آسمان کان زمين جي طرف لهندو، جيئن حديثن ۾ وارد ٿيو آهي ۽ دجال کي قتل ... آهي، پوءِ مون کي ٻار ڪهڙي طرح عطا ٿيندو، نڪاح سان يا ائين ئي بغير مرد جي.

٩٨ـه هي آهي ته ٻار، عورت ۽ مرد جي ميلاپ سان ٿيندو

(٤٧) اللهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ

جيڪي گهري . جڏهن ڪنهن ڪم جو حڪم فرمائي ٿو ته ان کي ايئن ئي فرمائيندو آهي ته ٿيءُ ته اهو فوراً ٿي ويندو آهي.

وَيُعَلِّمُهُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ (٤٨) وَرَسُولًا إِلَىٰ

۽ الله کيس سيکاريندو ڪتاب ۽ حڪمت ۽ توريت ۽ انجيل . ۽ رسول ٿيندو

بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ أَنِّى قَدْ جِئْتُكُم بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ أَنِّىٓ أَخْلُقُ لَكُم

بني اسرائيل جي طرف هي فرمائيندي ته مان توهان وٽ هڪ نشاني آندي آهي ٩٩ توهان جي رب جي طرفان جو مان

مِّنَ ٱلطِّينِ كَهَيْـَٔةِ ٱلطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًۢا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۖ

توهان جي واسطي مٽيءَ مان پکيءَ جي شڪل ناهيندو آهيان پوءِ ان ۾ ڦوڪ هڻندو آهيان ته اهو فورًا پکي ٿي ويندو

وَأُبْرِئُ ٱلْأَكْمَهَ وَٱلْأَبْرَصَ وَأُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۖ وَ

آهي الله جي حڪم سان ١٠٠ ۽ مان شفا ڏيندو آهيان مادرزاد انڌي کي ۽ ڪوڙهه واري کي ١٠١ ۽ مان مُردن جياريندو آهيان

أُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِى بُيُوتِكُمْ ۚ إِنَّ فِى

الله جي حڪم سان ١٠٢ ۽ توهان کي ٻڌائيندو آهيان جيڪي توهان کائيندا آهيو ۽ جيڪي توهان پنهنجي گهرن ۾ گڏ ڪندا آهيو ١٠٣

ذَٰلِكَ لَـَٔايَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ (٤٩) وَمُصَدِّقًا لِّمَا

بيشڪ انهن ڳالهين ۾ توهان جي واسطي وڏي نشاني آهي جيڪڏهن توهان ايمان رکو ٿا. ۽ تصديق ڪندڙ آيو

بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ ٱلتَّوْرَىٰةِ وَلِأُحِلَّ لَكُم بَعْضَ ٱلَّذِى حُرِّمَ

آهيان پاڻ کان اڳ ۾ آيل ڪتاب توريت جي ۽ هن جي واسطي ته حلال ڪريان توهان لاءِ ڪي اهي شيون جيڪي توهان تي حرام هيون

عَلَيْكُمْ ۚ وَجِئْتُكُم بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ (٥٠)

١٠٤ ۽ مان توهان وٽ توهان جي رب جي طرفان نشاني آندي آهي ته الله کان ڊڄو ۽ منهنجو حڪم مڃيو.

إِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ ۗ هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ (٥١) فَلَمَّآ

بيشڪ منهنجو ۽ توهان سڀني جو رب الله آهي پوءِ انهيءَ جي عبادت ڪريو ١٠٥ اها آهي سڌي واٽ . پوءِ جڏهن

أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ ٱلْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنصَارِىٓ إِلَى ٱللَّهِ ۖ قَالَ

عيسىٰ انهن کان ڪفر ڏٺو ١٠٦ چيائين ڪير منهنجا مددگار ٿين ٿا الله جي طرف ، حوارين ١٠٧

(٥٢) ٱلْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ ٱللَّهِ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَٱشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

چيو اسان خدا جي دين جا مددگار آهيون ، اسان الله تي ايمان آندو ۽ توهان شاهد هجو ته اسان مسلمان آهيون ١٠٨

٩٩ جيڪا منهنجي نبوت جي دعوىٰ جي سچائيءَ جو دليل آهي. ١٠٠ جڏهن حضرت عيسىٰ عليه السلام نبوت جي دعوىٰ ڪئي ۽ معجزا ڏيکاريا . ته ماڻهن درخواست ڪئي ته توهان هڪ چمڙو پيدا ڪريو. پاڻ مٽيءَ مان چمڙي جي صورت ناهي، پوءِ اُن ۾ ڦوڪ ڏنائين ته اهو اڏامڻ لڳو. چمڙي جي خصوصيت هيءَ آهي ته اهو اڏامندڙ جانورن ۾ تمام اڪمل عجيب تر آهي ۽ قدرت تي دلالت ڪرڻ ۾ ٻين کان وڌيڪ بليغ آهي ڇو ته اهو بغير پرن جي اڏامي ٿو ۽ ڏند اٿس ۽ کلي ٿو ۽ ان جي ماديءَ جي ڇاتي هوندي آهي ۽ ٻچو ڄڻيندي آهي: جيتوڻيڪ اڏامندڙ جانورن ۾ اهي ڳالهيون نه آهن. ١٠١ جنهن جو ڪوڙهه عام ٿي ويو هجي ۽ طبيب ان جي علاج کان عاجز هجن : ڇو ته حضرت عيسىٰ عليه السلام جي زماني ۾ طب انتهائيءَ عروج تي هئي ۽ ان جا ماهر علاج ۾ مهارت رکندا هئا. اُن ڪري انهن کي انهيءَ قسم جا معجزا ڏيکاريا ويا ته جيئن معلوم ٿئي ته طب جي طريقي سان جنهن جو علاج ممڪن نه آهي، ان کي تندرست ڪرڻ يقينًا معجزو ۽ نبيءَ جي نبوّت جي سچائيءَ جو دليل آهي. وهب جو قول آهي ته گهڻو ڪري حضرت عيسىٰ عليه السلام وٽ هڪ هڪ ڏينهن ۾ پنجاهه پنجاهه هزار مريضن جو اجتماع ٿي ويندو هو. انهن مان جيڪو هلي سگهندو هو اهو خدمت ۾ حاضر ٿيندو هو ۽ جنهن کي هلڻ جي طاقت نه هوندي هئي، تنهن وٽ پاڻ حضرت تشريف وٺي ويندا هوا ۽ کيس دُعا فرمائي تندرست ڪندا هوا ۽ پنهنجيءَ رسالت تي ايمان آڻڻ جو شرط ڪندا هوا. ١٠٢ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمايو ته حضرت عيسىٰ عليه السلام چئن شخصن کي جيئرو ڪيو: هڪ عاذر، جنهن کي ساڻس اخلاص هو. جڏهن ان جي حالت نازڪ ٿي ته ان جي ڀيڻ کيس اطلاع ڏنو مگر اهو کانئس ٽن ڏينهن جي مسافريءَ جي مفاصلي تي هو. جڏهن پاڻ ٽن ڏينهن کان پوءِ اتي پهتو ته معلوم ٿيو ته ان جي انتقال کي ٽي ڏينهن ٿي چُڪا آهن. پاڻ ان جي ڀيڻ کي فرمايائين اسان کي اُن جي قبر تي وٺي هل اها اتي وٺي ويئي. پاڻ الله تعالىٰ کان دعا گهريائين، عاذر الله جي اذن سان زنده ٿي قبر کان ٻاهر آيو ۽ مدت تائين جيئرو رهيو ۽ ان جو اولاد ٿيو. هڪ پوڙهيءَ جو ڇوڪرو، جنهن جو جنازو حضرت جي اڳيان وڃي رهيو هو، تنهن لاءِ پاڻ دُعا گهريائين، اهو جيئرو ٿي لاش کڻندڙن جي ڪلهن تان لٿو، ڪپڙا پهري گهر آيو، زنده رهيو ۽ کيس اولاد ڏنو. هڪ عاشر جي ڇوڪري شام جو مٽي الله تعالىٰ، حضرت عيسىٰ عليه السلام جي دعا سان ان کي جيئرو فرمايو. هڪ سام ابن نوح، جنهن جي وفات کي هزارين سال گذري ويا هئا. ماڻهن خواهش ڪئي ته توهان ان کي جيئرو ڪيو. پاڻ انهن جي نشاندهيءَ سان قبر تي پهتو ۽ الله تعالىٰ کان دعا گهريائين. سام ٻڌو ته ڪو چوڻ

وارو چوي ٿو اُجِبْ رُوحَ اللهِ هي ٻڌندي ئي اهو مرعوب ۽ خوف وارو ٿي اٿي ڪري ٿيو ۽ ان کي گمان ٿيو ته قيامت قائم ٿي ويئي. ان خوف سان ان جا اڌ مٿا اڇا ٿي ويو، پوءِ ان حضرت عيسىٰ عليه السلام تي ايمان آندو ۽ انهن حضرت عيسىٰ عليه السلام کي درخواست ڪئي ته ٻيهر اُن کي موت جي سڪرات جي تڪليف نه ٿئي، بغير ان جي واپس ڪيو وڃي انهيءَ وقت ان جو انتقال ٿيو. بِإِذْنِ اللهِ فرمائڻ ۾ رد آهي نصارن جو جيڪي حضرت مسيح جي اُلوهيت جا قائل هئا. ١٠٣ جڏهن حضرت عيسىٰ عليه السلام بيمارن کي ٺيڪ ڪيو ۽ مُئلن کي زنده ڪيو ته ڪن ماڻهن چيو هي ته جادو آهي ۽ ڪو معجزو ڏيکاريو. پوءِ پاڻ فرمايائين ته جيڪي توهان کائو ٿا ۽ جيڪي گڏ ڪري رکو ٿا، مان توهان کي اُن جي خبر ڏيان ٿو. انهيءَ مان معلوم ٿيو ته غيب جو علم نبين جو معجزو آهي ۽ حضرت عيسىٰ عليه السلام جي هٿ مبارڪ تي هي معجزو به ظاهر ٿيو. پاڻ ماڻهوءَ کي هي ٻڌائي ڇڏيندو هو، جيڪي اهو ڪالهه کائي چُڪو هو ۽ جيڪي اڄ کائيندو ۽ جيڪي اڳتي جي لاءِ تيار ڪري رکيو هئائين. حضرت عيسىٰ وٽ گهڻائي ٻار گڏ ٿي ويندا هئا. پاڻ انهن کي ٻڌائيندو هو ته توهان جي گهر فلاڻي شيءِ تيار ٿي آهي توهان جي گهر وارن فلاڻي شيءِ کاڌي آهي، فلاڻي شيءِ توهان جي لاءِ رکي آهي. ٻار پنهنجي گهر وڃي روئندي گهر وارن کان اها شيءِ گهرندا هئا. گهر وارا اها شيءِ ڏيندا هئا ۽ انهن کي چوندا هئا ته توهان کي ڪنهن ٻڌايو. ٻار چوندا هئا حضرت عيسىٰ عليه السلام. انهيءَ تي ماڻهن پنهنجن ٻارن کي حضرت عيسىٰ وٽ وڃڻ کان روڪيو ۽ چيو ته اهو جادوگر آهي، اُن وٽ نه ويهو ۽ هڪ جاءِ ۾ سڀني ٻارن کي گڏ ڪري ڇڏيو. حضرت عيسىٰ عليه السلام ٻارن کي تلاش ڪندي تشريف آندا ته ماڻهن چيو، اهي هتي نه آهن. پاڻ فرمايائين ته پوءِ هن جاءِ ۾ ڪير آهن. انهن چيو سوئر آهن، فرمايائين ايئن ئي ٿيندو. پوءِ جيئن دروازو کوليائون ته سڀ سوئر ئي سوئر هئا. مطلب ته غيب جو خبرون ڏيڻ نبين جو معجزو آهي ۽ نبين جي وساطت کان سواءِ ڪو بشر غيب جي امور تي آگاه نه ٿو ٿي سگهي. ١٠٤ جيڪي شريعت موسىٰ عليه السلام ۾ حرام هيون. جيئن ته اُٺ جو گوشت، مڇي ۽ ڪجهه پکي. ١٠٥ هي پنهنجي عبديت جو اقرار ۽ پنهنجي ربوبيت جي نفي آهي، ان ۾ نصارن جو رد آهي. ١٠٦ يعني جڏهن حضرت عيسىٰ عليه السلام ڏٺو ته يهودي پنهنجي ڪفر تي قائم آهن ۽ سندس قتل جو اراده رکن ٿا ۽ ايترين چٽين

رَبَّنَآ اٰمَنَّا بِمَآ اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُوْلَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِيْنَ (٥٣) وَ
اي اسان جا رب اسان تنهنجي ايمان آندو جو تو لاٿو ۽ رسول جا تابع ٿياسون تون اسان کي حق تي شاهدي ڏيندڙن مان لکي ڇڏ
مَكَرُوْا وَمَكَرَ اللّٰهُ ۭ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمٰكِرِيْنَ (٥٤) اِذْ قَالَ اللّٰهُ يٰعِيْسٰٓى اِنِّىْ
۽ ڪافرن سازش ڪئي ف١٠٩ ۽ الله انهن جي برباديءَ جي مخفي رٿ فرمائي ۽ الله سڀ کان بهتر مخفي تدبير وارو آهي ف١١٠ ياد ڪريو جڏهن الله فرمايو
مُتَوَفِّيْكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا
اي عيسىٰ مان توکي پوري عمر تائين پهچائيندس ف١١١ ۽ توکي پنهنجي طرف کڻي وٺندس ف١١٢ ۽ توکي ڪافرن کان پاڪ ڪندس ۽ تنهنجي پيروي ڪندڙن
وَجَاعِلُ الَّذِيْنَ اتَّبَعُوْكَ فَوْقَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ۚ
کي ف١١٣ قيامت تائين تنهنجي منڪرن تي ف١١٤ غلبو ڏيندس پوءِ توهان سمورا منهنجي طرف
ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيْمَا كُنْتُمْ فِيْهِ تَخْتَلِفُوْنَ (٥٥)
موٽي ايندؤ ته مان توهان ۾ فيصلو ڪندس ان ڳالهه بابت جنهن ۾ توهان جهڳڙو ڪيو ٿا
فَاَمَّا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَاُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيْدًا فِى الدُّنْيَا
پوءِ اهي جن ڪفر ڪيو مان انهن کي دنيا ۽ آخرت ۾ سخت عذاب ڏيندس
وَالْاٰخِرَةِ ۡ وَمَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ (٥٦) وَاَمَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا
۽ انهن جو ڪو به مددگار نه هوندو. ۽ اهي جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا ٿون
الصّٰلِحٰتِ فَيُوَفِّيْهِمْ اُجُوْرَهُمْ ۭ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظّٰلِمِيْنَ (٥٧) ذٰلِكَ
الله انهن کي سندن اجر پورو ڏيندو ۽ ظالم الله کي پسند نه آهن.
نَتْلُوْهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيٰتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيْمِ (٥٨) اِنَّ مَثَلَ عِيْسٰى
هي اسان توتي پڙهون ٿا ڪجهه آيتون ۽ حڪمت واري نصيحت. بيشڪ عيسىٰ جو مثال
عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ ۭ خَلَقَهٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ (٥٩)
الله وٽ آدم وانگر آهي ف١١٥ جنهن کي مٽيءَ مان ناهيائين پوءِ ان کي فرمايائين ٿي پوءِ يڪدم فورًا ٿي وڃي ٿو.
اَلْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِّنَ الْمُمْتَرِيْنَ (٦٠) فَمَنْ حَآجَّكَ فِيْهِ
اي ٻڌندڙ هيءُ تنهنجي رب جي طرف کان حق آهي تون شڪ وارن مان نه ٿيءُ پوءِ اي محبوب جيڪو توسان عيسىٰ جي باري ۾
مِنْۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ اَبْنَآءَنَا وَاَبْنَآءَكُمْ
دليل بازي ڪري هن کانپوءِ جو توکي علم اچي ويو ته ان کي فرماءِ اچو اسان سڏيون پنهنجا پٽ ۽ توهانجا پٽ

منزل ١

آيتن ۽ معجزن کان اثرپذير نه ٿيا آهن ۽ اُن جو سبب اهو هو ته انهن
جاڻي ورتو هو ته حضرت ... ئي اهو مسيح آهي، جنهن جي توريت ۾
خوشخبري ڏني ويئي آهي ۽ سندن دين کي منسوخ ڪندو ته پوءِ جڏهن حضرت
عيسىٰ عليه السلام دعوت جو اظهار فرمايو ته اها ڳالهه کين ڏاڍي لڳي ۽ اهي

ع ٥ ١٣ سندس قتل ۽ ايذاء لاءِ تيار ٿيا ۽ انهن ڪفر ڪيو. ف١٠٧ حواري
اهي مخلص آهن، جيڪي حضرت عيسىٰ عليه السلام جي دين
جا مددگار هئا ۽ مٿس پهريائين ايمان آندائون. اهي ٻارهن شخص
هئا. ف١٠٨ مسئلو:- هن آيت مان ايمان ۽ اسلام جي هڪ هجڻ تي
استدلال ڪيو ويو آهي ۽ هي به معلوم ٿئي ٿو ته اڳين نبين جو دين اسلام هو
نه يهوديت ۽ نه نصرانيت.

ف١٠٩ يعني بني اسرائيل جي ڪافرن، حضرت عيسىٰ عليه السلام سان مڪر
ڪيو جو ڪي سان سندس قتل جو انتظام ڪيو ۽ پنهنجي هڪ شخص
کي اُن ڪم تي مقرر ڪري ڇڏيائون.

ف١١٠ الله تعالىٰ انهن جي مڪر جو هي بدلو ڏنو ته حضرت عيسىٰ عليه
السلام کي آسمان تي کڻي ورتائين ۽ حضرت عيسىٰ عليه السلام جي شبيه
ان شخص تي وجهي ڇڏيائين، جيڪو سندس قتل جي لاءِ آماده ٿيو هو
پوءِ يهودين ان کي انهيءَ تشبيه تي قتل ڪري ڇڏيو. مسئلو:- لفظ مڪر
عرب جي لغت ۾ ستر يعني ڍڪ جي معنىٰ ۾ آهي، انهيءَ ڪري خفيه تدبير
کي به مڪر چوندا آهن ۽ جيڪڏهن اها تدبير سٺي مقصد لاءِ هجي ته محمود
۽ ڪنهن بڇڙي مقصد لاءِ هجي ته مذموم ٿيندي آهي، مگر سنڌي زبان
۾ فريب (ٺڳيءَ) جي معنىٰ ۾ استعمال ٿيندو آهي، انهيءَ ڪري الله جي شان
۾ هرگز نه چيو ويندو ۽ هاڻي جڏهن ته عربيءَ ۾ به خدع جي معنىٰ ۾ معروف
ٿي ويو آهي، انهيءَ ڪري عربيءَ ۾ به الله جي شان ۾ ان جو اطلاق ڪرڻ جائز
نه آهي. آيت ۾ جتي وارد هجي، اهو خفيه تدبير جي معنىٰ ۾ آهي.
ف١١١ يعني توکي ڪافر قتل نه ڪري سگهندا. (مدارڪ وغيره).
ف١١٢ آسمان تي ڪرامت جي محل ۽ ملائڪن جي رهڻ جي جاءِ ۾ بغير موت
جي. حديث شريف ۾ آهي ته سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو حضرت
عيسىٰ منهنجي اُمت تي خليفو ٿي نازل ٿيندو، صليب ٽوڙيندو، خنزيرن
کي قتل ڪندو، چاليهه سال رهندو، نڪاح فرمائيندو ڪيس اولاد
ٿيندي، پوءِ ڪيس وصال ٿيندو. اها امت ڪيئن هلاڪ ٿئي جنهن جي
مُنڍ ۾ مان هجان ۽ پڇاڙيءَ ۾ عيسىٰ ۽ وچ ۾ منهنجي اهل بيت مان
مهدي. مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته حضرت عيسىٰ عليه السلام دمشق جي مشرقي مناري تي نازل ٿيندو. هي به وارد ٿيو ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جي حجري شريف ۾ مدفون
ٿيندو.
ف١١٣ يعني مسلمانن کي، جيڪي تنهنجي نبوت تي ايمان ۽ تصديق ڪرڻ وارا آهن. ف١١٤ جيڪي يهودي آهن. ف١١٥ شان نزول:- نجران جي نصارن جو هڪ وفد رسول الله
صلي الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ آيو ۽ اهي ماڻهو حضور جن کي چوڻ لڳا، توهان گمان ڪريو ٿا ته عيسىٰ الله جو ٻانهو آهي. فرمايائون هائو. اُن جو ٻانهو ۽ ان جو رسول ۽ ان جو
ڪلمو، جيڪو ڪنواري بتول عذراءِ جي طرف القاء ڪيو ويو.
نصارىٰ هي ٻڌي گهڻي غصي ۾ آيا ۽ چوڻ لڳا يا محمّد (صلى الله عليه وسلم) ڇا تو ڪڏهن بغير پيءُ جي انسان ڏٺو آهي. ان مان اُنهن جو مطلب هي هو ته اهو الله
جو پٽ آهي (معاذ الله). ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ هي ٻڌايو ويو ته حضرت عيسىٰ عليه السلام ته فقط بغير پيءُ جي پيدا ٿيو ۽ حضرت آدم عليه السلام ته ماءُ ۽ پيءُ ٻنهيءَ کان سواءِ مٽيءَ
مان پيدا ڪيو ويو. پوءِ جڏهن اُن کي الله جو خلقيل ۽ ٻانهو مڃيو ٿا ته پوءِ حضرت عيسىٰ عليه السلام کي الله جي خلقيل ۽ ٻانهي مڃڻ ۾ ڪهڙو تعجب آهي.

وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ۗ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ

پنھنجون عورتون ۽ توھان جون عورتون ۽ پنھنجا ساھ ۽ توھان جا ساھ پوءِ مباهلو ڪريون پوءِ الله جي لعنت

لَّعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكٰذِبِيْنَ ﴿٦١﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ ۚ وَ

وجھون ڪوڙن تي ف١١٦ اھو ئي بيشڪ سچو بيان آھي ف١١٧ ۽

مَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ ؕ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ﴿٦٢﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا

الله کان سواءِ ڪو معبود نہ آھي ف١١٨ بيشڪ الله ئي غالب آھي حڪمت وارو. پوءِ جيڪڏھن مُنھن

فَاِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌۢ بِالْمُفْسِدِيْنَ ﴿٦٣﴾ قُلْ يٰۤاَهْلَ الْكِتٰبِ تَعَالَوْا اِلٰى

ڦيرن تہ الله فسادين کي ڄاڻي ٿو. تون فرماءِ اي ڪتابيو اھڙي ڪلمي جي طرف اچو

ع ٦ ٩ ١٤

كَلِمَةٍ سَوَآءٍۢ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهٖ شَيْـًٔا وَّلَا

جو اسان ۽ توھان ۾ ھڪجھڙو آھي ف١١٩ ھي تہ عبادت نہ ڪريون مگر خدا جي ۽ ان جو شريڪ ڪنھن کي نہ ڪريون

يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ ؕ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُوْلُوا

ف١٢٠ ۽ اسان مان ڪو ھڪ ٻئي کي رب نہ ٺاھي الله کان سواءِ ف١٢١ پوءِ جيڪڏھن اھي نہ مڃين

اشْهَدُوْا بِاَنَّا مُسْلِمُوْنَ ﴿٦٤﴾ يٰۤاَهْلَ الْكِتٰبِ لِمَ تُحَآجُّوْنَ

تہ چئي ڇڏيو توھان شاھد رھو اسان مسلمان آھيون. اي ڪتابيو ابراھيم جي باري ۾ ڇو ٿا جھڳڙو

فِيْۤ اِبْرٰهِيْمَ وَمَاۤ اُنْزِلَتِ التَّوْرٰىةُ وَالْاِنْجِيْلُ اِلَّا مِنْۢ بَعْدِهٖ ؕ اَفَلَا

ڪريو ۽ توريت ۽ انجيل نہ لاٿا ويا مگر ان کان پوءِ

تَعْقِلُوْنَ ﴿٦٥﴾ هٰۤاَنْتُمْ هٰۤؤُلَآءِ حَاجَجْتُمْ فِيْمَا لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ فَلِمَ

تہ ڇا توھان کي عقل نہ آھي. ف١٢٢ ٻُڌو ٿا ھي جو توھان آھيو ف١٢٣ ان ۾ جھڳڙو ڪيو جنھن جو توھان کي علم ھو ف١٢٤

تُحَآجُّوْنَ فِيْمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ ؕ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٦٦﴾

پوءِ ان ۾ ف١٢٥ ڇو ٿا جھڳڙو ڪريو جنھن جو توھان کي علم ئي نہ آھي ۽ الله ڄاڻي ٿو ۽ توھان نہ ٿا ڄاڻو. ف١٢٦

مَا كَانَ اِبْرٰهِيْمُ يَهُوْدِيًّا وَّلَا نَصْرَانِيًّا وَّلٰكِنْ كَانَ حَنِيْفًا

ابراھيم نہ يھودي ھو ۽ نہ عيسائي بلڪ ھر باطل کان جدا

مُّسْلِمًا ؕ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿٦٧﴾ اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ بِاِبْرٰهِيْمَ

مسلمان ھو، ۽ مشرڪن مان نہ ھو. ف١٢٧ بيشڪ سمورن ماڻھن کان ابراھيم جا ويجھا

١١٦ جڏھن رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن نجران جي نصارن کي ھي آيت پڙھي ٻڌائي ۽ مباهلي جي دعوت ڏني تہ چوڻ لڳا اسين غور ۽ مشورو ڪريون، سڀاڻي توھان کي جواب ڏيندا سون. جڏھن اھي گڏ ٿيا تہ انھن پنھنجي سڀني کان وڏي عالم ۽ راءِ جي مالڪ شخص عاقب کي چيو تہ اي عبدالمسيح! تنھنجي ڪھڙي راءِ آھي؟ ان چيو تہ اي نصارن جي جماعت! توھان ڄاڻي چُڪا آھيو تہ محمد (صلی الله عليه وسلم) نبي مرسل تہ ضرور آھي، جيڪڏھن توھان ان سان مباهلو ڪيو تہ سڀ ھلاڪ ٿي ويندؤ. ھاڻي جيڪڏھن نصرانيت تي قائم رھڻ چاھيو ٿا تہ ان کي ڇڏي گھر موٽي ھلو. ھن مشوري ٿيڻ کان پوءِ اھي رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيا تہ انھن ڏٺو تہ حضور جن جي گود ۾ تہ امام حسين آھي ۽ ھٿ مبارڪ ۾ حسن جو ھٿ ۽ فاطمہ ۽ علي حضور جن جي پٺيان آھن (رضی الله تعالیٰ عنھم) ۽ حضور جن انھن سڀني کي فرمائي رھيا آھن تہ جڏھن مان دُعا گھران تہ توھان سڀ آمين چئجو. نجران جي سڀني کان وڏي نصراني عالم (پادري) جڏھن انھن صاحبن کي ڏٺو تہ چوڻ لڳو اي نصرانيو! مان اھڙا چھرا ڏسي رھيو آھيان جيڪي الله کان پھاڙ کي ھٽائڻ جي دعا گھرن تہ الله تعالیٰ پھاڙ کي بہ پنھنجي جاءِ تان ھٽائي ڇڏي. انھن سان مباهلو نہ ڪريو، نہ تہ ھلاڪ ٿي ويندؤ ۽ قيامت تائين ساري زمين تي ڪو بہ نصراني باقي نہ رھندو. ھي ٻڌي نصارن حضور جن جي خدمت اقدس ۾ عرض ڪيو تہ مباهلي تي اسان جي مرضي نہ آھي. آخرڪار انھن جزيو ڏيڻ منظور ڪيو پر مباهلي ڪرڻ لاءِ تيار نہ ٿيا. سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن فرمايو تہ ان جو قسم جنھن جي قدرت ۾ منھنجي جان آھي، نجران وارن تي عذاب ويجھو اچي چُڪو ھو، جيڪڏھن اھي مباهلو ڪن ھا تہ باندرن ۽ سوئرن جي صورتن ۾ تبديل ڪيا وڃن ھا ۽ جھنگ باھ سان ڀڙڪي اٿي ھا ۽ نجران ۽ اتان جي رھڻ وارا پکي بہ ختم ٿي وڃن ھا ۽ ھڪ سال جي عرصي ۾ سمورا نصاريٰ ھلاڪ ٿي وڃن ھا.

١١٧ ۽ حضرت عيسيٰ الله جو ٻانھو ۽ ان جو رسول آھي ۽ ان جو اھو حال آھي جيڪو مٿي ذڪر ٿي چُڪو.

١١٨ ھن ۾ نصارن جو رد آھي ۽ سڀني مشرڪن جو بہ.

١١٩ ۽ قرآن ۽ توريت ۽ انجيل، ان ۾ مختلف نہ آھن.

١٢٠ نہ حضرت عيسيٰ کي نہ حضرت عزير کي نہ ٻي ڪنھن کي.

١٢١ جيئن يھودين ۽ نصارن، احبار ۽ رھبان کي بڻايو جو انھن کي سجدو ڪندا ۽ انھن جي عبادت ڪندا ھئا (جمل) ١٢٢ شان نزول:- نجران جي نصرانين ۽ يھودين جي احبار ۾ مباحثو ٿيو، يھودين جي دعويٰ ھئي حضرت ابراھيم عليه السلام يھودي ھو ۽ نصرانين جي دعويٰ ھئي تہ نصراني ھو ھي جھيڙو گھڻو وڌي ويو، ٻنھي ڌرين جھان جي سردار صلی الله عليه وسلم جن کي حاڪم مڃيو ۽ فيصلو چاھيو، ان تي ھي آيت ڪريمہ نازل ٿي، ۽ توريت ۽ انجيل جي عالمن تي سندن ڪمال جھل ظاھر ڪيو ويو تہ انھن مان ھرھڪ جي دعويٰ انھن جي ڪمال جھل جو دليل آھي. يھوديت ۽ نصرانيت توريت ۽ انجيل جي نازل ٿيڻ کان پوءِ پيدا ٿيون ۽ حضرت موسيٰ عليه السلام جو زمانو، جنھن تي توريت نازل ٿيو، حضرت ابراھيم عليه السلام کان سوين سالن کان پوءِ آھي ۽ حضرت عيسيٰ، جنھن تي انجيل نازل ٿيو، ان جو زمانو حضرت موسيٰ عليه السلام کان پوءِ ٻن ھزارن سالن جي قريب جو آھي ۽ توريت توڙي انجيل ۾ ڪنھن کي بہ يھودي يا نصراني نہ فرمايو ويو، ان جي باوجود ابراھيم جي نسبت ھيءَ دعويٰ جھل ۽ بيوقوفيءَ جي انتھا آھي. ١٢٣ اي ڪتاب وارؤ ! توھان. ١٢٤ ۽ توھان جي ڪتابن ۾ ان جي خبر ڏني ويئي ھئي، يعني نبي آخرالزمان صلی الله عليه وسلم جن جي ظھور ۽ سندن نعت ۽ صفت جي. جڏھن ھي سڀ ڪجھ ڄاڻي بہ توھان حضور جن تي ايمان نہ آندو ۽ توھان ان ۾ جھيڙو ڪيو. ١٢٥ يعني حضرت ابراھيم عليه السلام کي يھودي ۽ نصراني چون ٿا. ١٢٦ حقيقت حال ھي آھي تہ. ١٢٧ پوءِ نہ ڪنھن يھوديءَ ۽ نصرانيءَ جو پنھنجو پاڻ کي دين ۾ حضرت ابراھيم عليه السلام جي طرف منسوب ڪرڻ صحيح ٿي سگھي ٿو، نہ ڪنھن مُشرڪ جو. ڪن مفسرن فرمايو تہ ان ۾ يھودين ۽ نصرانين تي تعريض آھي تہ اھي مُشرڪ آھن.

لِلَّذِيْنَ اتَّبَعُوْهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۭ وَاللّٰهُ وَلِيُّ
حقدار اهي هئا جيڪي ان جا پيروڪار رهيا ف١٢٨ ۽ هي نبي ف١٢٩ ۽ ايمان وارا ف١٣٠ ايمان وارن جو والي
الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿٦٨﴾ وَدَّتْ طَّاۗىِٕفَةٌ مِّنْ اَھْلِ الْكِتٰبِ لَوْ يُضِلُّوْنَكُمْ ۭ
الله آهي. ڪتابين جو هڪڙو ٽولو دل سان گهُري ٿو ته ڪنهن طرح توهان کي گمراه ڪن
وَمَا يُضِلُّوْنَ اِلَّآ اَنْفُسَھُمْ وَمَا يَشْعُرُوْنَ ﴿٦٩﴾ يٰٓاَھْلَ الْكِتٰبِ
۽ اهي پنهنجو پاڻ کي ئي گمراه ڪن ٿا ۽ انهن کي شعور نه آهي. ف١٣١ اي ڪتابيو الله
لِمَ تَكْفُرُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُوْنَ ﴿٧٠﴾ يٰٓاَھْلَ الْكِتٰبِ
جي آيتن جو ڇو انڪار ڪندا آهيو حالانڪ توهان پاڻ شاهد آهيو. ف١٣٢ اي ڪتابيو
لِمَ تَلْبِسُوْنَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوْنَ الْحَقَّ وَاَنْتُمْ
حق ۾ باطل کي ڇو ٿا ملايو ف١٣٣ ۽ حق ڇو ٿا لڪايو حالانڪ توهان کي خبر آهي.
تَعْلَمُوْنَ ﴿٧١﴾ ع وَقَالَتْ طَّاۗىِٕفَةٌ مِّنْ اَھْلِ الْكِتٰبِ اٰمِنُوْا بِالَّذِيْٓ
ڪتابين جي هڪڙي ٽولي چيو ف١٣٤ اهو جو ايمان وارن تي لٿو ف١٣٥
اُنْزِلَ عَلَي الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوْٓا اٰخِرَهٗ
صبح جو ان تي ايمان آڻيو ۽ شام جو منڪر ٿي وڃو
لَعَلَّھُمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿٧٢﴾ وَلَا تُؤْمِنُوْٓا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِيْنَكُمْ ۭ قُلْ
شايد اهي ڦري وڃن ف١٣٦ ۽ يقين نه ڪريو مگر ان جو جيڪو توهان جي دين جو تابعدار هجي، تون فرماءِ
اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ ۙ اَنْ يُّؤْتٰٓى اَحَدٌ مِّثْلَ مَآ اُوْتِيْتُمْ
الله جي هدايت ئي هدايت آهي ف١٣٧ (يقين جائز نه ڪيو) هن جو ته ڪنهن کي ملي ف١٣٨ جهڙو توهان کي مليو
اَوْ يُحَاۗجُّوْكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ ۭ قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ ۚ يُؤْتِيْهِ
يا ڪو توهان تي دليل آڻي سگهي توهان جي رب وٽ ف١٣٩ تون فرماءِ ته فضل الله جي ئي هٿ ۾ آهي جنهن کي
مَنْ يَّشَاۗءُ ۭ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿٧٣﴾ يَّخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَاۗءُ ۭ
وڻيس ڏئي، الله وسعت وارو ۽ علم وارو آهي. پنهنجي رحمت سان خاص ف١٤٠ ڪندو آهي جنهن کي گهري ف١٤١
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ﴿٧٤﴾ وَمِنْ اَھْلِ الْكِتٰبِ مَنْ اِنْ
۽ الله وڏي فضل وارو آهي. ۽ ڪتابين ۾ ڪو اهو آهي جو جيڪڏهن تون ان وٽ

ع ٨/١٥

١٢٨ ۽ ان جي نبوت جي زماني ۾ اُن تي ايمان آندائون ۽ اُن جي شريعت تي عامل رهيا.

١٢٩ سيد عالم صلى الله عليه وسلم.

١٣٠ ۽ سندن اُمتي.

١٣١ شان نزول:- هيءَ آيت معاذ بن جبل، حذيفه بن يمان ۽ عمار بن ياسر جي حق ۾ نازل ٿي، جن کي يهودي پنهنجي دين ۾ داخل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا هئا ۽ يهوديت جي دعوت ڏيندا هئا. هن ۾ ٻڌايو ويو ته اهي انهن جي خراب سڏ آهي، اهي انهن کي گمراه نه ڪري سگهندا.

١٣٢ ۽ توهان جي ڪتابن ۾ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نعت ۽ صفت موجود آهي ۽ توهان ڄاڻو ٿا ته اهو نبي برحق آهي ۽ سندس دين سچو دين آهي.

١٣٣ پنهنجن ڪتابن ۾ تحريف ۽ تبديلي ڪري.

١٣٤ ۽ انهن پاڻ ۾ مشورو ڪري هي مڪر سوچيو.

١٣٥ يعني قرآن شريف.

١٣٦ شان نزول:- يهودي اسلام جي مخالفت ۾ رات ڏينهن نوان نوان مَڪر ڪندا هئا. خيبر جي يهودي عالمن مان ٻارهن شخصن پاڻ ۾ مشوري بعد هڪ هي مَڪر سوچيو ته انهن جي هڪ جماعت صبح اسلام قبول ڪري ۽ شام جو مرتد ٿي وڃي ۽ ماڻهن کي چوي ته اسان پنهنجن ڪتابن ۾ جو ڏٺو ته پوءِ ثابت ٿيو ته محمّد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن اهي موعود نبي نه آهن، جن جي اسان جي ڪتابن ۾ خبر آهي، ته جيئن ان حرڪت سان مسلمانن کي دين ۾ شبهو پيدا ٿئي، پر الله تعالىٰ هيءَ آيت نازل فرمائي انهن جو اهو مَڪر ظاهر ڪري ڇڏيو ۽ انهن جو اهو فريب نه هلي سگهيو ۽ مسلمان اڳ ۾ سنياري ورتو.

١٣٧ ۽ جيڪو ان کان سواءِ آهي، اهو باطل ۽ گمراهي آهي.

١٣٨ دين و هدايت ۽ ڪتاب و حڪمت ۽ فضيلت جو شرف.

١٣٩ قيامت جي ڏينهن.

١٤٠ يعني نبوت ۽ رسالت سان.

١٤١ مسئلو:- هن مان ثابت ٿئي ٿو ته جنهن کي نبوت ملي ٿي سا الله تعالىٰ جي فضل سان ملي ٿي، ان ۾ حقدار هجڻ جو دخل نه آهي. (خازن).

تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ ۚ وَمِنْهُمْ مَّنْ اِنْ تَأْمَنْهُ بِدِيْنَارٍ

هڪ ڍير (سون) امانت رکندين ته اهو توکي ادا ڪري ڏيندو ۽ انهن مان ڪو اهو آهي جو جيڪڏهن هڪ اشرفي ان

لَّا يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَآئِمًا ؕ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْا

وٽ امانت رکيئي ته اهو توکي موٽائي نه ڏيندو مگر ايستائين جو تون ان جي مٿي تي بيٺو رهين ۱۴۳ اهو هن لاءِ ته چوندا آهن

لَيْسَ عَلَيْنَا فِى الْاُمِّيّٖنَ سَبِيْلٌ ۚ وَيَقُوْلُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ

اڻ پڙهيلن ۱۴۴ جي معاملي ۾ اسان تي ڪا پڪڙ نه آهي ۽ الله تي ڄاڻي واڻي ڪوڙ ٻڌندا آهن ۱۴۵

وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ ﴿٧٥﴾ بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ

هائو چو نه جنهن پنهنجو عهد پورو ڪيو ۽ پرهيزگاري ڪئي ۽ بيشڪ پرهيزگار

يُحِبُّ الْمُتَّقِيْنَ ﴿٧٦﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ يَشْتَرُوْنَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ

الله کي وڻندا آهن . اهي جيڪي الله جي عهد ۽ پنهنجي قسمن جي بدلي ذليل بهاو نندا آهن ۱۴۶

ثَمَنًا قَلِيْلًا اُولٰٓئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ

آخرت ۾ انهن جو ڪو حصو نه آهي ۽ الله نه انهن سان

اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيْهِمْ ۠ وَلَهُمْ عَذَابٌ

ڳالهائي نه انهن جي طرف نظر فرمائي قيامت جي ڏينهن ۽ نه انهن کي پاڪ ڪري ۽ انهن جي واسطي

اَلِيْمٌ ﴿٧٧﴾ وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيْقًا يَّلْوٗنَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتٰبِ

دردناڪ عذاب آهي ۱۴۷ ۽ انهن مان ڪجهه اهي آهن جو زبان ڦيرائي ڪتاب ۾ ملاوٽ ڪندا آهن جيئن تون ها

لِتَحْسَبُوْهُ مِنَ الْكِتٰبِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتٰبِ ۚ وَيَقُوْلُوْنَ هُوَ

سمجهو اهو به ڪتاب ۾ آهي حالانڪ اهو ڪتاب ۾ نه آهي ۽ اهي چوندا آهن ته هي

مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۚ وَيَقُوْلُوْنَ عَلَى اللّٰهِ

الله جي طرفان آهي حالانڪ اهو الله جي طرفان نه آهي ۽ الله تي ڏسي وائسي ڪوڙ ڳالهائين ٿا. ۱۴۸

الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ ﴿٧٨﴾ مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُّؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتٰبَ

ڪنهن به ماڻهو جو هي حق نه آهي جو الله ان کي ڪتاب

وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُوْلَ لِلنَّاسِ كُوْنُوْا عِبَادًا لِّىْ مِنْ

۽ حڪم ۽ پيغمبري ڏي ۱۴۹ پوءِ اهو ماڻهن کي چوي ته الله کي ڇڏي منهنجا ٻانها ٿي وڃو

منزل ا

۱۴۲ شان نزول:- هي آيت ڪتاب وارن جي حق ۾ نازل ٿي ۽ ان ۾ ظاهر فرمايو ويو ته انهن ۾ ٻن قسمن جا ماڻهو آهن: امين ۽ خائن. ڪي ته اهڙا آهن جو انهن وٽ گهڻو مال امانت رکيو وڃي ته سواءِ گهٽتائي جي وقت تي ادا ڪري ڇڏين، جيئن حضرت عبدالله بن سلام، جنهن وٽ هڪ قريشي ٻارهن سؤ اوقيه سون امانت رکيو هو، پاڻ ان کي اهڙوئي ادا ڪيائين ۽ ڪي ڪتاب وارن ۾ اهڙا بد ديانت آهن جو ٿوري مال تي به انهن جي نيت بگڙجي وڃي ٿي، جيئن فنحاص بن عازوراءِ، جنهن وٽ ڪنهن شخص هڪ اشرفي امانت رکي هئي سو گهرڻ وقت اُن کان ڦري ويو.

۱۴۳ ۽ جڏهن ٻي ڏيڻ وارو ان وٽان هٽي، اهو امانت جو مال هضم ڪري وڃي ٿو.

۱۴۴ يعني غير ڪتابين جو.

۱۴۵ ته اُن پنهنجن ڪتابن ۾ ٻين دين وارن جي مال هضم ڪرڻ جو حڪم ڏنو آهي. جيتوڻيڪ اهي گهڻو ڪجهه ڄاڻين ٿا ته انهن جي ڪتابن اهڙو ڪو حڪم نه ڪيو آهي.

۱۴۶ شان نزول:- هيءَ آيت يهودين جي احبار ۽ انهن جي رئيسن ابورافع، ڪنانه بن ابي الحقيق، ڪعب بن اشرف ۽ حيي بن اخطب جي حق ۾ نازل ٿي، جن الله تعالى جو اهو وعدو لڪايو هو، جيڪو سيد عالم صلى الله عليه وسلم تي ايمان آڻڻ جي متعلق انهن کان توريت ۾ ورتو ويو. انهن ان کي تبديل ڪري ڇڏيو ۽ اُن جي بجاءِ انهن پنهنجن هٿن سان پنهنجي طرفان ڪجهه جو ڪجهه لکي ڇڏيو ۽ ڪوڙو قسم کنيو ته اهو الله جي طرف کان آهي. هيءُ سڀ ڪجهه انهن پنهنجي جماعت جي جاهل ماڻهن کان رشوتن ۽ ملڪيتن حاصل ڪرڻ خاطر ڪيو.

۱۴۷ مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ٽي ماڻهو اهڙا آهن، جن سان قيامت جي ڏينهن الله تعالى نه ڪلام فرمائي ۽ نه انهن جي طرف رحمت جي نظر ڪري، نه انهن کي گناهن کان پاڪ ڪري ۽ انهن لاءِ دردناڪ عذاب آهي. ان کان پوءِ سيد عالم صلى الله عليه وسلم هن آيت کي ٽي ڀيرا پڙهيو. حضرت ابوذر راوي چيو اهي ماڻهو ته خساري ۾ رهيا، يارسول الله! اهي ڪهڙا ماڻهو آهن؟ حضور جن فرمايو گوڏن کان هيٺ لٽڪائڻ وارو، احسان ياد ڏيارڻ وارو ۽ پنهنجي تجارتي مال کي ڪوڙي قسم سان رواج ڏيڻ وارو. حضرت ابوامامه جي حديث ۾ آهي. سرڪار عالم صلى الله عليه وسلم جن فرمايو جيڪو ڪنهن مسلمان جي حق مارڻ لاءِ قسم کڻي، الله تعالى ان تي جنت حرام ڪري ٿو ۽ دوزخ لازم ڪري ٿو. صحابه عرض گذاريو يارسول الله (صلى الله تعالى عليه وسلم)! توڙي ٿوري ئي شيءِ هجي، حضور اڪرم جن فرمايو توڙي پيلو جي شاخ ئي ڇو نه هجي.

۱۴۸ شان نزول:- حضرت ابن عباس رضي الله تعالى عنهما فرمايو ته هيءَ آيت يهودين ۽ نصرانين جي حق ۾ نازل ٿي جو انهن توريت ۽ انجيل ۾ تحريف ڪئي ۽ الله جي ڪتاب ۾ پنهنجي طرفان جيڪو چاهيو ملايو.

۱۴۹ ۽ ڪمال علم ۽ عمل عطا فرمائي ۽ گناهن کان پاڪ ڪري.

دُوْنِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُوْنُوْا رَبّٰنِيّٖنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُوْنَ الْكِتٰبَ
ف١٥٠ هاڻ هي چوندو ته الله وارا ٿي وڃو ف١٥١ هن سبب کان جو توهان ڪتاب سيکاريو ٿا
وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُوْنَ ﴿٧٩﴾ وَلَا يَاْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ
۽ هن جي ڪري جو توهان درس ڏيو ٿا ف١٥٢ ۽ نه توهان کي هي حڪم ڏيندو ف١٥٣ ته ملائڪن ۽ پيغمبرن کي
وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَابًا ؕ اَيَاْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ ﴿٨٠﴾ وَ
خدا ڪري وٺو ڇا توهان کي ڪفر جو حڪم ڏيندو هن کان پوءِ جو توهان مسلمان ٿي وڃو ف١٥٤
اِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيْثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَآ اٰتَيْتُكُمْ مِّنْ كِتٰبٍ وَّحِكْمَةٍ
۽ ياد ڪريو جڏهن الله پيغمبرن کان انهن جو عهد ورتو ف١٥٥ جو مان توهان کي ڪتاب ۽ حڪمت ڏيان
ثُمَّ جَآءَكُمْ رَسُوْلٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهٗ ؕ
پوءِ توهان وٽ تشريف آڻي اهو رسول ف١٥٦ جو توهان جي ڪتابن جي تصديق فرمائي ف١٥٧ ته توهان ضرور مٿس ايمان آڻجو ۽ ضرور
قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ اِصْرِيْ ؕ قَالُوْٓا اَقْرَرْنَا ؕ
ضرور سندس مدد ڪجو فرمايائين ڪيئن ڇا توهان اقرار ڪيو ۽ ان تي منهنجو وزني ذمو ڪنيو سمورن عرض ڪيو اسان اقرار
قَالَ فَاشْهَدُوْا وَاَنَا مَعَكُمْ مِّنَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿٨١﴾ فَمَنْ تَوَلّٰى
ڪيو فرمايائين ته پوءِ توهان هڪ ٻئي تي شاهد هجو ۽ مان پاڻ توهان سان شاهدن مان آهيان ته جيڪو ف١٥٨ کان پوءِ ڦري ف١٥٩
بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفٰسِقُوْنَ ﴿٨٢﴾ اَفَغَيْرَ دِيْنِ اللّٰهِ يَبْغُوْنَ
ته اهي ئي فاسق ماڻهو آهن. ف١٦٠ پوءِ ڇا الله جي دين کان سواءِ ٻيو دين گهرن ٿا ف١٦١
وَلَهٗٓ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَّكَرْهًا وَّاِلَيْهِ
۽ ان جي ئي درگاهه ۾ ڪنڌ جهڪايو آهي جيڪي آسمانن ۽ زمين ۾ آهن ف١٦٢ خوشي سان ف١٦٣ ۽ مجبوري کان
يُرْجَعُوْنَ ﴿٨٣﴾ قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ
ف١٦٤ ۽ انهي جي ئي طرف ورندا. هن طرح چئو ته اسان ايمان آندو الله تي ۽ جيڪي اسان جي طرف لٿو ۽ جيڪي نازل ٿيو
عَلٰٓى اِبْرٰهِيْمَ وَاِسْمٰعِيْلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ وَالْاَسْبَاطِ
ابراهيم ۽ اسماعيل ۽ اسحاق ۽ يعقوب ۽ سندن پٽن
وَمَآ اُوْتِيَ مُوْسٰى وَعِيْسٰى وَالنَّبِيُّوْنَ مِنْ رَّبِّهِمْ ۪ لَا نُفَرِّقُ
تي ۽ جيڪي مليو موسىٰ ۽ عيسىٰ ۽ نبين کي سندن رب جي طرف کان، اسان فرق نٿا ڪريون

ف١٥٠ هي نبين کان ناممڪن آهي ۽ انهن جي طرف اهڙي نسبت بهتان آهي.

شان نزول: نجران جي نصرانين چيو ته اسان کي حضرت عيسىٰ عليه السلام حڪم ڏنو آهي ته اسان ان کي رب مڃيون. هن آيت ۾ الله تعالىٰ انهن جي هن قول جي تڪذيب ڪئي ۽ ٻڌايو ته نبين جي شان وٽان ٨
اهڙو چوڻ ممڪن نه آهي. هن آيت جي شان نزول ۾ ٻيو قول هي آهي ع ٩ ١٦
ته ابو رافع يهودي ۽ سيد نصراني، سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي چيو اي محمد (صلى الله عليه وسلم) توهان چاهيو ٿا ته اسان توهان جي عبادت ڪريون ۽ توهان کي رب ڪري مڃيون؟ حضور جن فرمايو الله جي پناهه، جو مان غير الله جي عبادت جو حڪم ڪريان، نه مون کي الله ان جو حڪم ڏنو، نه مون کي ان لاءِ موڪليائين.

ف١٥١ رباني جي معنىٰ عالم فقيه ۽ عالم باعمل ۽ نهايت ديندار آهي.

ف١٥٢ هن مان ثابت ٿيو ته علم ۽ تعليم جو ڦل هي هئڻ گهرجي ته ماڻهو الله وارا ٿي وڃن. جنهن کي علم مان هي فائدو نه ٿيو، ان جو علم ضايع ۽ بيڪار آهي.

ف١٥٣ الله تعالىٰ يا ان جو ڪو نبي.

ف١٥٤ ايئن ڪنهن به طرح نه ٿو ٿي سگهي.

ف١٥٥ حضرت علي المرتضىٰ فرمايو ته الله تعالىٰ، حضرت آدم ۽ ان کان پوءِ جنهن کي به نبوت عطا فرمائي، ان کان صاحب لولاڪ سيد الانبياء حضرت محمد مصطفىٰ صلى الله تعالىٰ عليه وآله وسلم جن جي نسبت واعدو ورتو ۽ انهن نبين پنهنجن قومن کان واعدو ورتو ته جيڪڏهن انهن جي زندگي ۾ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن مبعوث ٿين ته مٿن ايمان آڻين ۽ سندن مدد ڪن. ان مان ثابت ٿيو ته حضور جن سڀني نبين ۾ افضل آهن.

ف١٥٦ يعني جهان جو سردار محمد مصطفىٰ صلى الله تعالىٰ عليه وسلم.

ف١٥٧ هن طرح ته سندن صفات ۽ احوال اُن جي مطابق هجن جيڪي نبين جي ڪتابن ۾ بيان فرمايا ويا آهن. ف١٥٨ واعدو. ف١٥٩ ۽ ايندڙ نبي حضرت محمد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آڻڻ کان منهن ڦيري. ف١٦٠ ايمان کان خارج.

ف١٦١ واعدي وٺڻ کان پوءِ ۽ دليلن واضح ٿيڻ جي باوجود. ف١٦٢ ملائڪ، انسان ۽ جن. ف١٦٣ دليلن ۾ نظر ڪري ۽ انصاف اختيار ڪري ۽ هي اطاعت انهن کي فائدو ڏئي ۽ نفعو پهچائي ٿي.

ف١٦٤ ڪنهن خوف کان يا عذاب جي ڏسي وٺڻ کان. جيئن ڪافر موت جي وقت نااميدي جي وقت ايمان آڻي ٿو، سو اهو ان کي قيامت ۾ ڪو نفعو نه ڏيندو.

بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهٗ مُسْلِمُوْنَ ﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَّبْتَغِ غَيْرَ
اُنهن مان ڪنهن به هڪ تي ايمان ۾ ۽ ف١٦٥ اسان جو ڪند سندس ئي درگاه ۾ جهڪيل آهي. ۽ جيڪو اسلام کان سواءِ
الْاِسْلَامِ دِيْنًا فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْهُ ۚ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ
ڪو ٻيو دين گهرندو ته اهو ان کان هرگز نه قبول ڪيو ويندو ۽ اهو آخرت ۾ نقصان وارن مان
الْخٰسِرِيْنَ ﴿٨٥﴾ كَيْفَ يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوْا بَعْدَ اِيْمَانِهِمْ
آهي . الله اهڙي قوم جي هدايت ڇو چاهي جيڪا ايمان آڻي وري ڪافر ٿي وئي ف١٦٦
وَشَهِدُوْٓا اَنَّ الرَّسُوْلَ حَقٌّ وَّجَآءَهُمُ الْبَيِّنٰتُ ۭ وَاللّٰهُ لَا
۽ شاهدي ڏيئي چڪا هئا ته رسول سچو ف١٦٧ آهي ۽ وٽن ڪليل نشانيون اچي ويون هيون ف١٦٨ ۽ الله
يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿٨٦﴾ اُولٰۗىِٕكَ جَزَاۗؤُهُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ
ظالمن کي هدايت نه ڪندو آهي . انهن جو بدلو هيءُ آهي جو انهن تي لعنت آهي
لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰۗىِٕكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ ﴿٨٧﴾ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۚ
الله ۽ ملائڪن ۽ ماڻهن سمورن جي . هميشه ان ۾ رهن
لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُوْنَ ﴿٨٨﴾ اِلَّا الَّذِيْنَ تَابُوْا
نه انهن کان عذاب هلڪو ٿيئي ۽ نه انهن کي مهلت ڏني ويندي . مگر جن ان کان پوءِ
مِنْۢ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوْا ۣ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٨٩﴾ اِنَّ
توبه ڪئي ف١٦٩ ۽ پاڻ سڌاريائون ته ضرور الله بخشڻهار مهربان آهي . بيشڪ اهي
الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بَعْدَ اِيْمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوْا كُفْرًا لَّنْ تُقْبَلَ
جيڪي ايمان آڻي پوءِ ڪافر ٿيا ۽ ڪفر ۾ وڌي ويا ف١٧٠ انهن جي توبه هرگز قبول
تَوْبَتُهُمْ ۚ وَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ الضَّاۗلُّوْنَ ﴿٩٠﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَمَاتُوْا وَ
نه ٿيندي ف١٧١ ۽ اهي ئي ڀٽڪيل آهن . بيشڪ جيڪي ڪافر ٿيا ۽ ڪافر ئي رهي مئا
هُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُّقْبَلَ مِنْ اَحَدِهِمْ مِّلْءُ الْاَرْضِ ذَهَبًا وَّلَوِ
انهن مان ڪنهن کان زمين برابر سون به هرگز قبول نه ڪيو ويندو جيتوڻيڪ
افْتَدٰى بِهٖ ۭ اُولٰۗىِٕكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ وَّمَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿٩١﴾
پنهنجي ڇوٽڪاري جي واسطي ڏئي ، انهن جي لاءِ دردناڪ عذاب آهي ۽ انهن جو ڪو مددگار نه آهي

ف١٦٥ جيئن يهودين ۽ نصرانين ڪيو ، جو ڪجهه تي ايمان آندائون ۽ ڪجهه جا انڪاري ٿيا

ف١٦٦ شانِ نزول :- حضرت ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما فرمايو ته هيءَ آيت يهودين ۽ نصرانين جي حق ۾ نازل ٿي ، جو يهودي حضور جن جي بعثت کان اڳ سندن وسيلي سان دُعا گهرندا هئا ۽ سندن نبوت جا اقراري هئا ۽ سندن تشريف آوريءَ جو انتظار ڪندا هئا. جڏهن حضور جن جي تشريف آوري ٿي ته پوءِ حسد منجهان سندن انڪار ڪرڻ لڳا ۽ ڪافر ٿي ويا.

معنيٰ هيءَ آهي ته الله تعاليٰ اهڙيءَ قوم کي ڪيئن ايمان جي توفيق ڏئي ، جيڪا ڄاڻي ۽ مڃڻ بعد مُنڪر ٿي ويئي .

ف١٦٧ يعني سيد الانبياء حضرت محمد مصطفيٰ صلی الله عليہ وسلم.

ف١٦٨ ۽ اهو روشن معجزا ڏيکاري چُڪو هو.

ف١٦٩ ۽ ڪفر کان باز آيا .

شان نزول :- حارث ابن سويد انصاري کي ڪافرن سان گڏجڻ کان پوءِ پشيماني ٿي ، اُن پنهنجي قوم ڏانهن پيغام موڪليو ته رسول ڪريم صلی الله عليه وسلم جن کان معلوم ڪريو ته ڇا منهنجي توبه قبول ٿي سگهي ٿي ؟

ان جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي . تڏهن اهو مديني منوره ۾ توبه تائب ٿي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿيو.

جهان جي سردار صلی الله عليه وسلم جن اُن جي توبه قبول فرمائي .

ف١٧٠ شان نزول :- هيءَ آيت يهودين جي حق ۾ نازل ٿي ، جن حضرت موسيٰ عليه السلام تي ايمان آڻڻ کان پوءِ حضرت عيسيٰ عليه السلام ۽ انجيل جو ڪفر ڪيو ، پوءِ ڪفر ۾ اڃا وڌيا تان جو سيد الانبياء حضرت محمد مصطفيٰ صلی الله عليه وسلم جن ۽ قرآن جو ڪفر ڪيائون ، ۽ هڪ قول هيءُ آهي ته هيءَ آيت يهودين ۽ نصرانين جي حق نازل ٿي ، جيڪي بعثت کان اڳ پنهنجن ڪتابن ۾ سندن نعت ۽ صفت ڏسي مٿانئن ايمان رکندا هئا ۽ سندن ظهور کان پوءِ ڪافر ٿي ويا ۽ ڪفر ۾ وري اڃا سخت ٿي ويا.

ع ٩ ١١ ١٧

ف١٧١ اُن حال ۾ يا موت جي وقت يا جيڪڏهن اهو ڪفر تي مري .